Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

GÖTEBORGS UNIVERSITET

MEDDELANDEN FRÅN EKONOMISK-HISTORISKA INSTITUTIONEN
VID GÖTEBORGS UNIVERSITET
35

FYSIOKRATISMEN

I SVENSK TAPPNING
1767—1770

AV
LARS HERLITZ

GÖTEBORG
1974

FYSIOKRATISMEN I SVENSK TAPPNING 1767—1770

MEDDELANDEN FRÅN EKONOMISK-HISTORISKA INSTITUTIONEN
VID GÖTEBORGS UNIVERSITET
35

FYSIOKRATISMEN

I SVENSK TAPPNING
1767—1770

AV
LARS HERLITZ

GÖTEBORG
1974

© 1974 Lars Herlitz
Tryckt med anslag från Statens råd för samhällsforskning

ISBN 91-85196-08-8
Berlingska Boktryckeriet, Lund 1974

Innehåll

I. Förutsättningar för en idéöverföring 7
1. Fysiokratismen i Sverige 7
2. Den liberala traditionen 12
3. Det agrarkapitalistiska systemet 14
4. Det idéhistoriska sammanhanget 19
5. Politiker och översättare 23
6. Frågeställningar och disposition 26

II. Naturens ordning, den legala despotismen och jordägarnas prerogativ .. 28
1. En politisk codex 28
2. Den legala despotismen 29
3. Jordägarnas prerogativ och "avances foncières" 30
4. Översättningsplaner med förhinder 35

III. Till överflödets försvar 38
1. En kritik av överflödsförordningen 38
2. Originalet 40
3. Den svenska broschyrdiskussionen 45
4. Förlag till jordbruket 49
5. Sammanfattning 52

IV. Det stora jordbruket 54
1. Hästar eller oxar 54
2. Det fysiokratiska storföretaget 55
3. Sparsamhet kontra kapitalbildning 62
4. Översättarens praktik 68
5. Pengar eller folk 71

V. Nettoproduktens beskattning 76
1. Den direkta beskattningen av jordägarnas arrendeinkomster 76
2. Framställningen i *Bref til Herrar Riksens Råd* 80
3. Den omedelbara bakgrunden 95
4. Statsinkomsterna och "jordens rena inkomst" 100
5. Efter statsvälvningen 105
6. Det badensiska experimentet 108
7. De sista breven 112

8. Kritik från 1780-talet 115
9. Sammanfattning 123

VI. Förlag och nettoprodukt 126
1. Behandlingen av "les avances" i Quesnays maximer 126
2. Fysiokraternas nettoprodukt 135
3. Jordägare och jordbrukare 142

VII. Penningmängden, cirkulationen och det goda priset 145
1. Finanssaken 1769 145
2. Till sedelexpansionens försvar 149
3. Fysiokraternas ståndpunkter 165
4. Sammanfattning 171

VIII. De sterila näringarna 173
1. De handlandes vinst 173
2. De svenska fabrikerna 174
3. Köpmännens system 178
4. Sammanfattning 183

IX. Fysiokratismen i Scheffers tappning. En sammanfattning 185
1. Agromani och fysiokratism 185
2. Särdragen i den schefferska fysiokratismen 187
3. Fysiokratismen i 1760-talets svenska diskussion 188
4. Bönder och jordbrukare 191

Källor och litteratur 193

Använda förkortningar 201

Kap. I

FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR EN IDÉÖVERFÖRING

1. Fysiokratismen i Sverige

Det har funnits tendenser till en relativt hög uppskattning av fysiokratismens roll i svenskt idéliv. Begreppet fysiokratism har då haft ett ganska uttunnat innehåll: som jordbruksvänlighet, antimerkantilism eller proto-liberalism har det låtit sig infogas i större konglomerat av idéhistoriska strömningar. Två historiska fakta har emellertid medverkat. Å ena sidan erbjöd det redan tidigt iakttagna markanta jordbruksintresset i den svenska diskussionen fr.o.m. 1750-talet en slående parallell till den franska utvecklingen vid samma tid: Voltaire och Tessin karakteriserade i likartade vändningar den tilltagande agromanin i sina respektive länder. I den mån som fysiokratismen uppfattades vagt som en Ceres' revolt, en naturlig protest mot merkantilismens ekonomiska förkonstling, lät den sig inordnas med Montesquieu och Rousseau som samverkande idégivare i en eklektiskt sammansatt "nordisk renässans".[1] Å

[1] *Blanck,* Den nordiska renässansen i 1700-talets litteratur, s. 382 ff. — Voltaire: "Vers 1750 la nation rassasiée de vers, de tragédies, des comédies, d'opéras, de romans, d'histoires romanesques, de réflexions morales plus romanesques encore, et de disputes théologiques sur la grâce et sur les convulsions, se mit à raisonner sur les blés." *Weulersse,* Le mouvement physiocratique. I, s. 25. — Tessin: "Jamais l'agromanie n'a été au point où elle est aujord'hui : c'est la maladie épidemique de nos jours." /. . ./ "Vår landtcultur bör upphjelpas, växten ökas, jorden förbättras; så ropas i Sverige, i Frankrike, i England och flere länder, Åkerbruks-Societeter inrättas, Catecheser skrifvas, praemier lofvas &c. Allt väl, allt rigtigt: detta mode är bättre än månget annat, men förgår då dess period är ute." *Tessin och Tessiniana,* s. 323, 376 f. — Det uppflammande jordbruksintresset under frihetstidens senare del noterades redan i 1805 års historik över Vetenskapsakademin: *Rosenhane,* Anteckningar hörande till Kongl. Vetensk. Akademiens Historia, s. 48, 54 ff. Bilden breddas av *Lindroth,* Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739—1818. I: 1, s. 217 ff. samt, särskilt för den gustavianska tidens vidkommande, av *Högberg,* Kungl. Patriotiska Sällskapets historia, s. 117—170.

andra sidan förelåg de påtagliga, direkta eller av C. F. Scheffer förmedlade förbindelserna mellan Quesnays mest kända lärjungar — Mirabeau, Dupont de Nemours, Le Mercier de La Rivière — och Gustav III, förbindelser som var kända redan av samtiden och som för den tidiga historiska forskningen, för Geijer och Odhner, hade manifesterat sig i brevmaterialet. De stimulerade diskussionen om den upplysta despotismen i Sverige och dess förhållande till de förromantiska strömningarna och bidrog såtillvida till en uppförstorad bild av den svenska fysiokratismen.[2]

Den "jordbruksvänliga" strömningen i fransk — och europeisk — 1700-talslitteratur var emellertid mångfasetterad och heterogen. I den ingick Quesnay och hans lärjungar, "ekonomisterna", som en homogen gruppbildning, en skola eller "sekt", starkt avgränsad av sin ekonomiska doktrin och sitt ekonomisk-politiska program. Deras egenart blev också väl framhävd i ett antal omfattande och alltjämt grundläggande undersökningar från tiden omkring sekelskiftet.[3] Förutsättningarna var därmed givna för mer preciserade bedömningar av de specifikt fysiokratiska teoriernas förekomst i det svenska materialet. Tidigast blev de utnyttjade i en finländsk diskussion, som klarlade den med undantag för Scheffer närmast totala frånvaron av i egentlig mening fysiokratiska tankegångar i den frihetstida litteraturen.[4] Senare undersökningar av broschyrlitteraturen bekräftade iakttagelsen. Också i den gustavianska tidens litteratur påtalades fattigdomen på fysiokratiska inslag.[5] För bedömningen av fysiokratismens inverkan på svensk ekonomisk politik blev det av bety-

[2] *Geijer,* Konung Gustaf III:s efterlemnade ... papper. I, s. 110; *Odhner,* Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering. I, s. 258, 346 ff.; *Blanck,* a.a., s. 397; Nyström, Thomas Thorilds lära om harmonien och dess idéhistoriska bakgrund. *Scandia 12* (1939), s. 13—20. Ur serien av brev från Mirabeau har utdrag publicerats i Sirén, Kina och den kinesiska tanken i Sverige på 1700-talet. *Lychnos 1948—9.* Om brevmaterialet, se även *Boberg,* Gustav III och tryckfriheten, s. 37 ff.

[3] I arbeten av *Bauer* (1890), *Oncken* (1902) och *Schelle* (1888), se litt.-fört.

[4] *Renvall,* Fysiokratian vaikutus ...; Schauman, rec. av Renvall. *Tidskrift utg. af Jurid. fören. i Finland 1900,* s. 393 ff.; Renvall, Några ord om fysiokrati och fysiokrater. *Ibid.,* s. 485 ff.; *Schauman,* Om fysiokratin och dess inflytande på den svenska nationalekonomin. Ett genmäle.

[5] *Åmarck,* Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719—1830, s. 90 ff., 149 ff.; *Rothlieb,* Johan Fischerström, s. 20 ff.; *Forsman,* Studier i det svenska 1700-talets ekonomiska litteratur, s. 249.

delse att en specialundersökning av Liljencrantz' handelspolitik definitivt berövade den svenska historien dess Turgot.[6]

Marken var således beredd för Heckschers sammanfattande bedömning. Av fysiokratism i preciserad mening, av Quesnays och hans lärjungars ekonomiska teori, fanns det — konstaterade Heckscher — ytterst få spår i det svenska materialet. Direkt fysiokratiskt inspirerade var i stort sett bara två svenska 1700-talsförfattare, vilka därtill tedde sig som isolerade, kuriösa inslag utan samband med vare sig varandra eller den övriga svenska litteraturen. Det var å ena sidan C. F. Scheffer, f.d. riksråd och informator åt kronprinsen, vilken fr.o.m. frihetstidens sista år gjorde entusiastiskt doktrinära försök att introducera den nya vetenskapen i Sverige på det hela taget utan självständighet och framför allt utan påtagliga resultat. Det var å andra sidan A. Wappengren, kryddkrämare i Uppsala, som i en broschyr från 1790-talet på ett tämligen förvirrat sätt applicerade fysiokratiska termer på svenska förhållanden. Heckscher drog slutsatsen "att fysiokratismens betydelse för de ekonomiska åskådningarnas utveckling i Sverige var liten och dess inflytande på den svenska ekonomiska politiken ännu mindre".[7]

Kvar stod givetvis de historiska fakta som ovan nämnts: den jordbruksintresserade tendensen i den senare frihetstida litteraturen samt Gustav III:s och Scheffers fysiokratiska förbindelser. Heckscher inledde sin framställning med vissa distinktioner. Det fanns en ur merkantilismen härledd jordbruksvänlighet, manifesterad i en agrarprotektionistisk politik. Det fanns vidare "reformmerkantilistiska" strömningar. Men bådadera borde skiljas från fysiokratismen, Quesnays lära, "en sluten åskådning eller lära, med ett litet antal, alldeles otvetydiga, ständigt upprepade teser, ur vilka nästan allt annat inom läran härleddes".[8] De iakttagbara fysiokratiska reflexerna åter kunde enligt Heckscher — med Scheffer som enda undantag — hänföras till lärans socialfilosofiska sida: de innebar bl.a. näring åt Gustav III:s autokratiska sympatier, men de kunde helt skiljas ut från frågan om fysiokratismens "inflytande på det ekonomiska området".[9]

[6] *Essén,* Johan Liljencrantz som handelspolitiker, s. 69 ff., 74 f.

[7] Heckscher, Fysiokratismens ekonomiska inflytande i Sverige. *Lychnos 1943,* s. 1—20, särsk. s. 18. Jfr *Heckscher,* Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. II: 2, s. 871 ff.

[8] Heckscher, Fysiokratismens ekonomiska inflytande i Sverige. *Lychnos 1943,* s. 1—3.

[9] *A.a.,* s. 10—12.

För Heckscher låg förklaringen till fysiokratismens obetydliga ekonomiska inflytande nära till hands. Tidigare hade han kontrasterat merkantilismens förvridna ekonomisk-politiska doktrin mot liberalismen, som däremot utgick från "en rent ekonomisk tolkning av sammanhangen", som med Adam Smith åt den ekonomisk-politiska laissez-faire-ståndpunkten gav en "rent ekonomisk motivering", som anslöt sig till "den unga ekonomiska vetenskapen", och som nästan överallt innebar "ökad insikt i det ekonomiska livets sätt att fungera, sålunda vetenskap, i förening med praktisk politik".[10] Nu var det fysiokratismens tur att placeras bland getterna. Den skulle, betonade Heckscher, alldeles felteknas, om man förlorade ur sikte "dess dogmatiska karaktär, uppburen av en liten samling fanatiskt övertygelsetrogna skribenter", till vilkas "trosvisshet" det var "svårt att ens i de ekonomiska lärornas följande historia finna motsvarigheter". Bortsett från vad *Tableau économique* uttryckte — "uppfattningen av den ekonomiska verksamheten som en i sig själv sluten process, där allt betingade allt annat" — byggde läran på dogmen om jordbruket som "source unique des richesses" och om jordräntan som hela samhällets totala nettovinst, varav "följde sedan i huvudsak allt det andra". Centralt innehöll "fysiokratismens ekonomiska tankegång /. . ./ mycket litet som var ens tillnärmelsevis riktigt" och "ej ens nämnvärt som var ägnat att läggas till grund för fruktbart fortsatt tankearbete". Det var karakteristiskt att en lära med jordräntans existens som hörnsten "ingenting /. . ./ uträttat för en verklig jordränteteori". Det var "likaledes karakteristiskt att fysiokratismen överhuvud taget icke företedde någon inre utveckling. Dess sista skrifter stodo på alldeles samma ståndpunkt som de första, och Quesnays ursprungliga teori tillerkändes nästan karaktären av en uppenbarad sanning". De praktiska krav i jordbrukets intresse som fysiokraterna härledde ur sin teori ansåg sig Heckscher kunna förbigå, då "dessa avveko mycket mindre än den teoretiska läran från föregångarnas". Existensen av "en utbildad socialfilosofi" med "krav på ekonomisk frihet — åtminstone när jordbruksintresset ej ansågs komma i strid därmed" påtalades med tillägget: "Ej heller detta har jag emellertid anledning att här stanna vid."[11]

Orsaker, motiv eller andra sammanhang kring den schefferska fysio-

[10] *Heckscher,* Merkantilismen (1:a uppl.). II, s. 291, 297, 299.

[11] Heckscher, Fysiokratismens ekonomiska inflytande i Sverige. *Lychnos 1943,* s. 3—9.

kratismen föreföll Heckscher relativt likgiltiga. Alla försök att i själva teorin utläsa socialt intressebetonade tendenser betecknades som "förfelade av den anledningen att de förbise lärans doktrinarism, dess tendens att följa de lärosatser som man en gång hade lagt till grund varthän de än ledde".[12] För Heckscher dominerade ett enda kausalsammanhang: de "rätta" idéerna blev användbara och ekonomiskt betydelsefulla. De svaga spår som fysiokratismen i dess specifika form satte i den faktiska utvecklingen kontrasterades mot den ekonomiska liberalismen, "ett av de största fermenten i 1800-talets hela samhällsutveckling". Heckscher fann, "att de fysiokratiska idéernas egen prägel i hög grad bidrog till att göra dem praktiskt oanvändbara".[13] Deras obetydliga bidrag till den svenska diskussionen tillskrevs likaledes "de svårbegripliga och ofta påtagligt otillämpliga specifika läror som fysiokratismen urgerade".[14]

Den schefferska fysiokratismen behandlades metodiskt och principiellt efter samma linjer. I det centrala källmaterialet, Scheffers *Bref til Herrar Riksens Råd,* skar Heckscher bort en första grupp om 22 teser med "socialfilosofiskt" innehåll och ägnade sitt studium uteslutande åt den andra uppsättningen av 26 satser, en förkortad översättning av Quesnays *Maximes générales,* vilken såsom ett ensamstående försök att på svenska återge fysiokratismens ekonomiska lära som en helhet förtjänade viss uppmärksamhet. Den dogmatiska karaktären framträdde enligt Heckscher särskilt i Scheffers trogna återgivning av fysiokraternas sats om att begränsa beskattningen till jordräntans belopp och endast låta den växa med allmän välmåga — Scheffers praktiskt politiska erfarenheter som rådsledamot under pommerska kriget borde ha lärt honom bättre. Någon självständighet kom till uttryck negativt i vissa uteslutningar ur Quesnays maximer — rekommendationer av stora arrendegårdar åt rika odlare samt termen "steril" — och i en korrigering av Quesnays syn på statslån. Avvikelserna representerade "några hänsyn till verkligheten som saknas hos förebilden" och gjorde "det allmänt liberala inslaget" något tydligare. Men dessa realistiska inslag var varken många eller stora. De rubbade inte helhetsomdömet om Scheffer som doktrinär entusiast: "övertygad — om man så vill troende — fysiokrat".[15]

[12] *A.a.,* s. 6, n. 8.
[13] *A.a.,* s. 5.
[14] *A.a.,* s. 18.
[15] *A.a.,* s. 14—15.

2. Den liberala traditionen

Sin uppfattning av fysiokratismen byggde Heckscher i hög grad på A. Onckens arbeten.[16] Det är Onckens bild som återvänder hos Heckscher, såväl i enskildheter som i helhetsuppfattningen av den fysiokratiska teorin som en färdig, oföränderlig "ekonomik", framsprungen ur en primärt utformad socialfilosofisk lära. Värderingen härav växlade. För Oncken innebar den primära socialfilosofiska åskådningen fysiokratismens stora företräde.[17] Med stort eftertryck ställde han det franska 1700-talets "socialt" motiverade laissez-faire mot manchesterskolans "Parole des herzlosen, sich heuchlerisch mit dem Mantel angeblicher Wissenschaft umkleidenden Kapitalismus".[18]

Onckens omfattande studier i den franska fysiokratismens uppkomst och utveckling hade en rehabiliterande tendens. Rehabiliteringen gällde emellertid framför allt liberalismen som sådan, laissez-faire, som genom att återföras på de franska filosoferna fick ett annat, mer upphöjt ursprung än det nakna ekonomiska intresset. I sin bedömning av fysiokraterna kom Oncken därför inte att revidera utan att i huvudsak bekräfta den uppfattning, som dominerade det tidigare 1800-talets av den klassiska ekonomin präglade franska litteratur. Här tillskrevs "ekonomisterna" regelbundet förtjänstfulla insatser på morallärans, samhällsfilosofins och filantropins områden. Dessa insatser hade präglats av alltigenom hedervärda medborgarsynpunkter men samtidigt verkat ödeläggande på deras ekonomiska teori, förlänat den dess prägel av abstrakt dogmatism och kommit dem att bygga sin lära på deduktioner ur axiomatiska eller "evidenta" allmänsatser i stället för såsom efterföljarna på iakttagna fakta. Jean-Baptiste Say anslog tonen:

[16] I första hand tydligen *Oncken,* Geschichte der Nationalökonomie. I. Heckscher betecknade framställningen här som "det rikligast dokumenterade försöket att teckna skolan i dess samband med den allmänna ekonomiska idéutvecklingen", dock med en mycket stor "överskattning av Quesnays allmänna betydelse", vilken han ansåg bottna i "att den ekonomiska teorins egen utveckling är Oncken betydligt mer främmande än de socialfilosofiska och allmänt politiska momenten". *Lychnos 1943,* s. 4, n. 6.

[17] *Oncken,* a.a., s. 358.

[18] *Oncken,* Die Maxime Laissez faire et laissez passer, ihr Ursprung, ihr Werden, s. 130.

Au lieu d'observer d'abord la nature des choses, c'est-à-dire la manière dont les choses se passent, de classer leurs observations et d'en déduire des généralités, ils commencèrent par poser des généralités abstraites, qu'ils qualifiaient du nom d'axiomes, et où ils croyaient voir par elle-même l'évidence /.../ Ce que personne n'a refusé aux économistes, et ce qui suffit pour leur donner des droits à la reconnaissance et à l'estime générale, c'est que leurs écrits ont tous été favorables à la plus sévère morale et à la liberté que chaque homme doit avoir de disposer à son gré de sa personne, de ses talents et de ses biens, liberté sans laquelle le bonheur individuel et la prospérité publique sont des mots vides de sens. Je ne crois pas qu'on puisse compter parmi eux un homme de mauvaise foi ni un mauvais citoyen.[19]

Detta tema — hedervärd medborgarfilosofi, klent ekonomiskt verklighetssinne — varierades och broderades i ett par efterföljande framställningar, mest lyckat kanske i en jämförelse med alkemisterna, som på jakt efter de vises sten ändock påträffat vissa brukbara substanser.[20]

Men ursprunget till denna bedömning med dess högaktningsfulla kritik, dess hövliga klander, måste sökas bakom J.-B. Say. Det återfinns i det sista avsnittet av *Wealth of Nations* fjärde bok, där Adam Smith avrundade sin stora genomgång av "merkantilsystemet" med en kortfattad karakteristik av "agrikultursystemet". Avsnittet var väl känt av Heckscher, som gav det en träffande karakteristik: "efter omständigheterna påfallande välvilligt, fastän samtidigt ytterst kritiskt".[21]

Adam Smith behandlar verkligen sina närmaste föregångare med en förkrossande välvilja. Där finns idel reverenser för de upphöjda målsättningar och motiv, som vägleder agrikultursystemet — i bjärt kontrast mot den konspirationsteori, varmed Smith söker förklara merkantilsystemet. Men där finns den i sak dräpande konklusionen: agrikultursystemet är till skillnad från merkantilsystemet konstitutionellt ur stånd att realisera sina egna målsättningar. Behandlingen ansluter väl till den i *Wealth of Nations* genomgående attityden till de jordägande klasserna: de prisas ständigt — i nästan besvärjande ordalag — för sin liberalitet och generositet, men de påförs lika regelbundet bristande ekonomisk realism och brist på adekvat insikt om det egna intresset. På samma sätt är agrikultursystemet ett hedervärt nonsens, en aktningsvärd filosofi men

[19] *Say,* Traité d'économie politique. Disc. prél., s. xlj, xliij f.

[20] *Blanqui,* Histoire de l'économie politique en Europe, s. 106, 111; se även Daires inledning till sin utgåva år 1846: *Physiocrates,* s. XXXVIII, LXXXV.

[21] Heckscher, Fysiokratismens ekonomiska inflytande i Sverige. *Lychnos 1943,* s. 9.

en oförnuftig ekonomi. Den omsorgsfulla strategin i Smiths behandling av ekonomisterna antyder den vikt som han tillmätte dem. I förening med hans uppenbara svårigheter att teoretiskt frigöra sig från en del av deras slutledningar säger den också något om deras faktiska idéhistoriska betydelse.[22]

De närmaste efterföljarna, J.-B. Say, framför allt, behöll de båda komponenterna i den smithska konceptionen med bevarad inbördes jämvikt. Oncken däremot sköt energiskt den hedervärda filosofin i förgrunden. Heckscher åter drog ifrån "det socialfilosofiska innehållet" och fick som rest det ekonomiska oförnuftet, som sådant dömt att lämna obetydliga spår i den ekonomiska utvecklingen.

3. Det agrarkapitalistiska systemet

År 1766 hade fysiokraternas ekonomiska doktrin nått sin definitiva utformning. Det skedde med offentliggörandet av vad Quesnay kallade "la *Formule arithmétique du Tableau économique*" med den därtill fogade analysen. I denna version gav tablån det som i huvudsak förskaffat fysiokraterna deras doktrinhistoriska anseende: en sammanhängande bild av det ekonomiska kretsloppet, där produktion, fördelning och reproduktion — på oförändrad nivå — ömsesidigt betingar varandra.[23]

Illustrationen vilar på bestämda, klart redovisade förutsättningar. Samhället består av *tre klasser:* proprietärernas klass, innefattande jord-

[22] *Smith,* An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations, s. 426 ff. Om Smiths allmänna inställning till systemen, se Herlitz, The concept of mercantilism. *The Scand. econ. hist. rev. 12* (1964), s. 102—3.

[23] Quesnay, Analyse de la formule arithmétique du tableau économique. *FQ II,* s. 793—812. Denna version — säkert den mest kända — bör noga skiljas från den ursprungliga versionen av Tableau économique, "le zig-zag" från år 1758, vilken avsåg att illustrera konsekvenserna av olika slag av utgifter utan att sammanfatta dem i ett slutet, sammanhängande kretslopp. Från 1758 till 1766 genomgår tablån — och fysiokraternas kommentarer till den — en utveckling med betydelsefulla förändringar. Om denna utveckling, se Herlitz, The Tableau économique and the doctrine of sterility. *The Scand. econ. hist. rev. 9* (1961), s. 3—55 och Trends in the development of physiocratic doctrine. *Ibid.,* s. 107—51, samt — med delvis avvikande tolkning — *Meek,* The economics of physiocracy, s. 265—96.

Producerande	Konsumerande			S:a produktion
	Produktiva	Proprietärer	Sterila	
Produktiva	2	1	2	5
Proprietärer	—	—	—	—
Sterila	1	1	—	2
S:a konsumtion	3	2	2	7

ägarna, fursten och tiondetagarna; den produktiva klassen, innefattande de arrenderande jordbrukarna med de av dem beroende jordbruksarbetarna; den sterila klassen, omfattande alla dem som är sysselsatta utanför jordbruket. Det förutsätts vidare ett *tillstånd av prosperitet*: jordbruket har utvecklats till sin högsta möjliga nivå; det råder fri konkurrens och fri handel med jordbruksprodukter, som tillförsäkrar dessa ett gott pris i jordbrukarnas händer; det råder full säkerhet för jordbrukarnas i produktionen investerade kapital — dragare, plogar och andra redskap — vars ackumulerade värde förutsätts uppgå till dubbelt så mycket som ett års jordbruksproduktion. Till betingelserna för denna prosperitet hör också förverkligandet av det fysiokratiska skatteprogrammet: ett ersättande av alla indirekta och alla andra direkta skatter med en proportionell beskattning av jordägarnas reveny, som gör fursten till "co-proprietär", delägare i nettoprodukten. Under dessa förutsättningar vill Quesnays *Formule* visa, hur en bestämd ordning i förbrukningen av ett års produktion möjliggör reproduktion av samma produktion följande år utan ökning eller minskning, utan nettokapitalbildning men också utan förminskning av det ackumulerade och i jordbruksproduktionen investerade kapitalet.

Den realekonomiska fördelningen i *Formule* kan med fördel sammanfattas i en transaktionstabell, där produktionens och konsumtionens fördelning på de tre samhällsklasserna anges radvis respektive kolumnvis. Enheten är värdet av 1 miljard livres.

Produktion och konsumtion balanserar totalt men inte för de enskilda klasserna. Endast den sterila klassen konsumerar lika mycket som den producerar. Därför är den steril. Den produktiva klassen däremot producerar för 5 miljarder livres men konsumerar för 3. Därför är den produktiv. Proprietärerna slutligen producerar ingenting men konsumerar sin nettoprodukt till värdet av 2 miljarder livres. Därför bildar de "la

classe disponible", den från produktionen frigjorda, för andra verksamheter disponibla klassen.[24]

Hur stor är nationalprodukten i *Formule*? Quesnay själv vägrar att räkna den sterila klassens "produktion" och sätter total produktion = jordbruksproduktion = 5 miljarder livres. Men det är tydligt att *Formule* redovisar produkter av sammanlagt 7 miljarder livres värde, varav 2 utgörs av icke agrara produkter. Utifrån gängse nationalproduktsdefinitioner förekommer det dock en dubbelräkning här. Den sterila klassen köper och förbrukar för sin årliga produktion om 2 miljarder livres dels råvaror för 1 miljard, dels livsmedel (lönevaror) för 1 miljard. Dess förädlingsvärde och bidrag till nationalprodukten begränsar sig således till 1 miljard livres. *Formules* bruttonationalprodukt är alltså 6 miljarder livres. Men härav används 1 miljard — i ovanstående tabell förbrukad av den produktiva klassen — till reinvesteringar i, reparation och underhåll av den produktiva klassens dragar- och redskapskapital. Nettonationalprodukten är då 5 miljarder livres. Därav bidrar jordbruket med 4 miljarder, vilka konsumeras till hälften av proprietärerna och till hälften av den produktiva klassen, medan den sterila klassen bidrar med 1 miljard, motsvarande dess lönekostnader. Mot detta svarar vissa runda befolkningsantaganden hos Quesnay: den sterila klassen är hälften så stor som den produktiva och utgör ca en fjärdedel av totalbefolkningen.

En sådan nettoberäkning döljer dock väsentliga drag i den fysiokratiska teorin. Jordbruket ensamt producerar en *nettoprodukt,* ett över-

[24] Idén att framställa Quesnays *Formule* som en transaktionstabell har hämtats från Phillips, The Tableau économique as a simple Leontief model. *The quarterly journal of economics 69* (1955), s. 141; den utnyttjas också i *Meek,* a.a., s. 295. Såväl Phillips som Meek berikar emellertid produktionen i *Formule* med 2 enheter "rental services", producerade av proprietärerna samt köpta och förbrukade av den produktiva klassen; detta som en tolkning av den produktiva klassens (i den här givna illustrationen ej medtagna) betalning av proprietärernas reveny. Därmed stiger proprietärernas produktion från 0 till 2 (= deras konsumtion), den produktiva klassens konsumtion från 3 till 5 (= dess produktion) samt summa produktion och konsumtion från 7 till 9. Meek, som är medveten om, att "Quesnay would certainly have raised his eyebrows at this model", anser likväl att den så utrustade tabellen "does provide an effective way of explaining the actual mechanism of the *Tableau* to economists who are unfamiliar with Physiocratic ways of thought". Att skapa förtrogenhet med fysiokraternas tänkesätt genom att definiera bort nettoprodukten förefaller emellertid lika meningslöst som att göra Marx begriplig genom att kalla mervärdet en betalning för kapitalisternas tjänster.

skott över produktionskostnaderna. Men det gör det endast under en grundläggande förutsättning: att *jordbrukarna* är *rika,* dvs. förfogar över ett tillräckligt kapital i form av fullvärdiga dragare och redskap. Det är den fysiokratiska skolans avgörande och signifikativa poäng. Den produktiva klassen måste då — förutsatt prosperitet och reproduktion på oförändrad nivå — ha möjlighet att ur den årliga produktionen täcka inte bara sina "avances annuelles", sina årliga lönekostnader, utan också tillgodogöra sig "intérêt des avances primitives", dvs. avskrivningskostnader som fysiokraterna genomgående beräknar till årligen 10 % av det i jordbruksproduktionen bundna, i dragare och redskap förkroppsligade kapitalet. Det är därför som Quesnay i *Formule* omsorgsfullt bokför bland den produktiva klassens årliga "reprises" inte bara dess personliga konsumtion, dess "avances annuelles" till ett värde av 2 miljarder livres utan därutöver ytterligare 1 miljard livres eller 10 % av det till 10 miljarder livres beräknade bundna kapitalet, dess "avances primitives".

Någon motsvarande kapitalkostnad bokförs inte för den sterila klassens vidkommande. Utelämnandet är inte ett förbiseende. Det uttrycker en ståndpunkt. Kapitalet tillhör jordbruksproduktionen.[25]

Två sinsemellan sammanhängande aspekter skiljer alltså den produktiva klassen från den sterila. Den produktiva klassen inrymmer *kapitalister,*[26] förfogar över kapital, och producerar därmed ett överskott över sina produktionskostnader, en nettoprodukt. Den sterila klassen däremot framställs som idel lönarbetare, och dess produktion och inkomst begränsar sig till dess lön. Den fysiokratiska klassdelningen av samhället i proprietärer, produktiva och sterila föregriper såtillvida den klassiska indelningen i jordägare, kapitalister och lönarbetare. Skillnaden är den

[25] Den sterila klassens "avances primitives" — värdet av verkstäder, redskap och maskiner — finns bokförda och uppskattade i Quesnays äldsta kommentarer till sin "zig-zag" men försvinner sedan ur tablån och doktrinen; Herlitz, Trends in the development of physiocratic doctrine. *The Scand. econ. hist. rev.* 9 (1961), s. 147 ff.

[26] "Nous n'envisageons pas ici le riche fermier comme un ouvrier qui laboure lui-même la terre ; c'est un entrepreneur qui gouverne et qui fait valoir son entreprise par son intelligence et par ses richesses. L'agriculture conduite par de riches cultivateurs est une profession très honnête et très lucrative, réservée à des hommes libres en état de faire les avances des frais considérables qu'exige la culture de la terre, et qui occupe les paysans et leur procure toujours un gain convenable et assuré." Quesnay, art. Grains. *FQ II,* s. 483.

att det fysiokratiska schemat utesluter kapitalister i den icke-agrara sektorn.

Jordbrukskapitalisterna i Quesnays *Formule* företer emellertid den säregenheten att de inte tillägnar sig någon profit på sitt i produktionen investerade kapital. Hela nettoprodukten, överskottet över produktions-(inklusive avskrivnings-)kostnaderna, till ett värde av 2 miljarder livres tillfaller jordens ägare, proprietärerna. Logiken i fysiokraternas beskattningsprogram föreskriver också en sådan fördelning. Jordägarnas inkomst är beskattningsbar, därför att den utgör ett rent netto, ett överskott över alla produktionens kostnader. Jordbrukarnas "reprises" måste gå helt fria från beskattning, därför att de icke inrymmer någon nettoprodukt, endast täckning av nödvändiga kostnader.[27]

Men Quesnays *Formule* vill inte vara direkt applicerbar på förhållandena i sin samtids Frankrike, varken som beskrivning eller som rekommendation. Den är formulerad som en framtidsvision, en bild av ett statiskt tillstånd av fullt utvecklad prosperitet där tillväxt och kapitalbildning (netto) har upphört. Den bör jämföras med dess närmaste motsvarigheter i den klassiska ekonomin, exempelvis med det av Adam Smith tecknade perspektivet av en stagnerande ekonomi, där landet är "fully stocked in proportion to all the business it had to transact", och där profiterna är de lägsta möjliga.[28] I ett sådant sammanhang framstår *Formules* kapitalister utan profit som mindre egenartade. På sitt sätt föregriper de vad som i den ricardianska ekonomin skulle framstå som ett skräckperspektiv.

Sin samtids franska jordbruk bedömde fysiokraterna som spolierat. Merkantilsystemet hade slaktat de guldäggsvärpande hönorna, det hade utarmat jordbrukarna, ersatt de rika arrendatorerna med eländiga hälftenbrukare utan eget kapital och utan förmåga att producera en stor nettoprodukt. Uppgiften bestod i att restaurera det franska jordbruket, att återställa en klass av förmögna jordbrukare, att återupprätta jordbruksproduktionens kapital.[29]

[27] Herlitz, a.a., s. 141—7.

[28] *Smith,* An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations, s. 96 f., 207 ff.

[29] Redan Quesnays första artiklar till encyklopedin innehåller beräkningar över "une dégradation énorme de l'agriculture en France, par le défaut de *fermiers*". Quesnay, art. Fermiers och Grains. *FQ II,* s. 436 ff., 459 ff. Om merkantilsystemets konsekvenser, se t.ex. Maximes générales VIII, note. *Ibid.,* s. 963 f.

I överensstämmelse med denna uppgift formulerar fysiokraterna sina aktuella ståndpunkter. I alla sina aktuella rekommendationer identifierar de nettoprodukten — den enda beskattningsbara inkomsten — med jordägarnas inkomster av den jordegendom, som de arrenderar ut till jordbrukare med egna dragare och redskap. Om genom sådana arrendekontrakt jordbrukarna kan tillförsäkra sig inte bara täckning av sina kostnader utan också egna profiter — och fysiokraterna utesluter ingalunda denna möjlighet, särskilt vid rådande brist på förmögna arrendatorer — och om dessa profiter dessutom genom förverkligandet av det fysiokratiska skatteprogrammet går fria från all beskattning, så hälsas dessa konsekvenser med öppen och odelad entusiasm. I samma anda applåderas jordbrukarens möjligheter att profitera på stigande spannmålspriser under gällande arrende. Ty varje profitinkomst åt jordbrukarna betyder ackumulation av det kapital, vars frukter på lång sikt kommer jordägarna, fursten och hela samhället till godo. "Il faut que les fermiers soient *riches*" — från denna Quesnays utgångspunkt viker den fysiokratiska skolan aldrig.[30]

4. Det idéhistoriska sammanhanget

Fysiokratismen intar — som teori och ideologi — en egenartad position mellan merkantilism och klassicism, mellan feodalism och kapitalism.

Att varors värden var lika med summan av deras självkostnader, deras råvaru- och lönekostnader — såsom fallet är med den sterila klassens produktion i Quesnays *Formule* — är konstitutivt för uppfattningarna i en stor del av den merkantilistiska litteraturen, inte minst för uppfattningen om profiten som en exploatering av köparen och om handelsbalansen som en nationell vinst på utlänningens bekostnad. Att å andra sidan jordägarna åtnjöt ett rent överskott, som gjorde dem till den oberoende klassen i samhället, var ett uppenbart faktum, som merkan-

[30] Quesnay, art. Fermiers. *Ibid.*, s. 448. Jfr nedan, kap. V, s. 77 ff.; kap. VI, s. 137 ff. Trots att *Formule* alltså inte känns vid kapitalprofiten som en normal inkomstkategori, kan alltså Quesnay — och med honom andra ekonomister — beteckna vinster (netto, efter avskrivningar) åt arrendatorerna som "det mest fruktbärande, det mest profitabla, det mest nödvändiga för en nation, vars jordbruk behöver utvidgas och förbättras". Quesnay, (Premier) Problème économique. *FQ II*, s. 870.

tilisterna aldrig bestred och som flera senmerkantilister starkt underströk.[31] Varken jordegendomens nettoprodukt eller handelns och industrins sterilitet — i fysiokratisk mening — framstår därför i sig själva som några idéhistoriska innovationer. Styrkan i fysiokraternas polemik mot "merkantilsystemet" ligger också delvis däri att de tar det på orden och dräper det med dess egna argument.

Å andra sidan blir denna polemik möjlig och effektiv endast därigenom att fysiokraterna analytiskt föregriper — och överträffar — ett par väsentliga moment i den klassiska ekonomin. Det gäller då naturligtvis dels deras makroekonomiska analys av det ekonomiska kretsloppet, som bl.a. en gång för alla fastslår, att alla inkomster inklusive vinst- eller överskottsinkomster måste vara *producerade* inkomster. Men det gäller i lika hög grad deras mikroekonomiska analys av olika former av kapital och deras roll i produktionen, en analys som är konsekventare genomförd än den som senare möter hos Adam Smith och Ricardo.[32] Den i sin tur drivs fram av den centrala punkten i deras ekonomiska övertygelse: att jordbrukets nettoprodukt till existens och storlek var beroende av det i jordbruksproduktionen investerade kapitalet. Skolastiska och religiöst färgade argument om naturens välvilja saknas visserligen inte och kan ibland dölja denna punkt. Men i alla fysiokraternas mer preciserade ekonomiska argumenteringar står det helt klart, att deras nettoprodukt inte är någon naturens gratisgåva utan det av jordbrukskapitalet producerade mervärdet.[33]

Den fysiokratiska ideologin ifrågasätter aldrig jordägarnas roll som dominerande och politiskt priviligierad klass i samhället — lika lite som Adam Smith senare skulle göra det. I politiskt lämpliga konjunkturer kan fysiokraterna också exaltera den privata jordegendomen och jordägandets "naturliga prerogativ": att åtnjuta de bästa villkoren i sam-

[31] Herlitz, Trends in the development of physiocratic doctrine. *The Scand. econ. hist. rev.* 9 (1961), s. 127—34.

[32] Från fysiokraternas "avances primitives" och "avances annuelles" stammar givetvis klassikernas uppdelning i fixt och cirkulerande kapital. För en ingående jämförelse, se *Marx*, Das Kapital. II, kap. 10—11.

[33] Det framgår klart redan av den distinktion, som bildar utgångspunkten för Quesnays ekonomiska författarskap och hela doktrinens utveckling: mellan det stora, av rika arrendatorer bedrivna och nettoproduktiva jordbruket och de små, fattiga hälftenbruken, som ger jordägaren ingen eller obetydlig reell reveny. Jfr nedan, kap. IV, s. 55 ff.

hället.[34] Men när det gäller att karakterisera jordägarnas ekonomiska funktion har fysiokraterna samma grundsyn som senmerkantilister och klassiker: proprietärernas roll består i att de spenderar sin reveny för egen konsumtion. Det är sant att Quesnay i sin nästan keynesianska sparfientlighet kan göra en dygd av spendersamheten: proprietärerna måste spendera hela sin reveny, cirkulationen får inte avbrytas.[35] Det är också sant att han i den ursprungliga versionen av sin *Tableau économique* — delvis under negativ påverkan av Cantillon — understryker betydelsen av proprietärernas konsumtionsinriktning ända därhän att deras köp och konsumtion av jordbruksprodukter framställs som "produktiva utgifter".[36] Men i doktrinens utveckling blir distinktionen klar och otvetydig mellan å ena sidan den produktiva klassens, jordbrukarnas utgifter — som definitionsmässigt är produktiva — och å andra sidan proprietärernas utgifter, som till större delen är utgifter för ren konsumtion, som förintar sig själva utan återvändo, och som såtillvida bör betraktas som *sterila utgifter*.[37] Konsekvensen av denna uppfattning dras i skatteprogrammet, där jordägarnas reveny tillerkänns det exklusiva privilegiet att vara disponibel för en proportionell beskattning.

[34] Nedan, kap. II, s. 30 ff.

[35] Quesnay, Maximes générales VII och XXI. *FQ II*, s. 951, 954. Långt skarpare är emellertid formuleringarna i den otryckta artikeln Impôts: "Il est nécessaire que les propriétaires des biens-fonds, qui reçoivent ces revenus, les dépensent annuellement afin que cette sorte de richesse se distribue à toute la nation. Sans cette distribution, l'État ne pourrait pas subsister ; si les propriétaires retenaient ces revenus il faudrait nécessairement les en dépouiller ; ainsi cette sorte de richesse appartient autant à l'État qu'aux propriétaires mêmes ; ceux-ci n'en ont la jouissance que pour les dépenser. Les propriétaires ne sont utiles à l'État que par leur consommation ; leurs revenus les dispensent de travailler ; ils ne produisent rien ; si leurs revenus n'étaient pas distribués aux professions lucratives, l'État se dépeuplerait par l'avarice de ces propriétaires injustes et perfides. Les lois s'élèveraient contre ces hommes inutiles à la société et détenteurs des richesses de la patrie." Vartill Turgot fogade den maliciösa anmärkningen: "Comme on ne jouit qu'en dépensant, il n'est pas à craindre que les propriétaires cessent de dépenser." *Ibid.*, s. 582. Enligt Mirabeau skulle *Tableau économique* lära barnen att ropa bu åt den samhällets tjuv, som berövade cirkulationen pengar genom att söka profitera på deras vändande från det rätta bruket. [*Mirabeau*], Philosophie rurale. I s. 54.

[36] Herlitz, The Tableau économique and the doctrine of sterility. *The Scand. econ. hist. rev.* 9 (1961), s. 23 ff.

[37] Quesnay, Analyse de la formule arithmétique du Tableau économique. *FQ II*, s. 803.

Det fanns såtillvida ett uppenbart försåt i bugningarna för jordägarklassen, och det fanns gott fog för Marx' anmärkning:

> Die Etikette eines Systems unterscheidet sich von der anderer Artikel u.a. dadurch, dass sie nicht nur den Käufer prellt, sondern oft auch den Verkäufer. Quesnay selbst und seine nächsten Schüler glaubten an ihr feudales Anhängeschild. So bis zur Stunde unsere Schulgelehrten. In der Tat aber ist das physiokratische System die erste systematische Fassung der kapitalistischen Produktion.[38]

Från en renodlat doktrinhistorisk synvinkel kan det kanske se ut som om utvecklingen från senmerkantilism till klassicism på tröskeln till den industriella revolutionen tar en underlig omväg över det franska agrikultursystemet. I ett något bredare perspektiv ter sig däremot denna väg naturlig och logisk. Fysiokratismens sakliga underlag är just de krav som den industriella utvecklingen ställer på jordbrukssektorn, de förutsättningar, som jordbruksproduktionen måste skapa för en fortsatt utveckling av industri och handel. I perioder då en tekniskt trögrörlig och feodalt bunden småproduktion i jordbrukssektorn arbetar under det kännbara trycket av en snabb, kvantitativ expansion av handel och industri blir detta underlag påtagligt. Fransk ekonomi vid 1700-talets mitt befann sig i en sådan period. De årtionden, då ekonomisterna argumenterade för fri spannmålshandel, för "le bon prix de nos grains" och för beskattning av jordägarnas reveny, präglades av snabbt stigande jordbrukspriser och arrenden.[39]

De specifika dragen i den fysiokratiska teorin, som avgränsade den från andra former av jordbruksentusiasm, kan naturligtvis inte förklaras utifrån så allmänna överväganden. Men "sekten" ingick i en rörelse. Där fanns omkring den "le mouvement physiocratique", brett skildrad i G. Weulersses stora arbeten. De franska ekonomisterna var inga skrivbordsfilosofer. De arbetade aktivt och målmedvetet för att utveckla denna rörelse och för att nå politiska resultat. Vid 1760-talets mitt kunde de inte utan skäl gottskriva sig själva och sin propaganda en partiell liberalisering av spannmålshandeln. Opinionsläget framstod som gynnsamt. Fysiokraterna ansåg sig kunna räkna med ett betydande inflytande på den ekonomiska politiken. Under de närmast följande åren fram till

[38] *Marx,* Das Kapital. II, s. 360.

[39] *Labrousse,* Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle, s. 98, 104 ff., 389 ff., 626 f.; *Morineau,* Les faux-semblants d'un démarrage économique : agriculture et démographie en France au XVIIIe siècle, s. 68—87, 289—337.

1770 — år av intensiv publicistisk och propagandistisk verksamhet från skolans sida — kunde de placera sig i centrum för den politiska och ekonomiska diskussionen i Frankrike.[40]

5. Politiker och översättare

Den fysiokratiska teorin hade inte så lång tid på sig att väcka reflexer i svensk litteratur. Det var först år 1767, som skolan skarpt profilerade sig i den franska diskussionen. Frihetstidens svenska litteratur absorberade snabbt och begärligt nya idéimpulser i den utländska litteraturen, särskilt från Frankrike. Med 1772 års statsvälvning förändrades dock betingelserna radikalt för denna form av idéspridning.

Som svensk fysiokrat under dessa år framträdde alltså bara en enda man. C. F. Scheffer hade under lång tid tillhört de ledande hattpolitikerna. Efter några år som svenskt sändebud i Paris hade han — med undantag för större delen av år 1761 — suttit i det svenska riksrådet från 1751 till 1765; hans frivilliga avgång i begynnelsen av detta års riksdag räddade honom möjligen från mer vittgående personliga konsekvenser av det politiska regimskiftet och mössornas uppgörelse med hattregimens ekonomiska politik.[41] Under 1760-talet hade Scheffer emellertid engagerats alltmer för de planer på en författningsändring i Sverige, som fr.o.m. 1766 också hade den franska regeringens stöd; både hans ställning som f.d. guvernör åt kronprinsen och hans intensiva förbindelser med Frankrike ingår som förutsättningar för denna politiska utveckling.[42] När alltså Scheffer vid 1760-talets slut introducerade den nya franska läran i Sverige, så ville han givetvis också exploatera den konstitutionella doktrin, som den fr.o.m. år 1767 öppet gick i bräschen för: läran om den legala despotismen. Därmed drog han också gränser för dess möjligheter att i övrigt göra sig gällande i frihetstidens öppna diskussion. Han drev den "under jorden" och blev redan därför ensam om att förfäkta den.[43]

[40] *Weulersse,* Le mouvement physiocratique. I, s. 126—241.

[41] *Malmström,* Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. 4, s. 20—21; 5, s. 32—34, 91—92, 295 ff.

[42] *Malmström,* a.a. 6, s. 1—10; *Carlquist,* Carl Fredrik Scheffer och Sveriges politiska förbindelser med Danmark, s. 297 ff.; *Öberg,* De yngre mössorna och deras utländska bundsförvanter 1765—1769, s. 184 ff., 192 f.

[43] Nedan, kap. II, s. 36 f.

Men Scheffer intresserade sig alls inte uteslutande för den nya lärans konstitutionella aspekter. Tvärtom bemödade han sig om att både försvenska stora delar av dess ekonomiska teori och utnyttja dess ekonomisk-politiska synpunkter i den svenska diskussionen. Det är dessa bemödanden, dvs. överföringen av fysiokratismens ekonomiska idéer till Sverige, som i första hand intresserar oss här, men det är givet, att varje studium av denna idéöverföring måste beakta de politiska förutsättningarna.

Andra förutsättningar, som måste beaktas, gäller den form i vilken överföringen äger rum, den metod som överföraren väljer, och som bestämmer källmaterialets karaktär. Scheffers metod var översättningen.

Bref til Herrar Riksens Råd består som Heckscher påpekade delvis av en förkortad översättning av Quesnays *Maximes générales*. Den framförställda uppsättningen av 22 paragrafer — av Heckscher ignorerad på grund av dess "socialfilosofiska innehåll" — anger sig själv som en kompilation ur Quesnays, Mirabeaus och Le Merciers arbeten. Men det är inte Scheffer som verkställt kompilationen. Det är Dupont de Nemours' populariserande introduktion *De l'origine et des progrès d'une science nouvelle,* vilken i huvudsak behandlar beskattningsfrågan, som Scheffer med en del förkortningar översatt och placerat före Quesnay-översättningen. Av *Bref til Herrar Riksens Råd* återstår då två inledande sidor. Av dem är den andra en något omstuvad översättning av ett parti ur Mirabeaus långa serie av brev till fysiokraternas tidskrift *Ephémérides du citoyen*. På den första finns dedikationen, där utgivaren hänvisar till den nya, all godtycklighet upphävande lära, som utvecklats i andra länder i talrika volymer av tidens yppersta genier, varpå han blygsamt markerar karaktären av sin egen insats: "Jag ärnar ingen ting af mig sjelf; jag lånar alt af utländska skrifter."[44]

[44] [*Scheffer*], Bref til Deras Excellenser, Herrar Riksens Råd utkom periodiskt i 6 nummer. De fem sista annonseras som nyutkomna i *Allmänna Tidningar 1770* 9/1, 31/1, 10/2, 25/3 och 30/4. I samma tidning — 11/8 samma år — meddelas att "desse bref, för wissa orsaker, ej widare komma at fortsättas". I sin egenskap av förläggare har Gjörwell lämnat följande meddelande, dat. 22/8 1770: "Herr Författaren til desse Bref /. . ./ som i början af året uppdrog mig deras Utgifvande, har sedermera funnit sig, af hvarje handa mellankommande hinder, förorsakad, at de samma afbryta, och låta dem för denna gången, med det som deraf redan utkommit, uphöra /. . ./." — Betr. förlagorna av Dupont och Quesnay, se nedan kap. V, s. 76 n. 1—2. Förlagan av Mirabeau är Lettre de M.B. à M.... sur la nécessité de l'instruction politiue. *Eph. 1767: 2*, s. 51—2, 54—5.

Bref til Herrar Riksens Råd är alltså ett rent översättningsarbete och framträder som sådant inför sin samtida publik. Metoden att genom översättningar mobilisera utländska auktoriteter i den svenska diskussionen praktiserades flitigt under 1700-talet, inte minst av Scheffer själv, som också producerade fler fysiokratiska översättningar än den av Heckscher observerade.[45] Vid bedömningen av sådana diskussionsinlägg får man naturligtvis ta hänsyn till deras karaktär. Troheten och följsamheten mot originalet kan hos en översättare inte anses vittna om doktrinarism, de utgör hans yrkes kardinaldygder. Tillägg, förklaringar eller direkta tillämpningar på svenska förhållanden är översättaren ingalunda förpliktad att göra, de representerar överloppsgärningar. Avvikelser från originalet, uteslutningar, ändringar eller tillägg kan rimligen inte väntas vara många eller stora. Men de som finns förtjänar avgjort uppmärksamhet. I den mån de väsentligen rubbar innebörden av förlagornas framställning och därjämte visar sig vara avsiktliga eller systematiska, antingen genom sitt inbördes sammanhang eller i ljuset av annat relevant material, utgör de ett värdefullt källmaterial. Det kan hävdas att de lämnar ett tillförlitligare vittnesbörd om faktiska uppfattningar än många uttalade synpunkter — skenbart självständiga men ofta lånade från varierande håll — i den tämligen eklektiska svenska 1700-talslitteraturen.[46]

I anslutning till sin översättarverksamhet tog Scheffer brevledes kontakt med Quesnays förste och äldste lärjunge, Mirabeau. I ett par fall skickade han ner skriftliga synpunkter och frågor och fick dem tillbaka med kommentarer och svar. I regel är emellertid endast Mirabeaus brev bevarade. Ur dem kan Scheffers synpunkter ibland utläsas indirekt. De båda källgrupperna, översättarens praktik och brevmaterialet, kompletterar och belyser varandra ömsesidigt.

[45] Scheffers översättningsverksamhet var välkänd av samtiden. "Utan tvifvel gjorde han då (på 1750-talet, min anm.) detsamma som i des sednare lefnads år, at, när något vackert träffades, som han trodde tjäna för hjärtat och sederna, såsom ländande till människors moraliska förbättring, som ock något, som kunde föröka Jordbrukarens skörd, eller lätta Näringsidkarens möda, besörgde han, at det måtte meddelas den Svenska Allmänheten." *Schönberg,* Åminnelse-Tal, s. 34. Jfr nedan, kap. III, s. 38 och kap. VIII, s. 175 n. 4.

[46] Betr. svårigheterna att sortera de lånade synpunkterna, se exempelvis *Kjellin,* Rikshistoriografen Anders Schönberg, s. 122, 195, samt *Waller,* Rutger Macklean och 1809—1810 års riksdag, s. 35 ff.

6. Frågeställningar och disposition

Den fysiokratiska gränsdragningen mellan jordägare och jordbrukare, mellan proprietärer och produktiva, kan inte betraktas separat som en förutfattad socialfilosofisk konstruktion. Den är fast förbunden med deras ekonomiska analys. Klasserna utövar specifika ekonomiska funktioner. De produktiva jordbrukarna producerar och ackumulerar kapital; proprietärerna förbrukar revenyn, det för improduktiv konsumtion disponibla överskottet. För teorin är det av underordnad betydelse om denna klassdelning fullständigt täcker den sociala verkligheten. De båda funktionerna kan ligga förenade i en och samma hand hos en jordbrukande jordägare; analytiskt kan och bör de icke desto mindre hållas isär. Men naturligtvis förutsatte fysiokraterna en viss om än grov korrespondens mellan deras avgränsning av de ekonomiska funktionerna och den faktiskt existerande klassdelningen i samhället.

Svensk kameralistik räknade med ett överskott — om också inte disponibelt så dock för improduktiv konsumtion disponerat — av jordbruket. Det överskottet var räntan av de olika jordnaturerna. Räntan av frälsejorden tillhörde väsentligen frälseägarna. Räntan av skatte- och kronojord tillhörde kronan, som till stor del använde den för att avlöna sina militära och civila tjänstemän. Ränteägare och räntemottagare — frälseägarna samt kronan och dess indelningshavare — brukade i allmänhet inte den jord, varav de åtnjöt räntan. De formade i så måtto en "classe disponible", frigjord från den materiella produktionens omedelbara krav.

Den räntebärande jorden brukades av bönder, som inte ägde och inte kunde äga denna ränta. Det fanns uppenbara och väsentliga skillnader mellan åborna på frälsejorden och åborna på kronans jord liksom mellan bönder med och utan skatterätt. Kamerallagfarenheten erkände dessa skillnader. Men de behandlades som gradskillnader. De rubbade inte den fundamentala gränsdragningen mellan ränteägare och icke-ränteägare.

Så långt vi vet svarade detta betraktelsesätt också mot grunddrag i den reella ekonomiska fördelningen ännu vid frihetstidens början. Värdet av böndernas skatterätt var lågt både i relation till frälseegendomen och i förhållande till den ränta, som bönderna betalade till kronan. Men tiden från 1730-talet till frihetstidens slut har påskyndat den process, som till sist skulle bryta sönder de kamerala kategoriernas reella underlag.

I undersökta delar av landet framträder en stark relativ stegring av skattejordens värde, vilande på en expansion av arbetskraft, åkerareal och produktion på de jordnaturer, där den kamerala räntebördan, kronans grundskatt, reellt låg fast eller var svagt fallande genom inflationen. Resultatet var en omfördelning av jordägandet och av jordbrukets merprodukt från ränteägare till skatterättsägare.[47]

Vad innebar — mot denna bakgrund — en svensk fysiokratism omkring år 1770? Vilka var vid denna tidpunkt de svenska proprietärerna? Vad var deras nettoprodukt? Hur tedde sig på svensk botten det fysiokratiska skatteprogrammet, den beskattning som uteslutande skulle drabba ändå improduktivt förbrukade revenyer och lämna produktionskostnader och nödvändig kapitalbildning fria? Vad blev det i svensk tappning av kärnpunkten i det fysiokratiska programmet: nödvändigheten av kapital till jordbruket och rika jordbrukare?

Det är de frågor, som ett studium av överföringen av de fysiokratiska idéerna till Sverige omedelbart ställs inför. Så långt möjligt är får de sina svar i den följande undersökningen. Men framväxten av den svenska versionen av fysiokratism måste följas kronologiskt. Den börjar med planerna på en översättning av Le Merciers *L'ordre naturel* år 1767. Den fortsätter med ett fysiokratiskt inlägg i den svenska diskussionen om överflödsförordningen år 1768. Efter dessa preliminärer granskas — med utgångspunkt i en bevarad skriftväxling mellan Scheffer och Mirabeau — försvenskningen av det stora jordbruket med dess rika och produktiva kapital. Så följer en genomgång av framställningen av det fysiokratiska skatteprogrammet i *Bref til Herrar Riksens Råd;* eftersom detta är en nyckelfråga, måste ramarna för undersökningen här överskridas och jämförelsematerial utnyttjas både från annat håll än Sverige och från tiden efter 1770. Därpå jämförs fysiokraternas gränsdragning mellan jordbrukarnas "reprises" och jordägarnas "produit net" med den uppfattning som framträder vid översättningen av Quesnays *Maximes générales.* Efter ytterligare två kapitel, där den schefferska fysiokratismen studeras i dess inställning till penningförhållanden, penningpolitik och priser, samt handelns och industrins sterilitet, summeras erfarenheterna av undersökningen i ett slutkapitel.

[47] *Herlitz,* Jordegendom och ränta, s. 28—30, 145—51, 154—61, 347—62.

Kap. II

NATURENS ORDNING, DEN LEGALA DESPOTISMEN OCH JORDÄGARNAS PREROGATIV

1. En politisk codex

I juni 1767 utkom Le Mercier de La Rivières *L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*. Den föregicks av intensiv reklam och ägnades under resten av året fortlöpande uppmärksamhet i fysiokraternas organ *Ephémérides du citoyen*. En tradition inom skolan visste senare att berätta att författaren arbetat under Quesnays personliga överinseende. Det magistrala arbetet framträdde som skolans officiella codex. Den fysiokratiska doktrinen kom från och med nu i brännpunkten för en häftig diskussion, där Le Merciers evidenta satser och bevisföring lämnade den givna utgångspunkten.[1]

L'ordre naturel är en utpräglat politisk propagandaskrift, laddad med åtskillig retorik och social magi. Jag skriver — heter det i förordet — för hela samhällets intressen likaväl som för samtliga de individer och klasser, som sammansätter det; för konungarna, då jag visar, hur deras rikedomar, makt och auktoritet kan stiga i högsta möjliga grad; för jordägarna, vilka jag visar, hur deras årliga reveny kan bli den största möjliga; för lönarbetarna, vilka jag visar, hur mängden av löner inom industrin kan nå sin största möjliga omfattning; för altarets tjänare och deras skyddslingar, de fattiga, då jag visar, hur skörden kan bli den största möjliga; för handelns folk, slutligen, då jag visar, hur reproduktionen och konsumtionen av de i handeln omförda rikedomarna blir den största möjliga.[2] Allt detta förutsätter förstås en presentation av den samhällsekonomiska läran; den ges också ett omfattande utrymme i

[1] *Weulersse,* Le mouvement physiocratique. I, s. 126 ff.; *Richner,* Le Mercier de La Rivière, s. 45 ff., 67 ff.; *Einaudi,* The physiocratic doctrine of judicial control; Neill, Quesnay and physiocracy. *Journal of the history of ideas* 9 (1948), s. 153 ff.

[2] *Le Mercier de La Rivière,* L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques, s. I f.

Le Merciers bok. Men vad som var nytt och uppseendeväckande, det var den provokativa framställningen av denna läras politiska konklusioner. Med *L'ordre naturel* associerade sig ekonomisterna för första gången med en systematiserad politisk ideologi. Och det är karakteristiskt, att man hos Le Mercier tillsammans med denna politiska profilering kan observera en märkbar accentförskjutning i bedömningen av jordägarnas ställning och roll i samhället i förhållande till tidigare fysiokratiska arbeten.

2. Den legala despotismen

I sina huvuddrag är den fysiokratiska statsteorin väl känd. Dess karakteristikum är det uttryckliga förnekandet av maktdelningsläran. I Le Merciers system, den legala despotismen, är den lagstiftande och den utövande makten förenad i händerna på en ärftlig monarki. "L'impôt unique", en direkt och proportionell beskattning av alla jordägares reveny med principiellt uteslutande av alla andra skatteformer gör fursten till meddelägare i samhällets årliga nettoprodukt. Den knyter därmed samman hans intressen med jordägarnas och med hela samhällets.

I Le Merciers polemik mot maktdelningsläran är det den lagstiftande makten som får sin funktion omdefinierad. Lagstiftaren *gör* inte de positiva lagarna, han drar endast de ofrånkomliga konsekvenserna av de redan existerande lagar, som bildar samhällets naturliga och essentiella ordning. Den positiva lagstiftningen kan betraktas som "un recueil de calculs tout faits", och det är resultatet av denna operation som lagstiftaren med ensamrätt manifesterar och auktoriserar. Lagstiftarens uppgift — att inse, följa och på det existerande samhället positivt applicera de uppenbarade lagarna — kan emellertid enligt Le Mercier omöjligen anförtros åt nationen en corps, eftersom nationen ofrånkomligen kännetecknas av brist på jämlikhet mellan dess medlemmar, en delning i olika klasser med skilda uppgifter och rättigheter och med oundvikligen kolliderande partikulära intressen. En lagstiftande representation vore ingenting annat än nationen församlad till en och samma plats, "dit var och en medförde sina personliga åsikter, sina godtyckliga anspråk och den fasta beslutsamheten att hävda dem". Såsom i grunden en och samma funktion, det politiska förverkligandet av en given naturlig ordning, måste lagstiftande och utövande makt förenas i "une auto-

rité seule et unique", vars ärftlighet garanterar dess oberoende av partikulära intressen. Beskattningsprincipen kedjar denna auktoritets egenintresse fast vid samhällets av naturen givna "intérêt commun": den största möjliga nettoprodukten, som gör jordägarnas ställning "le meilleur état socialement possible".[3]

Le Mercier hävdar principen om de sociala fenomenens lagbundenhet. Våra kunskaper tränger in överallt, och vi finner ingenting, som inte styrs av lagar "propres à son existence", och som inte organiseras till anpassning under dessa lagar; människan kan inte ha behandlats sämre. Aktuella brister i samhället försvårar insikten om och erkännandet av att det också för den mänskliga samhällsbildningen finns en lagbundenhet, en "ordre naturel et essentiel". Ändå är just den övertygande insikten härom en nödvändig förutsättning för bristernas övervinnande; uppgiften att skapa en sådan insikt vilar på vetenskapen.[4] Le Mercier är fylld av upplysningens rationalistiska patos och argumenterar i en kedja av logiska deduktioner. Men i sak erkänner han existensen av oförenliga klassintressen och klassmotsättningar. Det är dessa som gör den med jordägarintresset förbundne despoten nödvändig.

3. Jordägarnas prerogativ och "avances foncières"

Begreppet "l'ordre naturel", naturens ordning, är utformat i medveten motsättning till det rousseauanska "l'état naturel", naturtillståndet. Rousseau hade ställt natur- och samhällstillstånd mot varandra som oförsonliga motsatser. Övergången från det ena till det andra knöts till privategendomens uppkomst, då den individ, som gjorde anspråk på äganderätt till vad han inhägnat, fann andra nog enfaldiga att acceptera dessa anspråk. Fysiokraternas replik innebär att egendomens, samhällets och statens uppkomst inte varit arbiträra brott med ett för människan naturligt tillstånd men tvärtom länkar i den tillvarons gudomliga plan, som för det mänskliga förnuftet manifesterar sig som fysisk nödvändighet. Som fysisk varelse, attraherad av lust och repellerad av olust, strävar människan att föröka sig. Men hennes existens innebär ständig konsumtion. Det existerade en kontradiktion, en oordning i naturen, om

[3] *Le Mercier,* a.a., s. 55, 81 ff., 86, 91 ff., 94 f., 98 ff., 110 ff., 151 ff., 156 ff., 175 ff.

[4] *Le Mercier,* a.a., s. xi f.

inte "livsmedelsreproduktionens fysiska ordning tilläte att livsmedlen mångfaldigades i samma mått som vi själva". I för människosläktets förökning gynnsamma klimat måste människorna av fysisk nödvändighet bli antingen jordbrukare eller mördare. Men jordbruksproduktionen i sin tur förutsätter moralisk säkerhet att njuta skörden, dvs. rättigheter som endast kan existera i samhällen.[5]

Ur samma fysiska nödvändighet söker nu Le Mercier härleda inte bara jordbruket och den säkerhet det förutsätter utan också vad han kallar jordägarnas naturliga prerogativ: den bästa möjliga ställningen i samhället. Det finns — framhåller han — i det existerande samhället tre alternativa användningar av enskild lösegendom: köp av jordegendom, investering i den omedelbara jordbruksproduktionen och "diverse operationer, vartill reproduktionen ger möjlighet", dvs. "sterila" kapitalplaceringar. Det är den förstnämnda som åtnjuter ett naturnödvändigt primat. Industrins arbeten har naturligtvis jordbruksproduktionen som förutsättning. Men Le Mercier hävdar dessutom, att jordbrukarnas etablering i sin tur alltid måste föregås av jordägarnas.[6]

Den sista, inte helt evidenta punkten drivs hem med följande argument. Först postuleras en logisk succession av ur varandra härledda absoluta rättigheter, i nu nämnd ordning: "la propriété personelle", äganderätten till den egna personen; "la propriété mobiliaire", äganderätten till genom egen verksamhet förvärvad lösegendom; "la propriété foncière", äganderätten till den jord, som gjorts odlingsbar genom insatsen av eget arbete och lösegendom. Därefter ställs frågan: vem skulle ha förmåtts att göra de ursprungliga kostnader, som jordbruksproduktionen fordrar, vem skulle ha riskerat inkorporeringen av sin lösegendom i eljest värdelös jord, om han inte i gengäld erhållit jordäganderätten med dess prerogativ? Så härleds nettoprodukten och "le meilleur état socialement possible" ur vissa av jordägaren bestridda grundkostnader, som Le Mercier benämner "avances foncières".[7]

Denna uppfattning trängde inte igenom utan motstånd. Den står också i ett något tvetydigt förhållande till den tidigare fysiokratiska litteraturen och till grunddragen i fysiokraternas ekonomiska teori.

En första jämförelsepunkt erbjuder framställningen i Turgots året innan utarbetade men först senare publicerade *Réflexions sur la forma-*

[5] *Le Mercier,* a.a., s. 5 ff.
[6] *Le Mercier,* a.a., s. 178 f.
[7] *Le Mercier,* a.a., chap. II—III.

tion et la distribution des richesses. För Turgot är jordegendomen ett monopol, förorsakat av den begränsade tillgången på jord. När odlingsbar mark funnits lätt och fritt tillgänglig, har begreppen jordbrukare och jordägare varit identiska, och endast jordbruksarbetet har kunnat konstituera rättigheter till skörden. Med detta tillstånds upphörande blir jordegendomen en källa till reveny, till "don gratuit" eller arbetsfri inkomst. Det är — med Turgots tillspetsade formulering — jordägaren, som har behov av jordbrukaren "par la nécessité de l'ordre physique", enligt vilken jorden intet producerar utan arbete; jordbrukaren däremot behöver inte jordägaren annat än i kraft av mänskliga konventioner och civila lagar, som garanterar de ursprungliga ockupanterna äganderätten till jorden, även då de upphör att själva odla den. Turgots illusionsfria syn på slaveriet — en följd av jordegendomen och en lönsam metod att vid brist på arbetskraft tillförsäkra jordägaren hans reveny — skjuter obarmhärtigt sönder Le Merciers naturliga ordning: "la propriété foncière" synes våldföra sig på sitt logiskt juridiska ursprung, "la propriété personelle". För den fysiokratiska skolans yngre kader kring *Ephémérides du citoyen,* Dupont de Nemours och abbé Baudeau, kom Turgots synpunkter att framstå som kätterska. När *Réflexions* år 1770 publicerades i tidskriften, verkställde Dupont som redaktör t.o.m. ingrepp i texten: avsnittet om slaveriet omarbetades i moraliserande riktning, och jordäganderätten betecknades som priset för de "avances foncières", som "så att säga inkorporerats i jorden".[8] Bevarade protestbrev från Turgot hänvisar till långa föregående diskussioner om begreppet "avances foncières" och vidhåller en avvikande åsikt: om också några s.k. "avances foncières" för sin del bidrog till produktionen, vore de fördenskull ingalunda "le principe de la propriété".[9]

Kategorin "avances foncières" som jordegendomens — och nettoproduktens — ursprungliga princip återvänder efter 1767 i flera populariserande utläggningar av läran, exempelvis Duponts och Baudeaus, ibland med det tillägget, att en del av jordägarens årliga nettoprodukt är destinerad till underhåll av dessa ursprungliga "avances foncières".[10]

[8] *Turgot,* Oeuvres. II, s. 539, 542 f., 544 f.

[9] *Turgot,* Oeuvres, III, s. 374, 378. Jfr Salleron, Le produit net des physiocrates. *FQ I,* s. 149, n. 3.

[10] *Dupont de Nemours,* De l'origine et des progrès d'une science nouvelle, s. 12 f.; *Baudeau,* Première introduction à la philosophie économique, s. 11 f., 39 f., 116 ff. — Från början av år 1767, före publiceringen av *L'ordre naturel,* kan

Men före denna tidpunkt, före Le Merciers kodifiering av naturens ordning, saknas varje spår av "avances foncières" i den dittills utgivna fysiokratiska litteraturen. Det innebär, att de saknas hos den fysiokratiska skolans "klassiker", i hela Quesnays ekonomisk-teoretiska produktion likaväl som i Mirabeaus trebandiga standardexplikation av tablån från år 1763, *Philosophie rurale*; inte heller Dupont har i sitt memorial av 1764, *De l'exportation et de l'importation des grains* känt till dem.[11] De måste betraktas som ett år 1767 förvärvat nytillskott.

---

noteras en mot rousseauanerna riktad artikel i fysiokraternas tidskrift, där Le Merciers argumentering delvis föregrips: den förste som röjde och dikade ut ett jordstycke "fut le premier bienfaiteur d'une longue suite de générations : il dut dire d'abord, *je suis à ce champs,* afin de pouvoir dire ensuite, non pas *ce champs est à moi,* mais ce champs est *à nous,* car ce n'est pas pour en jouir *seul* qu'il le rendit fertile". De l'origine et de la nécessité des hérédités foncières. *Eph. 1767: 2,* s. 65 ff., 75 ff., 82. — Ett par månader senare talar även Mirabeau i tidskriften om ett slags proprietärernas "avances": "La *classe propriétaire,* comme n'ayant pas de part aux travaux, ne devroit point entrer dans la déduction des avances ; néanmoins on doit regarder comme avances primitives de cette classe le fond nécessaire pour rendre la terre susceptible de fertilité. /.../ Quant aux avances annuelles, cette classe n'en doit d'autres que l'entretien foncier, & cet article qui dépend de la solidité des premiers établissements, des cas fortuits &c., ne se calcule pas." Élements de la philosophie rurale. *Eph. 1767: 4,* s. 91 f. Den vacklande terminologin antyder att det här handlar om en ny synpunkt, som också saknar motsvarighet i Philosophie rurale (1763). Fullt utbildad möter några månader senare termen och kategorin "avances foncières" såsom jordvärdets grundval i en populariserande framställning av Baudeau: "Le prix que donne l'acquéreur est de sa part le remboursement des *avances foncières.* La propriété que cède le vendeur est le *droit* qui résulte de ces *avances foncières,* car la terre est proprement à celui qui la met en valeur." Explication du tableau économique à Madame ... *Eph. 1767: 11,* s. 153 ff., 156.

[11] Redan G. Schelle fäste uppmärksamheten på meningsskiljaktigheterna rörande "les avances foncières" omkring år 1770, *Schelle,* Dupont de Nemours et l'école physiocratique, s. 127 f. Men frånvaron av denna kategori i de fysiokratiska skrifterna före 1767 har förbisetts i litteraturen. Fysiokraternas begreppsapparat synes ofta ha rekonstruerats efter Duponts och Baudeaus senare populariseringar, och "Quesnays lära" har på så sätt försetts med ytterligare en kategori "avances" som faktiskt saknas i hela hans bevarade produktion, så i Bilimovič, Das allgemeine Schema des wirtschaftlichen Kreislaufes. *Zeitschrift für Nationalökonomie 10* (1941), s. 202 f.; samt i *Woog,* The Tableau économique of François Quesnay, s. 18 (där not 7 är irrelevant). Även den sista utgåvan av Quesnays skrifter — *François Quesnay et la physiocratie. II* — upptar i sitt alfabetiska register tre slag av "avances": "foncière", "primitive" och "annuelle", av vilka naturligtvis bara de två sista kan återfinnas i hänvisningarna.

För jordbrukets vidkommande räknar Tableau économique och den äldre fysiokratiska litteraturen endast med de "avances", som antas åvila "la classe productive" eller jordbrukaren i hans egenskap av arrendator. De är av två slag. "Les avances primitives" är jordbrukarens "premiers fonds de l'établissement", de kapitalinsatser han måste göra vid tillträdandet av sitt arrende i form av redskap, dragare m.m. samt för att finansiera kostnaderna fram till den första skörden; för dem antas en tioårig omslagstid. "Les avances annuelles" är hans årliga driftskostnader, löner, underhållet av djuren osv. För fortsatt reproduktion måste jordbrukaren av bruttoproduktionen årligen få täckning för sina utgifter: en summa, motsvarande "les avances annuelles" plus 10 % ränta ("intérêt") på "les avances primitives", utgör den åt reproduktionen vid straff av jordbrukets spoliering helgade delen av produktionsresultatet, "les reprises du Cultivateur". Återstoden, "le produit net", är vad jordägaren vid utarrenderingen av sin jord kan betinga sig i årlig reveny.[12] Naturrättsliga spekulationer rörande grunderna för denna fördelning synes till en början varken ha sysselsatt Quesnay eller Mirabeau. Rörande sina "reprises" är jordbrukarna själva "seuls Juges-Experts"; vad vid fri överenskommelse kontrakteras i arrende till jordägaren är ipso facto jordens nettoprodukt, som således kan kallas ett "auktionspris på jordens brukningsrätt"; behovens förökning, konkurrensen, befolkningstillväxten och jordbrukarkonstens fullkomning anges i Philosophie rurale summariskt som orsakerna till att själva äganderätten fått ett pris och att bruk-

[12] År 1763 sammanfattar Mirabeau jordbrukets "avances" under begreppet "richesses d'exploitations" och understryker att dessa icke är knutna till jordegendomen: "Au contraire, l'ordre compliqué d'une société formée, demande que le propriétaire jouissant d'un revenu fixe et disponible, ne soit chargé que des dépenses d'entretien du fonds, et du soin de servir le public, & de sa personne, & d'une portion de son revenu. Les richesses d'exploitation périssables, & qui demandent un soin & une attention continuelle, tant pour leur conservation que pour leur emploi journalier et momentané, doivent appartenir au Cultivateur lui-même, qui prend à entreprise l'exploitation du fonds, & que nous appellons Fermier." Proprietär och arrendator "font ensemble un traité mutuel d'association aux produits de la cultivation, l'un fournit son champ, l'autre ses richesses, qui seules peuvent le féconder ; et ils conviennent ensemble des articles de l'association, dans lesquels le propriétaire, qui veut disposer de sa personne et de son temps, cède, pour un revenu fixe et prescrit, la totalité de la production au Fermier, qui prend, à ses risques et fortunes, les hazards, soit en bien, soit en mal". [*Mirabeau*], Philosophie rurale. I, s. 26, jfr s. 27 ff., 72 f. Jfr även *Dupont*, De l'exportation et de l'importation des grains, s. 1—3.

ningsrätten kunnat utauktioneras.[13] Av grundläggande betydelse för beskattningsteorin är däremot den från början starkt markerade uppfattningen av nettoprodukten, jordegendomens reveny, såsom den del av bruttoprodukten som lämnar den omedelbare producentens hand och inte kan tas i anspråk för fortsatt produktion. Den är därför "produit disponible" eller "richesses gratuites", befriar sina innehavare från produktiva förpliktelser och gör dem till "classe disponible" eller med Mirabeaus ord till "la partie surveillante, ordonnatrice, ou si l'on veut, oisive".[14]

Med tillägget "avances foncières" får den fysiokratiska fördelningsteorin ett slags juridisk balans; det ger också för proprietärernas del en korrespondens mellan rättigheter och skyldigheter. Med sitt uppenbara drag av apologetik utgör det ett logiskt komplement till läran om den legala despotismen. Men samtidigt ställer det till trassel i systemet, som förråder dess brist på ursprunglig hemortsrätt. Om nettoprodukten är priset för — och delvis destinerad till underhåll av — "les avances foncières", så upphör den tydligen i samma mån att vara "produit disponible". En del av den blir om man så vill "reprises du propriétaire". Den delen borde i så fall enligt systemets logik undantas från den direkta proportionella beskattningen av produktionens disponibla del — men fysiokraternas praktiska skatteförslag förutsätter, att arrendekontrakt och inte deklarationer skall läggas till grund för taxeringen. Le Mercier själv har inte kunnat träffa ett konsekvent val mellan dessa båda ståndpunkter.[15]

4. Översättningsplaner med förhinder

I oktober 1767, fyra månader efter utgivandet, har Le Merciers arbete studerats av den svenske kronprinsen, som med påtaglig entusiasm omnämner det i två brev till sin moder. Breven har observerats och kommenterats av bl.a. Beth Hennings och Per Nyström. Enligt Beth Hennings har Le Merciers bok stimulerat romantiskt patrimoniella kungaföreställningar hos Gustav, enligt Per Nyström har den givit

[13] *Dupont,* a.a., s. 12, 20, 31; [*Mirabeau*], a.a., s. 13.
[14] [*Mirabeau,*] a.a., s. 13.
[15] *Le Mercier,* L'ordre naturel, s. 172 ff., 179 ff.

honom en världs- och livsåskådning, inbegripet en vetenskapligt teoretisk motivering för enväldet.[16]

I breven till Lovisa Ulrika framträder emellertid utöver de allmänna positiva omdömena en praktisk politisk synpunkt. Det första brevet uttrycker en förhoppning om att boken skall spridas i Sverige. Den omvälvning i allas åsikter, som den säkert skall åstadkomma, påskyndas genom följderna av ständernas och rådets utomordentliga åtgärder. Den fruktansvärda penningstagnationen har medfört, att man för att i varor få ut de kontributioner, som inte kan betalas med pengar, berövar de fattiga bönderna till och med deras djur, så att jorden flerstädes blir oplöjd i brist på hästar och oxar för odlaren. Det andra brevet formulerar tanken mer konkret: översättningen av denna bok skall i förening med folkets elände öppna ögonen, och människorna skall föredra sin räddning, när de väl blivit övertygade.[17]

Den 3 december samma år publicerades i Stockholm en lång och iögonenfallande annons. Den recenserade innehållet av första delen av en i Frankrike nyligen utkommen bok, betitlad "Politiska Samhällens naturliga och wäsendtliga Ordning" och författad av parlamentsrådet La Rivière, samt meddelade att denna del nu förelåg färdig för utgivning på svenska. Den anonyme översättaren hänvisar till "den belägenhet wi nu äro i, då så många oförtänkta olyckor tillstött", tillmäter boken "besynnerlig nytta" och uppmanar allmänheten att i patriotismens intresse bidraga med prenumeration. Fjorton dagar senare inflöt i samma tidning en anonym insändare, som uppmanade översättaren att studera tryckfrihetsförordningen innan han fortsatte sitt mödosamma arbete. Därvid skulle han nog själv finna att boken innehöll satser stridande mot våra lagar och vårt nuvarande dyrt besvurna regeringssätt. Diskussionen fortsatte med ytterligare tre inlägg, dels en replik från översättaren, dels två insändare som med delvis olika motiveringar fann en översättning nyttig och bestred den framförda varningens berättigande.[18]

[16] *Hennings,* Gustav III som kronprins, s. 299 ff.; Nyström, Thomas Thorilds lära om harmonien och dess idéhistoriska bakgrund. *Scandia 12* (1939), s. 13 ff. Jfr däremot *Almén,* Gustav III och hans rådgivare 1772—1784, s. 42 f.

[17] *Gustav III & Lovisa Ulrika,* Brevväxling. 1, s. 111, 116 f.

[18] *Stockholms Post Tidningar 1767*: 95, 99, 101, 102; *Nytt och Gammalt 1768* 9/1. En av insändarna rekommenderade tryckning med följande motivering: "En kort Historisk Berättelse om Effecterne af Souverainiteten i Swerige, endast 40 år,

Översättningen av *L'ordre naturel* trycktes inte. Men boken, dess författare och dess statslära var från och med nu känd och märkt i den svenska diskussionen. Den anförda presspolemiken inregistrerades inte bara av Scheffer, i ett brev till kronprinsen vid årsskiftet.[19] Om den erinrades det också i Gjörwells tidning år 1768, då man återgav en utländsk referents åsikt att "Montesquieu och hans system alltid måste förtjäna större anslutning" och tillade "äfven i Sverige".[20] Följande år 1769, under diskussionen om säkerhetsakten, sökte mösspublicisten Helsingius pådyvla dennas anhängare att ha hämtat idéer från bl.a. Mirabeau och La Rivière i stället för från författare som Locke, Montesquieu och Rousseau, "som likväl bättre kändt Samfunds, ej mindre naturliga rättigheter, och närmast komma öfwerens med Wåra Grund-Författningar"; sådana beskyllningar avvisades sedan energiskt av de berörda.[21]

Så var det alltså klart, att ekonomisterna tillhörde frihetens fiender. Till dessa hörde då också med ensamrätt utnyttjandet av den nya ekonomiska läran, vilken i det av ständerna och rådet framkallade krisläget antogs kunna spela en betydande roll även för den svenska opinionen. Sådana var de politiska betingelserna för överföringen av de fysiokratiska idéerna till Sverige, och det var oundvikligt att dessa betingelser delvis skulle prägla idéöverföringens utformning.

---

som den warade, skulle göra samma Effect öfwer denne Bok, som et Ämbar watn på en Ljusdank /. . ./ Alla folkslags Tideböcker bewisa större fara för Friheten af hemliga Stämplingar och Wiskelekar, än af uppenbara Attaquer och Skrifter, ehuru firade och wälljudande de wara månde /. . ./"

[19] "Vous savez sans doute déjà, Monseigneur, que la traduction du livre de M. de la Rivière commence à faire beaucoup de bruit dans notre public. On voit déjà dans les Gazettes des Écrits pour et contre. Cela n'est que mieux au fonds, puisque ce n'est jamais qu'à force d'examen et de contradiction que la vérité s'établit à la fin." Scheffer till kronprinsen 1/1 1768. F 514. UUB (även återgivet i Sirén, Kina och den kinesiska tanken i Sverige på 1700-talet. *Lychnos 1748—49*, s. 24, n. 6). Om "la plus grande liberté possible de l'examen et de la contradiction" som förutsättning för evidensens seger, se *Le Mercier*, L'ordre naturel, s. 44.

[20] *Kungl. Bibliotekets Tidningar 1768*, s. 158 ff. Referenten berättar inte bara om den "lagliga despotismen" som "lärer betyda en af Lagar beskrifven och inskränkt Envälds-Regering" utan också om Le Merciers misslyckade Rysslandsresa och om de 10 000 rubler som han skulle ha mottagit. Även i *Nytt och Gammalt 1768*, 21/3 och 16/5, omtalas Le Mercier i förbigående som väl känd.

[21] [*Helsingius*], Mathematiskt försök . . ., s. 5 n.; *Aristarchus 1770*: 12—13, s. 48.

Kap. III

TILL ÖVERFLÖDETS FÖRSVAR

1. En kritik av överflödsförordningen

I en 14-sidig broschyr delgavs den svenska publiken år 1768 "Några utländske philosophers tankar om yppighet och sumptuariska lagar, utdragne och på svenska öfwersatte, ur en lärd journal, kallad: Ephémérides du Citoyen ou Bibliothèque raisonné des sciences morales & politiques".[1] Det är Scheffer, som verkställt urvalet och översättningen.[2] Broschyren disponerar sitt innehåll på följande sätt:

Ett relativt stort utrymme (s. 2—8) ägnas först åt att vederlägga handelsbalanslärans falska system och den därmed sammanhängande uppfattningen, att förbrukning av utländska varor innebär lyx. Ett lands rikedom är inte guld och silver utan dess årliga avkomst, den utgörs av varor och produkter, som ensamma kan förskaffa landet de metaller, som det har behov av. Mynt "exprimera rättigheten" att konsumera varor, och penningstocken "betecknar" varumängden; en ökning av penningmängden stegrar prisnivån och försvårar exporten; alltså är den förmånliga handelsbalansen en chimär, som föröder sig själv. Handeln skapar ingen rikedom, den är dess verkan. Åter fastslås med fetstil, att köp av utländska varor och produkter inte innebär lyx, dock under den nu tillfogade förutsättningen, att "man allenast dertil anwänder den delen af landets inkomst, som icke är nödig til frambringande af egna produkter, det är til den egne lands culturens uphjelpande eller warumängdens förökande til den högsta grad, som möjelig är".

[1] Broschyren noteras av *Schauman,* Studier i frihetstidens nationalekonomiska litteratur, s. 47 n. 1. Den omnämns också av *Wieselgren,* "Yppighets nytta", s. 58 f., där den emellertid något missvisande karakteriseras genom citat av dess sista mening.

[2] Bygdén anger Gottfrid Sack som utgivare. Ett med broschyrens text överensstämmande, korrigerat koncept av Scheffers hand föreligger emellertid i Scheff. saml. vol. I, RA. Det framgår av rättelser och strykningar, att konceptet utarbetats med det franska originalet som förlaga: av i broschyren utelämnade partier har översättning påbörjats och sedan strukits i konceptet; ett "elle" i originalet med syftning på handelsbalansen är i konceptet först översatt med "hon" och sedan rättat, osv.

På närmast följande halvsida definieras så lyxen positivt: "en omwänd ordning i sättet at depensera, så at för mycket anwändes på ting, som intet tjena til nya produkters framskaffande eller warumängdens ökande, och således til förfång af de omkostnader, som tarfwas at föröka landets årliga afkastning." Lyx i denna mening bör självfallet hämmas, ty "sättet at depensera har i hwarje land wisse wäsentliga och oryggeliga lagar"; en förvänd ordning häri "så at massan af fruktlösa depenser ökas til förfång af dem, som skola åstadkomma nya produkter" innebär självsvåld, inte frihet, och leder till förödelse (s 8—9).

Återstoden av broschyren (s. 9—14) ägnas åt att besvara frågan, om sumptuariska lagar kan förhindra den verkliga lyxen. Förf. vill inte kritisera suveräna makters lagar och är därtill för dåligt underrättad om Sveriges nuvarande tillstånd, men han kan hänvisa till sitt eget lands erfarenheter. Sedan Henrik IV och Sullys tid har här lyxen verkligen tilltagit: bevis härför lämnar de prunkande städernas utveckling jämfört med lantbrukets bedrövliga tillstånd. Nästan intet återstår av "det stora och rika landt-bruket", vars visserligen stora omkostnader ger "ända til 200 procents ren winst". Ordningen i sättet att depensera har förvänts, och de produktiva depenserna minskat (s. 10—11). Men lagar mot överflödskonsumtion utgör inget botemedel. Sådana inskränker nödvändigtvis alla utgifter, vare sig de faktiskt innebär lyx eller inte, ty en jordägare kan tänkas i stånd att köpa utländska varor utan att minska sina produktiva utgifter — att förbjuda detta innebär angrepp mot friheten och proprieteten (s. 12). Sällan blir lagarna åtlydda och ofta föraktade. De kan dessutom verkställas, utan att den verkliga lyxen hämmas — den kan tvärtom ändå ökas. Ty om handeln monopoliserats, så att köpmännen tog största vinsten på varornas försäljning till jordbrukarens förfång, eller om allmänna pålagor fördelats ojämnt, så minskades likafullt de produktiva utgifterna, hur förmånlig än handelsbalansen vore. Förbud mot införsel av utländska varor försvårar också de egna produkternas avsättning och sänker deras pris — om då "som gemenligen sker" kronan och fordringsägarna likafullt avkräver lantmannen samma penningsumma som förut, "så måste den depense, som jordbruket tarfwar, minskas" (s. 13—14).

En avslutande mening anger lyxens sannskyldiga botemedel: att främja jordbruket och de näringar, som ger "nya wärden", framför allt medelst "ett wälinrättat Finanz-wärk, hwars fölgder äro, at waror blifwa lätt afsatte, at alla finna sin räkning wid jordbruk och slögder mer, än wid något annat lefnadssätt, och at landet således bringas til den högsta afkomst som möjelig är" (s. 14).

Ett polemiskt innehåll dominerar uppenbarligen framställningen. Det riktar sig mot överflödsbegränsande lagstiftning i allmänhet, den svenska i synnerhet. Dennas teoretiska grundval, handelsbalansläran, vederläggs, och dess verkningslöshet klarläggs. Utförligt omtalas, att lyx inte innebär köp från utlandet, och att den inte kan hämmas av sumptuariska lagar. Mot denna huvudsakligen negativa argumentering väger det positiva inslaget kvantitativt ganska lätt. Det utgörs dels av den kortfattade definitionen, som skiljer mellan "ting, som intet tjena til nya produkters

framskaffande" och "omkostnader, som tarfwas at föröka landets årliga afkastning", en distinktion som sedan återkommer i uttrycken "fruktlösa" resp. "produktiva depenser", vidare den avslutande meningen med dess rekommendation av ett välinrättat "Finans-Wärk", och till sist bör man väl också räkna dit den effektfulla kontrasten mot städernas lyx: det stora jordbruket med dess siffermässiga karakteristika.

2. Originalet

Denna fördelning är ett resultat av Scheffers egen urvalsmetod. En helt annan möter i det franska originalet, författat av en av fysiokraternas skickligaste publicister, abbé Baudeau. Denne tog den svenska överflödslagstiftningen närmast som en förevändning för att för tidskriftens läsare utveckla den moraliska och politiska vetenskapens principer i fråga om lyxen och dess problem, och det polemiska partiet om handelsbalansläran och överflödslagstiftningen, som utnyttjats av den svenska översättningen, intar i denna principiella utredning en ganska underordnad plats.[3] Medan översättaren — med ett par betydelsefulla avvikelser — noga följt framställningen i detta parti, har han förfarit annorlunda med det positiva innehållet i Baudeaus avhandling. Ur en 25 sidor lång utredning om "effekten av nationalinkomstens fördelning på reproduktionen", som i originalet går före diskussionen om handelsbalansen, har han lånat resultatet, den definition av lyxen, som han infogat på lämpligt ställe i sitt urval.[4] Det konkreta program för bekämpande av lyxen, som Baudeau utvecklar, sedan han avvisat importrestriktioner och konsumtionsbegränsning, är helt utelämnat; det motsvaras i den svenska texten av den avslutande meningen, som emellertid är översättarens egenhändiga bidrag.[5]

Det har ett visst intresse att notera huvudpunkterna i de av översät-

[3] Du luxe et des loix somptuaires, *Eph. 1767: 1*, s. 171—234. Den svenska översättningen tar vid från s. 205 i originalet. — Om Baudeau, som var tidskriftens redaktör före Dupont, och som onekligen är en av skolans mest egenartade och färgstarka profiler, finns tyvärr ingen biografisk undersökning. Hans arbeten t.o.m. 1771 är förtecknade i *Coll. des économistes et des réformateurs sociaux de la France 2*, Notice XVI; i övrigt redovisas hans insatser utförligt i Weulersses arbeten.

[4] *Eph. 1767: 1*, s. 202 f.

[5] Luckorna i den sv. övers. träffar s. 223—227 och 232—234 i orig.

taren utelämnade partierna i originalet. Till den för definitionen av lyx grundläggande distinktionen mellan fruktlösa och produktiva depenser — "dépenses non productives" resp. "celles qui servent à la production" — kommer Baudeau genom följande resonemang:

Av jordens totala årliga avkastning måste omedelbart vissa avdrag göras, som är nödvändiga för fortsatt reproduktion, och som täcker jordbrukarens kostnader, hans "avances"; de består av dels "avances annuelles", dels ränta på "avances primitives". Vad som återstår är nettoprodukten eller den disponibla revenyn, som disponeras av jordägarna och deras "coproprietärer": suveränen, tiondetagarna och det offentliga uppfostringsverkets tjänstemän (s. 178—180). Båda dessa huvuddelar av totalavkastningen konsumeras av sina innehavare antingen direkt eller indirekt, genom byte mot varor och tjänster — köpmän och arbetare blir på så sätt delaktiga i rätten att konsumera i proportion till de tjänster de erbjuder de ursprungliga delägarna i jordens avkastning. Så uppkommer cirkulationen, som först måste betraktas som en kedja av byten in natura, för att dess verkliga karaktär skall framträda. Penninghushållningen har beslöjat denna karaktär och medfört många villfarelser inte minst på lyxteoriernas område, men förändringarna är endast skenbara (s. 180—184). Penningen är endast en kvantitativt bestämd anvisning eller växel på de produkter, som proprietärerna äger att fördela ("un mandement proportionné à prendre sur les fruits... une vraie Lettre de change acquittable par la production"). Mynt representerar rätten att konsumera direkt eller indirekt, och varje utgift innebär i sista hand konsumtion av en del av den årliga avkastningen (s. 185—187).

Jordbrukarens del av den årliga avkastningen utnyttjas av honom till att avtvinga jorden nya produkter inkl. en förnyad nettoprodukt. Storleken av "la dépense agricole" — eller konsumtionen "au service de la terre" — är därför avgörande för reproduktionens omfattning. Men den står inte i något entydigt samband med vare sig ökning eller återhållsamhet i utgifterna: det är skillnad på utgifter och utgifter. Proprietärerna kan öka sina utgifter på så sätt, att deras disponibla reveny inte ökar i motsvarande grad, vilket emellertid medför en stegring av den för samma revenys reproduktion nödvändiga, icke-disponibla delen av totalproduktionen; å andra sidan kan de inskränka sina utgifter på så sätt, att de tillfälligt ökar sin disponibla reveny genom att spara in en ekvivalent summa av jordbruksutgifterna. Det förra är likgiltigt, det senare ödeläggande för samhällets styrka och välstånd. Samhällets rikedom växer endast, om ur ökade utgifter flyter en ökning av nettoprodukten utöver utgiftsökningen, eller om samma resultat nås genom en annan och mer fruktbärande disposition av samma utgifter. Kriteriet på produktiv utgift och produktiv konsumtion är alltså att den skapar en nettoprodukt (s. 189—192).

Eftersom det är de agrikola utgifterna, som gör det, bör dessa öka eller göras mer fruktbärande, om det allmänna välståndet skall höjas; om de däremot minskas eller blir mindre fruktbärande, avtar landets rikedom. Skall landet bevara sin ställning, så får de agrikola utgifterna inte röras och inte nyttjas till andra ändamål, ty alla andra utgifter är konsumtion utan reproduktion (s. 192—194).

Penningväsendets illusioner har på denna punkt medfört ödesdigra verkningar. När den cirkulerande mängden av mynt — dvs. konsumtionsanvisningar — ökats godtyckligt, har man inkräktat på den för reproduktionen nödvändiga delen av totalprodukten, den del, som måste konsumeras till jordens tjänst, och glömt, att endast en del av den totala avkastningen är disponibel. I den fåfänga tron, att jordägare och jordbrukare godtyckligt kan avpressas största möjliga mängd pengar, har man kokat soppa på den höna, som värper guldägg: lantbruket har spolierats. I stället är det angeläget, att största möjliga kvantitet av cirkulerande mynt befinner sig i händerna på jordägare och jordbrukare, så att de produktiva utgifterna ökar (s. 194—199).

Jordägaren ser själv sin fördel och märker, att utgiften för en klocka, en hatt eller sidentyg har helt andra konsekvenser för hans framtida reveny än utgifter för jord, äng och vinodling (s. 195—196). Erfarenheten visar också, att den framtida revenyn växer progressivt i förhållande till jordbrukets "avances": den rike jordbrukaren kan med stora "avances" vinna proportionellt större skördar, så att om 10 000 francs i avances ger 100 % nettoprodukt, ger det dubbla 150 %. Och omvänt: en minskning av erforderliga "avances" spolierar progressivt jordbruket (s. 200—202). Under vissa omständigheter är det nödvändigt, att också en del av den disponibla revenyn används för att säkra fortsatt reproduktion; den delen upphör då att vara disponibel, och det vore lyx, att använda den till andra ändamål. Omvänt kan någon gång en besparing göras på de produktiva utgifterna utan att reproduktionen äventyras, varvid alltså den disponibla reveny, över vilken jordägaren kan förfoga fritt, ökar (s. 203—204). I denna elastiska mening är den disponibla revenyn ramen för de medel, över vilka proprietärerna obetingat har egendomsägandets rätt att förfoga fritt — den ger därmed kriteriet på vad som är att betrakta som verklig lyx. Resultatet inskärps med en paradoxal exemplifiering. Extravaganten, som säljer sin egendom utan att minska dess värde, förslösar pengarna och dör på fattighuset, gör sig inte skyldig till lyx — det gör däremot girigbuken, som för att packa kistan full av silver berövar jorden utgifter och lämnar den ouppodlad. Exemplet leder direkt över till kritiken av handelsbalansteorin (s. 205).

Baudeau utgår i sin diskussion av lyxen från en bestämd konception av den samhälleliga totalcirkulationen, där de båda samhällsklasser, som direkt förfogar över jordens produkter, fullgör var sin bestämda ekonomiska funktion: jordbrukarna förfogar över den icke-disponibla, direkt produktiva delen av totalprodukten, jordbrukets "avances", vars tillräckliga storlek är den oundgängliga förutsättningen för nettoproduktens reproduktion; jordägarna däremot förfogar över den disponibla revenyn, nettoprodukten, och startar genom sina utgifter dennas nödvändiga cirkulation genom klasserna. Denna i den fysiokratiska litteraturen ständigt återkommande grunduppfattning är given därför, att arbetsinstrumentet, *Tableau économique,* har detta socialekonomiska schema som

förutsättning. Baudeau populariserar i sin framställning helt enkelt de analyser av olika ekonomiska tillstånd, som Quesnay gjort med hjälp av tablån.[6] Hans naturliga ordning motsvaras alltså av tablån i jämviktstillstånd, där proprietärerna fördelar sina utgifter med jämnt hälften på inköp från den produktiva och den sterila klassen, samtidigt som deras reveny reproduceras i full utsträckning, tack vare att jordbrukarnas "avances" är tillräckligt stora och återställes regelbundet. En rubbning av jämviktstillståndet börjar endast som en kvalitativ förändring av proprietärernas konsumtionsvanor, så att en större del av revenyn disponeras till inköp från den sterila klassen, men denna rubbning får kvantitativa följdverkningar för hela samhällsekonomin så som tablån i dess "negativa disekvilibrium" visar: revenyn kan inte längre reproduceras utan avtar successivt till följd av sjunkande "avances", varigenom alla samhällsklassernas utgifter också minskar steg för steg.[7] Omvänt anger tablån i sitt "positiva disekvilibrium" vägen till ett förbättrat ekonomiskt tillstånd, till ett återställande av den naturliga ordningen, genom att en större del av revenyn går till inköp av den produktiva klassens produkter, varefter ökade "avances" reproducerar en ständig stegrad reveny, som så småningom också möjliggör ökade sterila utgifter.[8]

Baudeau argumenterar i enlighet med tablåns anvisningar. Efter sin i den svenska översättningen återgivna vidräkning med handelsbalansläran — vars syfte är att inskärpa handelns karaktär av sekundärt fenomen, av icke-produktiv följdföreteelse, som i och för sig varken kan åstadkomma eller motverka lyxen — summeras erfarenheterna av utvecklingen i Frankrike sedan Sullys tid. Därvid utpekas direkt den tilltagande lyxens fundamentala verkan: det stora jordbruket med dess för nutiden nästan otroliga "avances" och rika nettoprodukt har nästan försvunnit. Några i den svenska översättningen utelämnade karakteristiska drag i denna utveckling tillfogas: de rika förpaktarna har gradvis utarmats, och proprietärerna har till följd härav nödgats lämna sin jord i "métayage" åt fattiga brukare utan egna kapitaltillgångar. Utöver sin demonstration av de sumptuariska lagarnas otjänlighet och verkningslöshet anger Baudeau

[6] Om tablån som instrument för samhällsekonomisk diagnos, se *Woog*, The Tableau économique of François Quesnay, vars framställning utnyttjats för det följande.

[7] *Woog*, s. 84 ff.

[8] *Woog*, s. 87 ff.

också det program till lyxens effektiva bekämpande, som grundar sig på den ekonomiska vetenskapens anvisningar — det program alltså, som motsvarar *Tableau économique* i dess positiva ekvilibrium.

Alla monopol, privilegier och restriktioner, som hindrar ägarna av landets egna varor att erhålla det bästa möjliga pris, måste först och främst undanröjas; detta pris bjuds av den konsument, som har det största behovet av dem och uppnås alltså genom fri konkurrens på den internationella marknaden. Absolut fri handel är också lyxens främsta fiende. Av den prisstegring, som blir den fria handelns omedelbara följd, gynnas i första hand jordbrukaren, som således blir i stånd att öka sina produktiva utlägg till förmån för den framtida produktionen; förf. hänvisar till de gynnsamma följderna av den fria spannmålsexporten, *"le bon prix* de nos bleds". Vidare måste de indirekta skatterna, som skadar de produktiva utgifterna fyra à fem gånger mer än de ökar statsmaktens inkomster, ersättas av en direkt delning av den disponibla revenyn eller nettoprodukten mellan dess coproprietärer. På så sätt bekämpas verkligen lyxen genom att de produktiva utgifterna ofelbart måste öka, varigenom proprietärerna så småningom erhåller en växande reveny, som de kan förfoga fritt över utan att därigenom göra sig skyldiga till lyx. Förutsättningen härför är emellertid ett återupprättande av jordbrukets "avances" — nettoprodukten komme därför att bli "peut-être moindre dans le premiers tems à cause de l'état languissant de nos exploitations, mais bientôt égal, puis supérieur à ces avances mêmes" (s. 223—227).

Avslutningsvis återkommer Baudeau till dessa två huvudpunkter i det fysiokratiska programmet: handelns frihet och beskattningens reformering. De är väsentligare än alla förordningar. Enligt sin definition har lyxen förorsakats därav, att rätten att göra utgifter koncentrerats i händerna på dem, som icke ökar jordbrukets avkastning, så att dessas ofruktbara utgifter inkräktar på de produktiva. Den måste följaktligen botas, genom att man med naturliga medel koncentrerar rätten att göra utgifter i händerna på dem, som direkt bidrar till jordbrukets, den framtida produktionens och den verkliga revenyns ökning (s. 232—234).

Som alternativ till avvisandet av överflödslagstiftningen presenterar Baudeau alltså ett positivt program för lyxens bekämpande, ett program som syftar till att med "naturliga" medel — beskattningsreform och högre spannmålspris — vrida samhällsekonomin till positivt disekvilibrium, så att en större del av utgifterna går till jordbruket, och så att dess "avances" återställes. Varje antydan om detta saknas i den svenska översättningen. Den följer sin förlaga däri, att den karakteriserar lyxen som de fruktlösa depensernas tillväxt på de produktivas bekostnad, och den återger dess presentation av lyxens kontrast: det stora jordbruket, varvid termen "avances" försvenskats till "förlag". Men som botemedel mot lyxen nöjer den sig med att rekommendera ett väl inrättat finansverk.

3. Den svenska broschyrdiskussionen

Det är tydligt, att översättaren endast haft användning för en ganska liten del av sin förlagas framställning. För att få grepp om de principer, som varit vägledande vid urvalet, får man gå till den aktuella svenska broschyrdiskussion, vari översättaren griper in. Tillsammans med vissa smärre korrigeringar i översättningen bidrar de till att klargöra, hur Scheffer applicerat fysiokraternas teser på de svenska förhållandena.

Ingetdera av de första inläggen i broschyrdiskussionen om överflödsförordningen, varken Löwenhielms, som försvarade, eller Wadenstiernas, som angrep, prövade någon definition av begreppet yppighet.[9] Wadenstierna hade visserligen — gentemot Löwenhielms sårbara påpekande om kaffets och vinernas skadlighet — understrukit, att syftet med förbudet ändå var att spara "betydande penninge-summor, som för dylikt och mera fåfänga gått ur Riket", men han påstod sig också för sin del aldrig ha sett två auktorer överens om yppighetens innebörd.[10] Mot detta gick emellertid det tredje inlägget, Frietzckys, i direkt polemik. Denne ansåg sig tvärtom i de böcker han läst funnit full enighet om "At yppighet uti en Stat, kallas, när et Lands Importer wida öfwerstiga dess Exporter, då differencen häraf måste ärsättas med dess öfrige redbarheter och specie mynt, hwilket förminskar rörelse Capitalet i Landet, förordsakar brist på nödwändighets waror, i synnerhet på dem, som kommer utifrån, och til slut qwäfwer idogheten, samt förhindrar ytterligare uppodling och population".[11]

Med en direkt kritik av denna uppfattning sätter Scheffers översättning in. Den börjar med att inskärpa det felaktiga i att beteckna köp av utländska varor som lyx. Den föreställningen, heter det, härleder sig ur "falska systemer" om penningar, handel och handelsbalans, som uppfattat guld och silver som rikedom i stället för varor och produkter. Den s.k. förmånliga handelsbalansen medför endast att penningmängden i landet stegras i förhållande till varumängden, så att varorna blir dyrare och metallerna mindre värda, vilket omöjliggör fortsatt exportöverskott och tillströmning av guld och silver. Den är alltså "et skugge-

[9] [*Löwenhjelm, C. G.*], Bref til en wän ... 1767; *Wadenstierna, Carl,* Wälmente Anmärkningar ... 1767. Om disk. se *Malmström,* Sveriges politiska historia VI, s. 19 n. 2.

[10] *Wadenstierna,* s. 3 f.

[11] [*Frietzcky, Claes*], Tankar om Närwarande Tider ... 1767, s. 5.

wärk, som föröder sig sielft, så framt I icke hafwen fotat det samma på en stadig grund, neml. tilökning af landets årliga afkomster, som altid sätter förut de omkostnader, hwarigenom en sådan tilökning erhålles".[12]

I omedelbar anslutning härtill har emellertid Baudeau ett kompletterande resonemang, som översättaren utelämnar. En ökning av landets egen avkastning utgör basen för ett ömsesidigt och rikt varubyte med utlandet, utan att man för den skull behöver sälja dyrt och köpa billigt. Det är orimligt att tänka sig, att ett land, som ökar sin produktion, skulle kunna bli fattigt på guld och silver och bara få varor i utbyte mot sina egna produkter. Ty om landets produktion ökar medan myntstocken förblir densamma som förut, så måste tydligen alla varupriser sjunka, men då blir det också genast förmånligt för de guld- och silverproducerande länderna att föra dit sina ädla metaller för att få landets produkter i utbyte. "Voilà donc votre balance retournée".[13]

Av Baudeaus resonemang om handelsbalansen har översättaren alltså bara använt ena hälften: den som hävdar, att det är meningslöst att söka dra in guld och silver i ett land, och att en ökning av avkastningen med de därför erforderliga omkostnaderna måste komma i första rummet. Den andra, som söker bevisa, att också "penningbristen" utjämnas av sig själv, eftersom de ädla metallerna söker sig till det land, där varumängden ökar och priserna tenderar att sjunka, har han däremot inte haft bruk för. Sin förlagas huvudsynpunkt, att penningtillgången inte alls bör vara föremål för regeringens omsorger, eftersom den reglerar sig själv genom det internationella bytet av guld och silver, har Scheffer alltså inte delat.

I den svenska diskussionen om överflödet hade frågan om penningbristen och dess karaktär redan från början stått i centrum. Redan Löwenhielm tog upp klagomålen till diskussion. I själva verket var, framhöll han, det "roullerande" kapitalet i landet lika stort som år 1761 och dubbelt så stort som 1756, då ingen brist förspordes. Vad som i själva verket minskat var tillgången på lån, och de som klagade var mestadels de, som behövde låna men inte kunde få det till följd av bristande förtroende, dålig hushållning eller alltför utvidgad rörelse; ordentliga hushållare klagade däremot inte.[14] Wadenstierna förfäktade

[12] *Några utl. Phil. Tankar*, s. 3, 6—8.
[13] *Eph. 1767: 1*, s. 215.
[14] [*Löwenhjelm*], s. 8.

den motsatta ståndpunkten: Penningbristen var kännbar just för "idogheten", för de manufakturister, brukspatroner, lantmän och borgare, som till det allmännas nytta sökt utvidga sin rörelse och som nu bestraffades för detta.[15] Frietzcky, som själv deltagit i utformningen av den nya bank- och penningpolitiken, sökte precisera problemet. Det var den av importöverskottet förorsakade bristen på specie-mynt, som minskat "rörelse-kapitalet" och kommit näringarna att stagnera. Inskränkningen av lånemöjligheterna vore däremot inte att beklaga, ty dessa hade byggt på falsk kredit och ett falskt finanssystem och utgjort ett "öfwerflödigt rörelse-Capital" som givit "snarare tilfälle til lyx och yppighet, än til upodling" ... "Det är en allmänt erkänd regel, at en alt för lätt tilgång på penninge-lån, och et utom sin rätta proportion emot folk och waru-mängden tillökadt rörelse-Capital, ware sig uti reelt eller det som skadeligare är, uti representativt mynt mera bidrager til yppighet och slöseri än til Landets upodling och inwånarenas förkofring".[16]

Genom sin partiella återgivning av Baudeaus argumentering om handelsbalansen och penningmängden tar Scheffer ståndpunkt i denna diskussion. Baudeaus "laissez-faire"-inställning har i sin fullständiga form varit ett tveeggat vapen. Den har kunnat utnyttjas gentemot strävandet att genom exportöverskott öka tillgången på "reellt" mynt. Men påpekandet, att det "reella" myntet alltid finns i tillräcklig mängd, har uppenbarligen varit utan värde, om det gällt att polemisera mot en politik, som ansågs skapa penningbrist genom indragning av "det representativa myntet", men som också hade som mål, att ersätta detta med "reellt" mynt. Det har också lämnats åsido.

Grundvalen för ett lands rikedom — framhålls det i Scheffers Baudeauöversättning — består i en ökning av landets årliga avkastning, "som altid sätter förut de omkostnader, hwarigenom en sådan tilökning erhålles". Den verkliga lyxen beror på de produktiva depensernas avtagande.[17] Den långa utredning, där Baudeau söker bestämma begreppet "produktiva depenser" och framför allt utpekar jordbrukarnas "avances" som en icke-disponibel, för produktionens omfattning avgörande kategori, saknas i översättningen, som däremot talar om de "omkostnader, som tarfwas at föröka landets årliga avkastning". Lämnande åsido

[15] *Wadenstierna*, s. 5 ff.
[16] [*Frietzcky*], s. 8 f.
[17] *Några utl. Phil. Tankar*, s. 8.

originalets "naturliga" väg att återupprätta de produktiva depenserna rekommenderar översättaren i stället på egen hand, att man bör främja jordbruket och näringarna med ett väl inrättat finansverk. Med dessa modifikationer inordnar sig också de utländska filosofernas tankar naturligare i den svenska diskussionen.

Eftersom denna omedelbart bröt sig kring frågan om penningbristens, dvs. sedelindragningens verkningar för "idogheten", medförde den också, att åsikt ställdes mot åsikt i fråga om den tidigare sedelutgivningens resultat, framför allt rent konkret om fastighetslånens användning. Löwenhielm var skeptisk. Det hade varit önskvärt, menade han, om de lån, som tidigare fått göras mot pantsättande av "et Frälse-Hemman, et litet Hus, några skeppunds Smide, et Rusthåll, et Skatte-Hemman, samt Gårdar och Tomter i Små-Städerna ... med 4 proCents Ränta och 2 proCents i Afräkning på Capitalet ... icke oftast blifwit gjorde i oträngde mål och Lån-Summan anwänd til yppig lefnad och at köpa Tjenster, hwilkas lön ofta icke utgjorde interesset".[18] Wadenstierna däremot presenterar bland andra idoga låntagare, manufakturister, bruks-patroner m.fl. också lantmannen, som med lånade pengar uppodlar jorden till att ge 9:de och 10:de kornet i stället för 3:de, 4:de eller 5:te, som alltså minskar behovet av utländsk spannmål och underbalansen mot Ryssland, som anlägger torp och främjar folkökningen, och som likaså förbättrar och iståndsätter nyinköpta egendomar.[19] Frietzckys ståndpunkt är redan angiven: det "överflödiga rörelsekapitalet" har endast medfört yppighet och slöseri, och Wadenstiernas "granna beskrifning består mera i ord än i verklighet". Varken manufakturer eller bruk har förkovrats genom bancolån. Vad lantbruket beträffar, framgår det av tullspecialerna för 1762—64, att landet nu behöver mer utländsk spannmål än förut: ett klent resultat av den 15-åriga uppodling, som bancolånen förmenas ha medfört. I själva verket har bancolånen inte heller kunnat leda till någon nämnvärd uppodling, "eftersom Allmogen i landet, af hwilken största uppodling wid Jordbruket bör förwäntas, ej ägt någon rätt eller tillgång til sådane lån". Adel och ståndspersoner åter har nyttjat lånen antingen till tjänster och ämbeten, till lyx och slöseri, eller till inköp av nya egendomar, som betalats så långt över sitt "intrinsequa" värde att de knappt burit ränta, än mindre kunnat uppodlas.

[18] [*Löwenhjelm*], s. 7.
[19] *Wadenstierna*, s. 5 f.

Eftersom landet oaktat några enskildas fördel alltså förlorat mer än vunnit på den överflödiga penningrörelsen, så måste redan 1762 års ständer fatta beslut om att låta alla bancolån upphöra och reducera sedelstocken till tillbörlig storlek, så att växelkursen efterhand kunde bringas i sitt rätta skick och sedlarna åter få sitt värde. Samma princip hade också de sist församlade ständerna följt, och banken finge således inte längre vara "et Förlags-Contoir".[20]

4. Förlag till jordbruket

Mot bakgrunden av denna kontrovers om bancolånens "produktivitet" har man att studera, hur fysiokraternas ideala produktionsform, det stora jordbruket med dess rika och fruktbärande "avances", introduceras i den svenska diskussionen. Till följd av jordbrukets förfall sedan Sullys tid existerar det nu bara som svaga rester i några provinser. De flesta jordägare och jordbrukare blir helt förskräckta, "när man talar om et förlag af 30. tusend livres en gång för alla och af 6. tusend livres årligen til et jordbruk af 3 plogar" — det är originalets "avances primitives" och "avances annuelles", som återges siffermässigt korrekt. Den årliga bruttoavkastningen anges också i enlighet med originalet till "15. à 18. tusend livres", men dennas fördelning återges i korrigerat skick:

qui donne au Laboureur, outre la restitution de ses avances annuelles, outre sa subsistance & celles de sa famille, mille écus d'intérêt de ses avances primitives ; qui pourroit donner en produit net, au Propriétaire, au Souverain, au Décimateur, jusqu'à huit ou neuf mille livres à partager comme revenu.

hwarigenom icke allenast det årliga förlaget återwinnes, jämte rikelig föda för jordbrukaren med hustru och barn, utan ock 3 000 livres interesse för det första ständiga förlaget.[21]

Baudeaus kalkyl är avsedd att demonstrera den högsta möjliga nettoprodukten: han beräknar den genom att från bruttoprodukten dra den "icke-disponibla" del, som uttryckligen tillkommer jordbrukaren, alltså 6 000 ("avances annuelles") + 3 000 (10 % av "les avances primitives",

[20] [*Frietzcky*], s. 9—13.
[21] *Eph. 1767: 1*, s. 220 f.; *Några utl. Phil. Tankar*, s. 10 f.

30 000), varigenom alltså maximalt 9 000 återstår som disponibelt. Översättaren däremot tycks helt ignorera nettoprodukten och operera bort dess "coproprietärer"; i gengäld kan han tilldela jordbrukaren och hans familj "rikelig föda". Omsorgsfullt anger han i stället att "förlagen" återvinnes; men han undviker därvid originalets formulering, som pekar ut jordbrukaren som deras innehavare, och väljer en passiv formulering, som lämnar frågan om "förläggaren" öppen. Baudeaus anslutande skildring av hur det stora jordbruket spolierats inskärper också jordbrukarna som bärare av "les avances": många politiska skribenter, för det mesta stadsinnevånare, inbillar sig, att jordbrukarens arbete består i att gräva i jorden så som det görs i deras trädgårdsland, men i själva verket är ytterst få av de mest betydande borgarna nog rika och intelligenta för att vara "bons Laboureurs"; när det rika jordbruket med dess stora "avances" och med 200 % "d'accroissement" ersatts med fattiga förpaktares klena odlingar, ruinerade av indirekta och godtyckliga pålagor, så har därvid "l'espèce des Cultivateurs en chef" förintats och ersatts med "pauvres Métayers", som ekonomiskt belastar proprietärerna.[22] Alltjämt undviker översättningen den socialekonomiska preciseringen och nöjer sig med att komprimera resonemanget i en enda mening:

> I stället för detta mägtiga och lärda jordbruket, som wäl fordrar store omkostningar, men gifwer ock ända til 200 procents ren winst, hafwa wi småningom infört et fattigt jordens brukande af torftiga Bönder, som arbitraire pålagor giöra uslare.[23]

Uttrycket "200 % ren winst" kan betraktas som ett slags kompensation för den tidigare utelämnade upplysningen om nettoproduktens storlek, men det förråder samtidigt en kapital "missuppfattning". I det angivna fallet är den rena vinsten eller nettoprodukten uppenbarligen bara 150 % (9 000 : 6 000); till siffran 200 % kan man endast nå genom en sammanslagning av nettoprodukten och räntan på "det ständiga förlaget". När Baudeau gör denna sammanslagning, betecknar han den som "accroissement". Men han har dessförinnan analyserat dess beståndsdelar, och fördelat dem på respektive parter, på jordbrukare och jordägare, av vilka ingendera tillgodogör sig någon 200-procentig vinst. Därtill kommer, att en sammanblandning av nettopro-

[22] *Eph. 1767: 1*, s. 221 f.
[23] *Några utl. Phil. Tankar*, s. 11.

dukt och "intérêt des avances primitives" för fysiokraterna är något av en dödssynd: de ligger på var sin sida av gränsen mellan den disponibla revenyn och de för produktionen oundgängliga kostnaderna, som icke får röras, om inte jordbruket skall spolieras. Det var enligt fysiokraterna också det under fri konkurrens uppgjorda arrendekontraktet, "le bail", som — under förutsättning att endast revenyn beskattades — garanterade en adekvat fördelning av "reprises" till förpaktaren och nettoprodukt till jordägaren.

Den svenske översättaren har emellertid arbetat med andra utgångspunkter och andra syften, som betingats av den aktuella diskussion, i vilken han ingriper. Här var frågan ställd, om banken kunde och borde vara ett förlagskontor, och om den lämnade fastighetskrediten faktiskt bidragit till landets uppodling eller till minskad spannmålsimport, dvs. om den överhuvud förräntat sig ur samhällets synpunkt. De utländska filosofernas presentation av det stora jordbruket får indirekt besvara frågan. Det kräver stora omkostnader, men i gengäld förräntas "det första ständiga förlaget" med 10 %. För att bli relevant i den svenska diskussionen måste emellertid det stora jordbrukets utmärkande drag, "les avances", helt kunna identifieras med de omdiskuterade "förlagen" till jordbruket; deras karaktär av existerande kapitaltillgångar i jordbrukarnas egna händer måste i översättningen elimineras. Genom att utelämna originalets "riches fermiers" och "Cultivateurs en chef" och genom att framför allt korrigera framställningen på den avgörande punkt, där dessa rika förpaktare uttryckligen gör anspråk på "räntan" på sina "avances primitives", möjliggör översättaren en sådan identifiering. Beräkningen av den rena vinsten till 200 % fyller samma uppgift. Fysiokraternas "avances primitives" har karaktären av kapital, som "förtär" sin egen ränta. Såtillvida motsvarade de inte de krav, som i den svenska diskussionen ställts på den samhälleliga kreditgivningen genom bankolån: att omedelbart förränta sig i form av ett för landet tillgängligt tillskott i spannmålsförsörjningen, åstadkommet genom uppodling och indirekt mätbart i minskad spannmålsimport. Det gör däremot översättaren "ständiga förlag", vars ränta tillsammans med det övriga nettoöverskottet utgör en "ren vinst".

I enlighet med sin omtolkning av de produktiva depensernas karaktär — om man så vill: "les avances" förvandling till "förlag" — kan Scheffer också anvisa en genväg till deras återupprättande: penningpolitikens väg, det välinrättade finansverket. Han introducerar därmed ett nytt

element, som saknas i originalet, och för vilket det egentligen inte heller finns plats i fysiokraternas ekonomiskt politiska system. Deras penningpolitiska likgiltighet, ibland skärpt till ren "kreditfientlighet", hade en karakteristisk motivering, som framförts redan i Quesnays första ekonomiska arbete. Jordbruket hade till skillnad från handeln inte någon hjälp av krediten, ty förpaktaren återvann endast profiten på sina "avances" och kunde således inte förplikta sig att betala igen dem inom en bestämd tidsrymd, eftersom de ständigt behövdes för hans företag; för långfristiga kapitalplaceringar åter kunde han inte ställa någon säkerhet, eftersom han inte ägde fast egendom.[24] Det har sitt intresse att notera, att det i den svenska diskussionen närmast är Frietzcky, som på denna punkt ger uttryck åt en liknande uppfattning: "allmogen", av vilken man hade att vänta uppodling av landet, hade inte tillgång till bankens kredit. "Il faut donc que les fermiers soient riches par eux-mêmes" — denna Quesnays ständigt inskärpta slutsats bildar utgångspunkten för det av Baudeau utvecklade programmet: att genom en gynnsam prisbildning och en beskattning av endast nettoprodukten möjliggöra och underlätta förpaktarnas kapitalbildning. I mycket förtunnad form återges dessa synpunkter i den svenska översättningen, som endast noterar som en följd av "finansverket" att varor får lätt avsättning och att alla finner bättre räkning vid jordbruk och slöjder.

5. Sammanfattning

Scheffers första presentation av den nya läran har alltså knappast någon dogmatisk karaktär. Den återger visserligen de utländska filosofernas terminologi och karakteristiska programpunkter i svensk språkdräkt. Men teserna och termerna får i den svenska översättningen ett nytt innehåll, deras innebörd bestäms av de aktuella huvudfrågorna i den svenska politiken. Teorin avpassas omedelbart efter de krav, som den svenska diskussionen ställer. Processen sker inte smärtfritt. Översättarens intentioner kolliderar i själva verket med den nya lärans centrala punkt: teorin om "les avances", det produktiva jordbrukskapitalet. Fysiokraternas analys av jordbrukskapitalets sammansättning och dess betydelse för produktionen är en av deras avgörande doktrinhistoriska insatser och

[24] Art. Fermiers i encyklopedin, *FQ II*, s. 447 f.

bildar samtidigt hörnstenen i deras sociala och ekonomiska system. Den svenska termen "förlag" har inte bara en annan äganderättslig innebörd. Den saknar dessutom de för fysiokraternas "avances primitives" utmärkande egenskaperna av "fixt kapital". Den inbjuder också till den för merkantilismen karakteristiska förväxlingen av kapital och pengar.

Från denna centrala punkt fortplantar sig divergenserna mellan översättarens och hans förebilders uppfattning också till andra delar av systemet. Redan i Baudeau-översättningen tvingas Scheffer att korrigera fysiokraternas handels- och penningpolitiska noninterventionism på vissa punkter; de problem, som han här ställs inför återvänder och aktualiseras direkt och indirekt i hans fortsatta förbindelser med fysiokraterna. Emellertid är det alltjämt hans uppfattning av "les avances" som först kan studeras, eftersom han själv tar upp frågan om deras karaktär — deras rent kroppsliga form — till direkt diskussion.

Kap. IV

DET STORA JORDBRUKET

1. Hästar eller oxar

Den direkta korrespondensen mellan fysiokraterna och Sverige efter statsvälvningen 1772 är ensidigt bevarad; de svenska bidragen tycks ha gått förlorade. För de betydligt sparsammare förbindelserna före denna tidpunkt är emellertid källäget ett annat. Två direkta hänvändelser från Scheffer till fysiokraterna finns bevarade, tydligen på grund av att de genom svenska representanters förmedling tillställts adressaterna i form av anonyma förfrågningar, "doutes", och sedan returnerats samma väg med bifogat svar. I båda fallen är det Mirabeau, som lämnat svaren. Den första förfrågningen är gjord strax före årsskiftet 1768—69 och angriper till synes praktiskt och konkret det stora jordbrukets problem.[1]

Scheffer hänvisar till några i *Ephémérides du Citoyen* införda artiklar rörande det stora och lilla jordbruket, som fullständigt övertygat honom om det förstnämndas fördelar. Men han skulle gärna vilja veta, om detta stora jordbruk, vars främsta kännetecken är "les richesses des avances primitives et annuelles", inte lika gärna kan drivas med oxar som med hästar. Han inser visserligen, att hästarna gör mer arbete per dag än oxarna. Men man kan om man vill fördubbla arbetsdagarna — något som årstiden nästan alltid tillåter — och föda fyra oxar till samma kostnad som två hästar. Oxarnas gödsel är också värdefullare. Dessutom frågar sig Scheffer, varifrån man skulle få oxar till människoföda, om

[1] Scheffers frågor och Mirabeaus svar, Scheff. saml. vol. I, RA. Frågorna är renskrivna under rubriken "doutes" på papperets högra hälft, på den vänstra har sedan Mirabeau skrivit till sitt svar. Överst är påtecknat av Scheffers hand: "Les doutes sont de moi, la réponse est du célèbre Marquis de Mirabeau." Mirabeaus svar kan dateras till jan. 1769 med ledning av dess sista mening: "Au reste il y aura dans le premier volume des ephémérides de la présente année 1769 une note des livres qui traitens de la science oeconomique." Det är Duponts bibliografi "Notice abrégée", vars första del publicerades i *Eph. 1769: 1*, som åsyftas.

nu det med hästar bedrivna storjordbruket vore så allmänt, som önskvärt vore. Ty på ett storjordbruk av den i de åsyftade artiklarna beskrivna typen finns hästar, kor och får men inte en enda oxe. Om ett stort rikes alla gårdar vore besatta på detta sätt, så skulle människorna nödgas avstå från oxkött, som då inte skulle existera längre.

2. Det fysiokratiska storföretaget

De artiklar, som Scheffer studerat, började publiceras i *Ephémérides du Citoyen* för september 1767 under rubriken "Apologie de la Science Économique sur la distinction entre la Grande & la Petite Culture".[2] Författaren, Charles de Butré, uppställer redan inledningsvis med all önskvärd skärpa sin tes: "Il y a en France deux sortes de culture, la grande qui se fait par de riches Fermiers, & qui s'exécute avec des chevaux ; la petite qui se fait par des Métayers qui n'emploient que des bœufs." Denna distinktion, kritiserad av bl.a. Forbonnais, vill författaren bestyrka med en serie kalkyler över olika typer av jordbruk, som han samlat. Den första av dessa kalkyler presenterar "la grande culture opulente", dvs. i det tillstånd då de årliga utgifterna — "les avances annuelles" — ger minst 100 % nettoprodukt. Exemplet anges gälla en gård, som förpaktats i Picardie 1757, som omfattar 360 arpents och som exploateras av tre plogar. Det är här, som Scheffer kunnat iaktta, att besättningen utgörs av hästar, kor och får, medan däremot oxarna saknas.[3]

Det har ett visst intresse att stanna vid de av Butré anförda siffrorna. "Les avances annuelles" summeras relativt noggrant och stannar för själva åkerbrukets vidkommande vid 2 100 livres per plog. Kalkylen av "les avances primitives" har däremot uppenbar "tendens" och avrundas med en godtycklig komplettering till minst 10 000 livres, också per plog.[4] Med en liten differens överensstämmer kalkylen väl med den, som

[2] *Eph. 1767: 9*, s. 5 ff.; *1767: 10*, s. 73 ff.; *1767: 11*, s. 71 ff.; *1767: 12*, s. 73 ff.
[3] *Eph. 1767: 9*, s. 24—33.
[4] "Les avances annuelles" summeras till 7 500 livres, alltså 2 500 pr plog varvid förf. noterar, att 400 livres härav gäller utgifter för boskapen; resterar alltså 2 100 livres pr plog "pour les avances de la culture". Till en framräknad summa av 25 676 livres för "les avances primitives" + första årets av. ann. lägger förf. ytterligare icke specifierade kostnader före första skörden och summerar "les avances primitives pour une charrue" till minst 10 000 livres.

Baudeau presenterade i sin avhandling om lyxen. Det är ingen tillfällighet. Samma siffror möter regelbundet i Mirabeaus bidrag till tidskriften, och de bildar i själva verket en fysiokratisk standardkalkyl för det rika, spannmålsproducerande storjordbruket. Som exempel kan väljas Mirabeaus "Instruction de la Classe Productive", publicerad i tidskriften år 1768. Det finns, heter det här, olika slag av kultur, var och en med sin egenart och sina speciella fördelar: "le paturage", "le bocage", "le culture à bras" — t.ex. frukt-, vin- och trädgårdsodling — och slutligen "le labourage de la charrue". Den sistnämnda är emellertid ojämförligt viktigast. Den bildar grundvalen för människornas uppehälle och därmed för all annan produktion och alla andra kulturer. Dessutom är den speciellt förmånlig för jordbrukaren. Dess resultat är nämligen främst avhängigt av hans "avances", och framför allt är storleken av "les avances primitives" av utslagsgivande betydelse för att de årliga omkostnaderna skall kunna övervinnas och ge största möjliga nettoöverskott.[5] Erfarenheten visar att "les avances primitives" vid denna kultur bör vara fem ggr så stora som "les avances annuelles": för en komplett och välutrustad plog således 10 000 resp. 2 000 livres. En sådan plog exploaterar 120 arpents och ger under gynnsamma betingelser en totalprodukt av minst 5 000 livres värde årligen. Med en sådan inbördes relation mellan "avances primitives" och "avances annuelles" ger de sistnämnda alltså en årlig nettoprodukt av 100 %, sedan jordbrukarens kostnader ersatts med erforderliga 3 000 livres (2 000 + 10 % av 10 000).[6]

Den enhetliga siffermässiga bestämningen av storjordbrukets ideala kapitalsammansättning, som möter i artiklarna i tidskriften, bygger på en utbildad, äldre tradition inom den fysiokratiska skolan: redan i

[5] "La principale force du Laboureur, & le succès de son entreprise, dépendent de la plénitude de ses avances primitives... De la force des avances primitives dépend le meilleur succès des avances annuelles, qui se prélevent sur la masse du produit total. La culture à bras, plus abondante en produit total que le labourage, n'est en général avantageuse qu'au Propriétaire, et toujours fort peu au Cultivateur ; parceque les avances annuelles n'y sont en nulle proportion avec les avances primitives, & que la concurrence des pauvres Manouvriers est plus étendue que celle des riches Entrepreneurs, & parceque ceux-ci doivent retirer en profit proportionné à leurs avances." *Eph. 1768: 11*, s. 118 ff., 138.

[6] *Eph. 1768: 11*, s. 139 ff., 142. Det är exakt samma anvisningar som i samme förf.:s "Elements de la Philosophie rurale", *Eph. 1767: 4*, s. 92 ff.

Philosophie rurale (1763) presenterades samma kalkyl i fullständigt skick.[7] Den centrala punkten är, som strax ska visas, ännu äldre. Dessförinnan är det emellertid nödvändigt att antyda dess roll i fysiokraternas samhällsekonomiska uppfattning; den betydde i själva verket långt mer än blott och bart en privatekonomisk rekommendation. I en av sina "analyser" av *Tableau économique* framhåller Mirabeau, att en generalisering utifrån det spannmålsproducerande jordbrukets givna fakta var principiellt berättigad, då det gällde att göra en diagnos av ett lands allmänna ekonomiska tillstånd, eftersom "le labourage" utgjorde den viktigaste produktionsformen, som skapade mest spannmål till minsta kostnader och i regel tog i anspråk hälften av ett lands årliga utgifter.[8] Men det är precis vad Quesnay hade gjort, då han — första gången år 1766, sedan i samlingsvolymen *Physiocratie* 1767 — publicerade sin *Formule du Tableau économique,* en populariserande framställning av tablån i jämviktstillstånd, där schemat utfyllts med absoluta summor, som anges motsvara den totala produktionen och cirkulationen i en jordbrukande nation i ett tillstånd av prosperitet. Om man multiplicerar alla den fysiokratiska standardkalkylens siffror för plog med 1 miljon, så att deras inbördes relationer alltså bibehålles, erhålles tydligen en totalprodukt till ett värde av 5 miljarder livres, vilket i sin tur indicerar 10 miljarder i "avances primitives" och 2 miljarder i "avances annuelles"; totalprodukten bör då fördela sig på följande sätt:

"avances annuelles"	2 miljarder
ränta på "avances primitives" (10 % av 10 miljarder)	1 miljard
nettoprodukt eller reveny	2 miljarder

[7] Här med siffrorna 10 000 resp. 2 100 livres i "avances primitives" resp. "annuelles" pr plog; med full rätt kan Butré i sin avslutande artikel också konstatera, att han sökt verifiera de siffror, som tjänat som bas för Tableau économique och Philosophie rurale, *Eph. 1767: 12,* s. 73. — Mirabeaus uppskattning av erforderliga "avances primitives" låg över andra samtidas, exempelvis Patullos och Bigots, som också energiskt förfäktade storjordbrukets fördelar; också Dupont laborerade i sitt första arbete med blygsammare siffror. *Weulersse,* Le mouv. phys. I, s. 352 ff.

[8] "De là vient que lorsqu'on veut faire le Tableau économique d'une Nation, & qu'on manque d'élements sur les divers produits, & sur les frais différents des cultures de toute espèce qui sont en usage sur son territoire, on peut ordinairement & sans risquer de tomber dans de trop grandes erreurs, partir de l'état de la culture de ses grains, qui est la plus facile à bien observer." *Eph. 1769: 2,* s. 16 f.

Det är också summorna i Quesnays *Formule*. De sägs gälla ett rike, vars territorium bragts till högsta möjliga odling, och vars hela yta uppskattas till 130 miljoner arpents "de terres de différentes qualités" — en siffra, som nära överensstämmer med encyklopedins uppskattning av Frankrikes ytinnehåll. Under de givna betingelserna — men endast under dem — reproducerar alltså, framhåller Quesnay, de årliga utgifterna 250 %, varvid suveränen, jordägarna och tiondetagarna sinsemellan kan fördela en reveny av den angivna storleken. Under andra betingelser — varierande tillstånd av välmåga eller förfall i en jordbruksnation — gäller däremot inte samma proportioner i kalkylen; andra siffror bildar då grundvalen för andra kalkyler, vardera blott giltig för sitt speciella fall. På så sätt markerar *Formule* det fysiokratiska programmets kärnpunkt med ett smidigt grepp: genom en enkel multiplikation utsträcks en bestämd produktionsforms ekonomiska karakteristika med sträng enhetlighet över ett territorium motsvarande Frankrikes; en miljon idealt utrustade plogar gav landet prosperitet.[9] Generaliseringen framträder än tydligare, om den konfronteras med de konkreta anvisningar för Frankrikes restaurering, som fysiokraterna i andra sammanhang gav. Det var ju framför allt spannmåls- och brödsädsproduktionen, som med hänsyn till de stora omkostnaderna krävde stort kapital. Enligt Quesnays tidigare rekommendationer borde denna emellertid med hänsyn till avsättningsmöjligheterna koncentreras till den bästa hälften, ca 30 miljoner arpents, av Frankrikes odlingsbara jord, där den med verklig fördel kunde bedrivas efter mönster av "la grande culture", som tresädesbruk med havre och brödsäd: resterande areal av mindre god kvalitet borde ägnas åt andra produkter, åt "menus grains", åt ängs- och potatisodling eller vin- och skogskulturer, men dessa krävde avsevärt mindre kostnader.[10] En fjärdedel eller hälften — enligt Quesnays och Mirabeaus varierande beräkningar — av det restaurerade Frankrikes högsta tänkbara totalinkomst skulle på så sätt härröra från andra produkter än spannmålsodlingens och boskapsskötselns.[11]

[9] Analyse du Tableau économique. *FQ II*, s. 793.

[10] Ett sådant odlingsprogram utvecklades i art. Fermiers och Grains i encyklopedin. *FQ II*, s. 438—441, 473—478. Jfr Mirabeaus distinktioner mellan olika slag av kulturer ovan vid n. 5.

[11] Spannmålsproduktion och boskapsskötsel skulle tillsammans kunna skapa värden för 3 miljarder livres. Härtill kunde läggas enl. Quesnay i art. Grains 1 miljard, enl. Mirabeau i Philosophie rurale 3 miljarder, skapade av andra kulturer. *FQ II*, s. 478 f. *Weulersse*, Le mouv. phys. I, s. 356 f.

Över alla sådana variationer i det konkreta jordbruksprogrammets anvisningar drar Quesnays *Formule* ett streck. Den griper i stället tag i en enda produktionsform, som fysiokraterna tillmätte den avgörande betydelsen, och vars ekonomiska särdrag och gynnsammaste kapitalsammansättning de ansåg sig ha empiriskt fastställt, och upphöjer den genom en strängt genomförd generalisering till norm för hela samhällsekonomin. Så mycket mera åskådligt och verkningsfullt kan den därmed demonstrera den fundamentala tesen, att proprietärernas reveny, nettoprodukten och hela landets välstånd var avhängiga av de kapital, över vilka jordbrukarna förfogade.

Följer man nu den siffermässiga uppskattningen av den önskvärda storleken hos "les avances primitives" per plog, som fysiokraterna trots samtidas kritik enträget höll fast vid, så långt tillbaka som möjligt, finner man, att den fixerats av Quesnay redan i hans första bidrag till den ekonomiska vetenskapen, i artikeln *Fermiers* i encyklopedins sjätte del, publicerad år 1756. Redan här har den också sammankopplats med den fråga, som närmast väckt Scheffers opposition, frågan om hästar eller oxar. 10 000 à 12 000 livres per plog, 20 000 resp. 30 000 för två eller tre plogar, är nämligen enligt Quesnay de utlägg, som en förpaktare måste göra i väntan på sin första skörd, under förutsättning, att han förser varje plog med fyra hästar.[12] I samband härmed framför också Quesnay den tes, som Butré elva år senare försvarar i tidskriften, nämligen att man i Frankrike kan urskilja två huvudtyper av jordbruk, det som bedrivs av "fermiers" med hästar och det som bedrivs av "métayers" med oxar. En stor del av artikeln ägnas åt att med utförliga beräkningar demonstrera "häst-"jordbrukets större lönsamhet. Men syftet med denna demonstration är knappast att ge en jordbruksteknisk rekommendation av det ena eller andra slaget. Jordbrukarna, framhålls det, följer sedvanorna i sina provinser, och även om de instruerades om den ena eller andra kulturens för- och nackdelar skulle nyttan härav vara ringa: "car les causes qui obligent de cultiver avec des bœufs ne permettent pas de cultiver avec des chevaux. Il n'y a que des fermiers riches qui puissent se servir de chevaux pour labourer les terres". Bristen på förpaktare med de för ett jordbruk med hästar nödvändiga tillgångarna tvingar proprietärerna att lämna sin jord till "métayers", som de förser med oxar och utsäde, och som följaktligen själva inte behöver

[12] *FQ II*, s. 428.

göra några nämnvärda utlägg. Att oxarna ställer sig billigare är emellertid en illusion. En kalkyl baserad på inköps- och försäljningspriser och räntor ådagalägger ett större förlustkonto för oxarna. Eftersom fördomar och vanföreställningar lett till att man uppfattat oxarna som billigare i underhåll, nödgas Quesnay emellertid vidga jämförelsen: han ställer den självständige förpaktarens rationellt bedrivna tresädesbruk, där hästarna helt utnyttjas för åkerbruket, själv producerar sitt foder och lämnar betesmarken fri till lönande boskapsskötsel, gentemot det fattiga tvåsädesbruket, där oxarna delvis utnyttjas för att ge "métayers" biinkomster genom körslor, där de måste födas på betesmarkerna och där avkastningen av såväl brödsäd som havre är svag. I och för sig kan väl ett lönande tresädesbruk bedrivas med oxar, men då fordras åter, framhåller Quesnay, starka kapitalinsatser, och därför är det också sällsynt och oförenligt med "métayage".[13] Quesnay låter alltså distinktionen mellan hästar och oxar bara bilda en praktiskt konkret utgångspunkt; den tjänar närmast ett pedagogiskt syfte. Det dominerande bruket av oxar i "métayage" — vars följder proprietärerna f.ö. kan avläsa i sina egendomars saluvärde — är bara symptomet på den grundläggande sjukdomen: bristen på förpaktare med erforderliga tillgångar; hästarna i sin tur får åskådligt förkroppsliga det kapital, som i förpaktarnas händer utnyttjas produktivt och återger proprietärernas jord dess värde. Artikeln utmynnar också fullt logiskt i ekonomiska krav, som syftar till att stimulera kapitalbildningen på landsbygden: skydd mot godtycklig beskattning och fri utförsel av spannmål, för att möjliggöra ett bättre pris.[14]

[13] "Il y en a qui cultivent avec des bœufs et qui assolent les terres par tiers... Ces avantages peuvent approcher de ceux de la culture qui se fait avec les chevaux. Mais cet usage ne peut avoir lieu avec métayers, il faut que le propriétaire qui fait la dépense des troupeaux se charge lui-même du gouvernement de cette sorte de culture ; de là vient qu'elle n'est pas presque usitée... Il n'y a que les hommes intelligents et instruits qui peuvent se préserver des erreurs communes, préjudiciables à leurs intérêts : mais encore faut-il pour réussir qu'ils soient en état d'avancer les fonds nécessaires... car l'établissement d'une bonne culture est toujours fort cher." *FQ II*, s. 435.

[14] "Ce sont les richesses des fermiers qui fertilisent la terre, qui multiplient les bestiaux, qui attirent, qui fixent les habitants des campagnes et qui font la force et la prospérité de la nation." *FQ II*, s. 454. Om priset och beskattningen, *a.a.*, s. 448 ff. — I art. Grains fixeras sedan "le bon prix" till ständigt återkommande 18 livres/septier, *a.a.*, s. 474. Här skärps också den rent ekonomiska aspekten på problemet om oxar och hästar: "Ce n'est pas parcequ'on laboure avec des bœufs

"Hästjordbruket" bildade från början ett led i en rent ekonomisk argumentering och tjänstgjorde i första hand som demonstrationsobjekt för den ekonomiska teorin. Argumentet förfelade emellertid delvis sin verkan, eftersom kritiken med stöd av bl.a. Patullo tog oxarna i försvar, förlöjligade fysiokraternas ensidiga förkärlek för hästarna och sålunda sköt den rent jordbrukstekniska frågan i förgrunden.[15] Karakteristiskt nog genomförde fysiokraterna därför en skenbar reträtt för att så mycket skarpare markera sin ståndpunkt. Så infördes i *Ephémérides du Citoyen* för juni 1767 en artikel av dåvarande intendenten i Limoges, Turgot, som visserligen inskärpte distinktionen mellan "la grande et la petite culture" men samtidigt framhöll, att diskussionen om hästar och oxar snarast fördunklade problemet och inte bidrog till att klarlägga de väsentliga skillnaderna. Det stora jordbruket fanns i de provinser, där proprietärerna fann rika förpaktare, män som hade "non *des bras,* mais *des richesses* à consacrer à l'agriculture", som köpte rätten att odla jorden för en följd av år, inte för att tjäna sitt bröd i sitt anletes svett utan för att lukrativt utnyttja sitt kapital; tack vare konkurrensen mellan dem fick jordegendomarna ett konstant värde oberoende av vem som ägde dem. I andra provinser, där dessa värdefulla män saknades, tvangs ägaren att tillgripa "métayage". Bruket av oxar blev därvid domine-

---

que l'on tire un si petit produit des terres : on pourrait par ce genre de culture, en faisant les dépenses nécessaires, tirer des terres à peu près autant de produit que par la culture qui se fait avec les chevaux ; mais ces dépenses ne pourraient être faites que par les propriétaires ; ce qu'ils ne feront pas tant que le commerce du blé ne sera pas libre et que les non-valeurs de cette denrée ne leur laisseront apercevoir qu'une perte certaine." *A.a.,* s. 469. — Mest iögonenfallande utnyttjas den regionala skillnaden mellan användandet av oxar och hästar i ekonomiskt-pedagogiskt syfte i en av punkterna i Quesnays och Mirabeaus förslag till frågeformulär, Questions intéressantes sur la population, l'agriculture et le commerce (1758) där följande i hög grad "ledande" frågor formuleras: "Cultive-t-on les terres avec des bœufs ou avec des chevaux ; la différence du produit et des frais de ces deux sortes de cultures ; pourquoi on ne préfère pas celle ui serait la plus profitable ; quelle est celle qui exige d'abord de plus grandes avances et qui est ensuite moins onéreuse par les frais relativement au produit ? Le défaut des fermiers en état de faire les grandes avances que l'une exige ne serait-il pas la cause qui oblige de se fixer à l'autre ? Laquelle de ces deux cultures occupe plus d'hommes ? Pourquoi les terres se vendent à plus bas prix dans les pays ou l'on cultive avec des bœufs que dans ceux où l'on cultive avec des chevaux ?" *A.a.,* s. 624 f.

[15] *Weulersse,* Le mouv. phys. I, s. 344 ff.

rande till följd av framtvingad sparsamhet från proprietärens sida, som själv i regel var föga rik: oxarna blev billigare att föda, genom att man lät dem beta på den jord, som annars kunnat exploateras. Men besparingen var en illusion: "ce sacrifice tient lieu des avances qu'on n'est pas en état de faire; mais cette épargne est une perte immense sur l'étendue des terres cultivées, & sur les revenus des propriétaires & de l'État". På samma sätt var proprietärernas inkomster vid "métayage" av delvis illusorisk karaktär: i de produkter de erhöll sammanblandades den egentliga revenyn med räntan på deras egna "avances". Motsatsen var förhållandet vid "la grande culture", där förpaktaren behöll räntan på sina "avances", medan proprietären endast erhöll den reella revenyn. — Turgots resonemang auktoriserades genom en redaktionell kommentar av Baudeau, som ytterligare underströk, att det enligt den ekonomiska vetenskapen var själva storleken hos framför allt "les avances primitives", som utgjorde det stora jordbrukets karakteristikum.[16]

3. Sparsamhet kontra kapitalbildning

Med sina tvivelsmål angående hästarnas obetingade företräden har Scheffer alltså delvis slagit in öppna dörrar. Det framgår av Mirabeaus svar, att denne irriterats av själva frågeställningen, som han funnit irrelevant; han slutar f.ö. med en uppmaning till frågornas författare att i egenskap av "digne amateur de la science" förskaffa sig dess klassiska och grundläggande böcker. De argument, som Scheffer framfört, tas visserligen upp till summarisk diskussion. En fördubbling av arbetstiden är enligt Mirabeau otänkbar, eftersom en god lantbrukare aldrig låter ett ögonblick av vare sig dag eller natt gå förlorat; en fördubbling av antalet dragare kräver därför dubbelt så stor arbetskraft och således dubbla omkostnader i sin helhet. Gödseln är beroende av jordmånen, och problemet att skaffa den finner alltid sin lösning. Beträffande kostnadsfrågan hänvisas naturligtvis till artiklarna *Fermiers* och *Grains* i encyklopedin. Men — och här ligger tyngdpunkten i Mirabeaus svar — själva problemet har uteslutande sitt intresse för jordägaren. I grund och botten är denna så omdiskuterade fråga däremot betydelselös för den ekonomiska vetenskapen, statsmannens vetenskap, eftersom en regerings

[16] Des caractères de la grande et la petite culture. Par M. C. *Eph. 1767: 6*, s. 77 ff.

enda uppgift är att skapa gynnsamma betingelser för jordbrukaren utan att blanda sig i odlingens detaljer, som denne själv måste avgöra fritt alltefter ortens, klimatets, jordmånens och avsättningens givna betingelser. Vad de ekonomiska arbetena har att säga i rent praktiska frågor får därför under inga omständigheter generaliseras. Själv har Mirabeau — trots att han i sina böcker predikat de stora arrendena — fördubblat sina gårdars antal i Provence, eftersom de blandade kulturerna här ofta fordrar manuell arbetskraft, och med hänsyn till lokala omständigheter har han försett var och en med en plog med oxar. Avsättningsförhållandena måste i stor utsträckning bestämma odlingens typ: i närheten av stora städer är en grönsaksodling långt värdefullare än spannmålsodling med plog. Med speciell skärpa avvisar Mirabeau slutligen Scheffers farhågor angående oxköttet. För pengar skall oxar alltid kunna fås, och lika gärna kunde man oroa sig för tillgången på olja eller apelsiner. Företagare och jordbrukare kalkylerar med kombinerade vinster av jordbrukets alla grenar och finner sin bästa vägledning i börsen och inkomsten. Behoven kan bara tillfredsställas i tur och ordning; bröd går då före kött. Var och en måste själv få göra sin kalkyl, och inga andra lagar än skydd för full frihet kan gagna; vad regeringen därutöver företager sig medför oundvikligen fördärv, vilka dess syften än må vara.

Mirabeau syns bakom frågan ha misstänkt något mer än blott och bart en privatekonomisk rådfrågning; han värjer sig energiskt mot varje försök att göra problemet om oxar och hästar till en nationalekonomisk principfråga. Misstanken torde ha haft ett visst berättigande.

I den svenska litteraturen vägs oxarnas och hästarnas företräden som dragare ofta mot varandra. När författarna rör sig på det rent praktiska planet mynnar jämförelsen emellertid sällan ut i något antingen-eller. Man urskiljer en viss arbetsfördelning mellan dem. Ett välutrustat lantbruk har användning för båda slagen av dragare, och lantmannen bör därför efter råd och lägenhet hålla sig med bådadera. Så summerade redan Shering Rosenhane i sina otryckta jordbruksanteckningar från 1650- eller 1660-talen sin tids diskussion i frågan.[17] Rålamb däremot, vars arbete trycktes och ofta refererades långt fram i tiden, tar deciderat och generellt ståndpunkt: goda oxar bör föredras av såväl hög som låg, även om åkerbruket och särskilt bärgningen sker snabbare med hästar,

[17] *Rosenhane,* Oeconomia, s. 59.

ty oxarna är mindre krävande i fråga om foder, mindre bräckliga, stadigare och lämnar bättre gödsel; dessutom tvingar oxarna lantmannen "at blifwa wid byn och då sköta sin Åkers tarfwer", medan hästarna däremot är "den gemena Mannen ett tillfälle att alldeles försumma Åkerbruket, i thet the bruka them till andra Kiörssler och Krogereesor så myckit att när Hästen skall på Trädsgärden orkar han heelt intet mehr".[18] Också Berch är angelägen att ta ställning i frågan: "... äro likwäl Oxar i det afseendet oförnekligen de fördelaktigaste, at jämte det de uthärda strängt arbete och köra goda fåror äro de på slutet tiänlige til Lifsuppehälle, samt dessutan hwarken under framfordrandet eller i kropsens egenskaper så kinkoge som Hästar"; hästarna är däremot bättre till skyndsamma färder och resor, antingen i lantmannens egna ärenden eller till "någon servitus af Skiuts", men "Landtbrukets nödtorft och lifsuppehällets tilräckelighet" bör gå före, "då Landtmannen icke mäktar at underhålla bägge slagen".[19] Synpunkterna går igen hos flera av de mer praktiskt inriktade jordbruksskribenterna under den senare frihetstiden. Regelbundet inskärps, att oxarna är "ypperst" och "angelägnast" i lanthushållet.[20] Hästarna å sin sida är oundgängliga, och de lämnade anvisningarna förutsätter regelbundet deras existens och rekommenderar dem till användning vid bestämda sysslor och redskap.[21] Men till rekommendationerna rörande deras vård och användning fogas bestämda reservationer. Endast fullgoda hästar bör hållas; man bör akta sig för att köpa dem från främmande och avlägsna orter. Men är de

[18] [*Rålamb*], Adelig Öfnings trettonde tom, s. 6 f.

[19] *Berch,* Inledning til Almänna Hushålningen, s. 168 f.

[20] *Boije,* Säkra Rön och Påliteliga Medel..., s. 173; *Brauner,* Tankar wid Skiötseln och Nyttan af Boskap och Fjäderfä..., s. 37.

[21] "oundgängliga": *Boije,* s. 174. — På Carlesons mönsteregendom, utarrenderad i 1/2, 1/4- och 1/8-delshemman med specialiserade uppgifter, tilldelas "ängsbonden" häst att köra gödsel med och har dessutom rätt att hålla kor, "åkerbruksbonden" i sin tur har rätt att hålla hästar, kor och oxar. En helgårdsarrendator med skjutsning på sin lott och med rätt att hålla hästar jämte kor har det — i pedagogikens intresse? — besvärligt: "det går ur hand i mun; widare hinner han knappt." Hushåls-lexicon, s. 49 ff., 59.

I *Brauners* Tankar och Försök om Åker och Äng fördelas uppgifterna: hästar rekommenderas som dragare vid årder (s. 33), rist (s. 166), "sängplog till tobaksland" (s. 169), dikesplog ibland (s. 178) och hästräfsa (s. 181); däremot anges oxar som dragare framför järnplog (s. 102), långstäcksplog (s. 165), mullplog (s. 168), räfflad vält (s. 171) och mullsladd (s. 180). Jfr nedan vid n. 27.

fullgoda, så är de också dyrbara, kräver mycket foder och noggrann vård, och deras antal måste därför noga avpassas efter behovet.[22] Vådorna av att lanthushållaren grips av otidig kärlek till dessa djur inskärps med eftertryck. "Ty de äro kostsamme kreatur som äta mycket; men skaffa åkerbruket ringa nytta. De lämna den förnämsta afgiften åt landsvägen, hwarest den minst tarfwas, och äro de beqwämligaste medel för en wårdslös Hushållare, at försumma sit hemma arbete, i det han ofta besöker andra, när mästa görat är hemma, samt således hindrar både dem och sig sielf."[23]

Ett utsträckt bruk av hästar tedde sig sålunda som utpräglat slöseri, som t.o.m. kunde föra "lanthushållaren" till ruinens brant, och de av Scheffer anförda synpunkterna — att hästarna var dyrare i underhåll, lämnade mindre eller sämre gödsel och inte heller kunde förtäras efter sin död — är därvid regelbundet återkommande argument. Samtidigt noterades, att allmogen särskilt i Uppland i stor utsträckning brukade hästar. Det påtalades i två besvarade svar på en enquête, som på Faggots initiativ föranstaltades år 1741; enligt båda var bruket av hästar mycket vanligt — enligt det ena helt dominerande — dock med undantag för "Herregårdar", och som orsaker anges främst otillräcklig tillgång på foder till följd av dålig ängsavkastning och vidare dagsverksskyldighet, skjutsning och körslor bl.a. för bruken.[24] Samma uppfattning

[22] *Carleson,* s. 187. Boije beräknar för hästens vinterfoder 6 lass hö mot oxens 4 lass 28 lispund 16 marker, a.a., s. 51 f.

[23] *Boije,* s. 174. Samme förf. inskärper som 24:e regel för en god hushållare att inte hålla "flere Hästar, än som han nödwändigt behöfwer, emedan det hindrar honom at föda nyttigare kreatur, minskar de för oss i wårt Climat så ganska nödiga gödslen, förderfwar åkerbruket, och bortröfwar den oboteliga tiden, som utan des är mycket flyktig och aldrig nog kan anwändas". A.a., s. 368.

[24] Frågor och svar rörande Uppsala län år 1741 i: *Allmoge och hemslöjd,* s. 104, 112 ff., 123 f. Det ena svaret uppger: "Utom Enkiöpingsorten, en del Sochnar närmast intill Wässmanland och en del Herregårdar, brukas Hästar öfwer alt i Upland både til Åkerbruk och andre kiörsslor." Det andra meddelar: "Af Tamd fänad så brukas här både Oxar och Hästar, mäst oxar i wästra sidan om Uppsala mot Wässmanland til åkerbruket, men Norrut Hästar, undantagandes en del Herregårdar och Bruken." Som jämförelse kan nämnas resultaten av en bearbetning av längderna för boskapspenningarna 1620—42, som dels noterar Uppland som ovanligt rikt på hästar, dels finner, att oxar, som dragare var "rätt talrika i sydvästra Uppland, sällsynta på slätterna kring Uppsala och saknades helt i östra och norra Uppland". Lagerstedt, Åkerbruk och boskapsskötsel under 1500- och 1600-talet i: *En bok om Mälarlandskapen,* s. 249 ff.

har också den kanske mest kände av 1700-talets jordbruksskribenter. arrendatorn på Ulltuna, Jan Brauner, och den bestyrker hans tes, "at Bonden, som äger tre fjärdedelar af åker-jorden i Riket, försummar, at tilskynda sig och oss den nytta, som des arbete borde åstadkomma, efter han äger frihet, at opåtalt handtera åkern så wårdslöst, som han gör".[25] Bönderna använder sällan annat än hästar, "hållandes för större skam, at röra Oxen med handen, än at bita i honom och äta Köttet". Att så är fallet, trots att hästen är "af Fyrfota Diuren, den drygaste at föda, har ganska många krämpor och är den dyraste at mista", beror enligt Brauner på att bonden köper sin häst billigt av skojaren och sedan säljer honom till torparen, som på vintern låter honom dö; han förbilligar därjämte dess underhåll, genom att "han håller honom med husmanskost af allehanda halm, och låter honom snaska Bås wid Ladudörren när han tröskar, hwarigenom han spar sit Hö".[26] Det bör emellertid understrykas, att Brauners aversion mot hästarna lika lite som de övriga skribenternas är tekniskt motiverad. Flera av hans redskap förutsätter hästar som dragare. I själva verket rekommenderar han i ett senare arbete hästar också framför plogen, trots att han i regel kontrasterar allmogens häst och årder mot herrgårdarnas oxdrivna plogar.[27]

Mot bakgrunden av den svenska litteraturens behandling av problemet ter sig Scheffers frågeställning mindre kuriös. Snarare utgör den ett fullt begripligt försök att applicera "la grande culture" på svenska förhållanden, eller rättare sagt identifiera den med de större jordbruk, herrgårdars och "lanthushållares", vars erfarenheter redovisades i den svenska jordbrukslitteraturen. Men dennas av Scheffer återgivna argument bär en omisskännligt principiell prägel. Ingen av skribenterna förnekar hästarnas faktiska existens och praktiska användbarhet för såväl hög som låg. Men ändå framförs regelbundet betänkligheter, som likställer dem med ett slags otillbörligt nationalekonomiskt slöseri. Böndernas små och usla hästar ödslar med arbetskraften, de fullgoda hästarna kräver alltför mycket foder och kostnader, och i båda fallen är det fråga om utgifter, som inte betalar sig i form av gödsel eller livsmedel.

[25] *Brauner,* Tankar och Försök om Åker och äng, s. 23.

[26] *Brauner,* Tankar wid Skiötseln och Nyttan af Boskap och Fjäderfä, s. 42 ff.

[27] *Brauner,* Systematisk Indelning Af all Landtmannens Brukbara Jord, s. 35 f. Dras plogen av oxar, så bör den inrättas med hjul och dyna; den som brukar hästar har däremot fördelen "at behöfwa hwarken hjul eller fot, whilken dock sällan håller på stark ängswall", den blir så också vigare att hantera.

Såtillvida representerar hästarna ett tärande element i den allmänna hushållningen. De principiella betänkligheterna är så starka, att de hos exempelvis Carl Leuhusen, själv jordbrukare och sedemera ledamot av lanthushållningskommissionen 1772, föder tanken på att tämja älgar som dragare: "Hwad stor förmon i gemen för landet om allenast körslor för bärgslagen kunde gjöras med älgar i stället för hästar, hwilke hos oss äro små och swaga, granlaga på foder och däraf på ålderdomen ingen ting som nyttjas kan förutan huden ..."[28] Från frihetstidens sista år förekommer också förordningar i frågan.[29]

För Mirabeau är emellertid hästarna "avances primitives". Därmed faller de helt under jordbrukarens egen domvärjo, de utgör hans "propriété mobiliaire", och Mirabeau hävdar med skärpa deras absoluta integritet. Men därmed faller också de av Scheffer anförda ekonomiska argumenten helt till marken; för Mirabeau har de framstått som ovidkommande eller rent av suspekta. Det ligger i sakens natur: hästarnas dyrbarhet bekräftade för fysiokraterna deras företräden, ty "les avances primitives" kunde inte vara för stora, och att de förtärde utan motsvarande direkt återbäring var helt i sin ordning, ty till deras underhåll föreskrevs årligen 10 % av deras värde, som under inga omständigheter fick förblandas med jordbrukets nettoprodukt. Att jordbrukaren utnyttjade sitt kapital just för att nedbringa de årliga omkostnaderna, "les avances annuelles", är för fysiokraterna självklart. Mirabeau betonar också gentemot Scheffer, att en god jordbrukare inte låter någon tid gå förlorad, och att de mindre "kapitalkrävande" oxarna i gengäld

[28] [*Leuhusen, Carl*], Tankar om de rätta och sannskyldiga medel til Sweriges Wälmåga I, s. 36 f. Det heter vidare: "Landtmannen behöfwer nu, til exempel, til sit jordabruk ett par oxar och ett par hästar ... så önskar jag, at mine landsmän i allmänhet ägde mindre tycke för dessa djur (sc. hästarna), som mästadels ej swara i nytta mot den kostnad på dem gjöres." — Tilläggas kan, att *Sthlms Post Tidn.* nr 101, 1767 refererar engelska åsikter om spannmålsfördyringens orsaker: den beror förutom av folkminskningen också av förpaktarnas girighet, som kommer dem att föredra den lönande ängsskötseln framför brödsädesodlingen, vartill anförs, att hästarna äter två ggr så mycket spannmål som det engelska folket.

[29] I anledning av klagomål från R. St. utfärdade Kungl. Maj:t 14/12 1769 en befallning om kastrering av alla utanför Öland befintliga öländska hingstar "til förekommande af det mindre Öländske Hästeslagets widare fortplantning i Riket". *Utdrag utur ... Publ. Handl. ... IX*, s. 117. Tryckta länskungörelser, som anbefaller oxar i stället för hästar till jordbruket, är noterade för Jönköpings län 5/4 1770 och Uppsala län 31/11 1771 av *Hebbe I*, s. 268.

kräver dubbel arbetskraft och dubbel konsumtion. Synpunkten är helt analog med den, som hävdats av både Quesnay och Turgot: att proprietärerna föredrog oxar berodde på deras bristande tillgångar eller eventuellt på missriktad sparsamhet, men besparingen var skenbar, eftersom ju oxarna ändå genom utfodringen på betesmarkerna minskade nettoprodukten i än högre grad — där låg då den förlust, varmed man fick betala de "avances", som man såg sig ur stånd att göra. I eget intresse borde följaktligen proprietärerna arrendera ut sin jord åt dem, som med erforderligt kapital kunde pressa ned de årliga omkostnaderna i förhållande till den totala avkastningen och därmed öka revenyn.

I inledningen till sitt svar finner också Mirabeau det angeläget att inskärpa vissa fundamentala sanningar. Scheffer har ju själv, framhåller han, erkänt nödvändigheten av rika "avances primitives et annuelles". Alltså gäller frågan närmast, om man med oxar kan göra "les avances" lika starka som med hästar. Vid jordbruk får man inte spara, tvärtom måste man ge jorden mycket och mer ändå, i förväntan att den skall ge tillbaka ett ändå större överskott. En tillspetsad tes formuleras som "première vérité": att en odling, som bevisas vara billigare, därmed också är avslöjad som mindre lönande. Några allmänna rekommendationer lämnas i avslutningen. Om jordbruket behöver hjälp från de styrande, så bör allt ges i form av "avances". Dessa utgör alltid samhällets "noli me tangere", men i tider av misär tillkommer det de förmögna att med all makt återupprätta dem.

4. Översättarens praktik

Scheffers dubier gentemot hästarna, som Mirabeau uppenbarligen fattat som ett hot mot "les avances", deras integritet, deras obegränsade storlek och ekonomiska funktion, bör emellertid sammanställas med den tillämpning han som översättare gör av fysiokraternas stora jordbruk. Han hade i Baudeau-översättningen introducerat det med den svenska termen "förlag" för "avances" men med den korrigeringen, att räntan på de till sin äganderätt odefinierade "ständiga förlagen" tillfördes den rena vinsten. Man kan om man så vill notera, att denna ur fysiokraternas synvinkel ödesdigra operation försvårades, om förlagen tog den kroppsliga formen av hästar, som förtärde sitt underhåll utan motsvarande direkt avkastning. Men ändå tycks Scheffer, trots de svårig-

heter, som "les avances primitives" och deras speciella egenskaper erbjudit, funnit läran om det stora jordbrukets överlägsenhet väsentlig och aktuell också för svenska förhållanden. Vid försvenskningen av Quesnays *Maximes générales* i *Bref til Herrar Riksens Råd* gör han en förnyad tillämpning av den, som är naturligast att behandla i detta sammanhang.

Quesnays maxim XII — hos Scheffer X — handlar om hur man skall utbreda det stora och undvika det lilla jordbruket.[30] Noten till maximen ställer först de båda typerna och deras lönsamhet mot varandra; därtill fogar Quesnay sedan de karakteristiska reflexionerna angående "oxjordbrukets" konsekvenser för proprietärerna, som nödgas tillgripa "métayage" i brist på rika förpaktare, som gör sina "avances" på själva jordens bekostnad, genom att oxarna förtär avkastningen av ängar och betesmark, och vars nettoprodukt därigenom tenderar mot noll. Översättningen nöjer sig med att prestera ett slags tillämpning av den inledande jämförelsen.

Dans la grande culture, un homme seul conduit une charrue tirée par des chevaux, qui fait autant de travail que trois charrues tirées par des bœufs et conduites par six hommes. Dans ce dernier cas, faute d'avances primitives pour l'établissement d'une grande culture, la dépense annuelle est excessive par proportion au produit net, qui est presque nul, et on y emploie infructueusement dix ou douze fois plus de terre...

En rik Jordbrukare kan med en Person och starka Dragare göra mer Arbete, än en oförmögen med Hustru och flere Barn. I detta sednare fallet blir omkostnaden till Jordbruket stor, och afkomsten ganska ringa.

Kontrasten rika förpaktare — fattiga "métayers" har försvenskats till rika jordbrukare, utrustade med dragare, kontra fattiga bönder med endast en stor familjs arbetskraft. Termen "grande culture" liksom arrendeförhållandet har Scheffer utelämnat — det är genomgående förhållandet i *Bref til Herrar Riksens Råd*. Kvar står emellertid distinktionen mellan ett mer och ett mindre lönsamt jordbruk. Går man tillbaka till själva maximen, finner man, att Quesnay kopplat samman sin jämförelse mellan "grande et petite culture" med en kritik av populationismen, som översättaren utnyttjat fristående:

[30] *FQ II*, s. 952, 965; [*Scheffer*], Bref til Herrar Riksens Råd, s. 38 f.

CE SONT MOINS LES HOMMES QUE LES RICHESSES QU'ON DOIT ATTIRER DANS LES CAMPAGNES ; car plus on emploie de richesses à la culture, moins elle occupe d'hommes, plus elle prospère et plus elle donne de revenu. Telle est, par exemple, pour les grains, la grande culture des riches fermiers, en comparaison de la petite culture des pauvres métayers qui labourent avec des bœufs et avec des vaches.

... til Åkerbrukets förkofran är ännu angelägnare, at man drager til Landsbygden Penningar än Folk; ty ju mera Penningar man kan använda på Åkerbruket, ju mindre folk behöfves dertil, och ju större blir Inkomsten.

Den svenska översättningen markerar tesen, att jordbruket snarare behöver pengar än folk, och illustrerar den med utelämnande av förlagans "grande" och "petite culture" direkt med jämförelsen mellan rika och fattiga jordbrukare med dragare resp. många barn. Tillgången på pengar framhävs som förutsättning för ett lönsamt jordbruk. Quesnay använder emellertid termen "richesses". Det är för honom fråga om redan existerande kapitaltillgångar, som bör ges fritt spelrum genom att proprietärerna arrenderar ut sin jord, och efter den förutsättningen formulerar han också maximens inledande uppmaningssats:

Que les enfants des riches fermiers s'établissent dans les campagnes pour y perpétuer les laboureurs ;

Jordbrukares Barn böra så mycket möjeligt är hållas quar, och förblifva vid Jordbruket.

"Laboureurs" åsyftar en bestämd kategori inom den franska bybefolkningen: de bönder som ägde plog med tillhörande utrustning.[31] Till denna kategori begränsar Quesnay med obestridlig logik sitt resonemang; om den ges möjlighet att etablera sig som arrendatorer, så tillförs jordbruket de för "la grande culture" erforderliga "richesses". Översättaren formulerar i stället i anslutning till det i den svenska litteraturen gängse kravet, att jordbrukarnas barn bör bli kvar vid jordbruket, men tillfogar ett kvalificerande "så mycket möjeligit är". Reservationen förtydligas genom fortsättningen: pengar är angelägnare till åkerbrukets förkovran än folk, och en rik jordbrukare med dragare producerar mer till lägre kostnader än en fattig med många barn.

[31] *Bloch*, Les caractères originaux de l'histoire rurale française, s. 197 ff.

5. Pengar eller folk

Retuscheringarna anpassar Quesnays maxim till det svenska diskussionsläget och ger den också en speciell adress. Mildringen av Quesnays något utmanande inledning lämnar den jordbruksvänliga populationismen i största allmänhet, dvs. önskvärdheten i och för sig av en folkökning på landsbygden, oantastad. Men den svenska populationismen hade erhållit en mer speciell utformning med en utpräglad "antiaristokratisk" och starkt "penningfientlig" tendens, i och med att den fått en stram och genomförd systematisering i framför allt bröderna Runebergs teori om varors, penningars och arbetares "värde".[32] Runebergarna ställde en ökning av folkmängden mot en ökning av "penningmängden" som två motsatta ekonomiskt-politiska alternativ med olika konsekvenser. Folktätheten utgjorde ett lands naturliga styrka, antalet arbetande lemmar betingade varumängden och därmed det erforderliga "rörelsekapitalet", vars tillväxt borde förutsätta folkökning. Ökades däremot penningmängden utan motsvarande föregående folkökning — och det är i första hand bankens sedelutgivning som åsyftas — följde sjunkande penningvärde, varufördyring, ökad lyxproduktion- och konsumtion, minskad tillgång på nödvändighetsvaror och slutligen folkminskning. De är två centrala punkter i denna teori, som Scheffers översättning bestrider: att folkökningen måste vara primär i förhållande till tillgången på pengar, och att jordbrukets avkastning uteslutande betingades av antalet arbetande "lemmar". Tillämpningen av det stora jordbrukets större lönsamhet bör sammanställas med följande argumentering hos E. O. Runeberg, som väl att observera också laborerar med en jord-

[32] Med fullt utvecklad penningpolitisk tendens i *E. O. Runebergs* Tankar om et rätt kammar och skattläggnings wärk (1761) och *Edv. Runebergs* Tankar om penningars värden (1762); såsom för förståelsen viktiga förberedande arbeten bör man betrakta E. O. Runebergs Beskrifning öfver Lajhela Socken i Österbotten (1758) följd av Försök til en politisk värdering på land och folk, i anledning af Lajhela Socken (1759), *K. Vet.-Acad. Handl. XIX*, s. 108 ff; *XX*, s. 187 ff.; vidare Edv. Runebergs Tal om varors värden hållit för K. Vet.-Acad. v. Pres. Afl. 1760. — Som nationalekonomisk prestation har den runebergska "centralteorin" värderats något olika: som ett slags pre-ricardiansk värdelära av *Petander*, De nationalek. åskådn. s. 149 ff. (med utförliga referat); som "förenklad produktionskostnadsteori" av Ohlin, Kvantitetsteorien i den svenska litteraturen. *Ek. Tidskr. II, 1919*, s. 105 ff. med instämmande av *Heckscher*, Sv. ek. hist. II: 2, s. 868 ff. Dess historiska roll och bakgrund är emellertid knappast klarlagd.

brukets "nettoprodukt", men som — mutatis mutandis — låter arbetskraften spela ungefär samma roll som "les avances" i fysiokraternas teori:

En sådan värdering är inrättad efter Landtbrukets nuvarande tilstånd och styrka, hvilken, ehuru den kommer af folkhopen, likväl til- eller aftager mer än folkhopen. Det är en ej mindre begripelig än af ärfarenheten bestyrkt sanning, at et hemman af 8 arbetare kastar mer än dubbelt af sig, emot et lika hemman af 4, och mindre än hälften emot et lika hemman af 16 arbetare. Fördenskul och så länge denne öfverväxten icke är til sin stignings-mån bekant, så kan man icke af folkstyrkan noggrant sluta sig til Landtbrukets tilstånd, at förtiga många flera infallande omständigheter, utan bör undersökningen öfver hvar och en Landsort och tid särskildt företagas.[33]

Den i Quesnays maximer flera gånger återkommande polemiken mot populationismen är regelbundet utnyttjad i den svenska översättningen. Utförligast behandlas frågan i maxim XXVI — Scheffer XXII — där det hävdas, att folkbristen är en illusion, och att det i själva verket är rikedomar, som saknas.[34] Översättningen återger utförligt, vad detta innebär för jordbrukets vidkommande:

I brist af tilräckelig vinning genom Arbetslöner, kunna väl någon del af Folk skaffa sig en ringa föda på Landet genom et sådant Jordbruk som icke fordrar mycken omkåstnad; men desse Menniskor, deras arbete och Jorden som skaffar dem en usel föda, äro af ingen nytta för staten. Om Jordbruket skal skattas nyttigt för Samhället, så måste det utom deras föda, som dertil användes, kasta utaf sig en ren Inkomst, som kan underhålla alla de öfrige Classer Menniskor, som i Samhället icke kunna umbäras. Detta kan icke väntas af fattiga Jordbrukare, som med deras händer eller andra otillräckelige medel endast draga ur Jorden deras egit torftiga uppehälle.

Det är således icke åt fattigt Folk, som Jordbruket anförtros måste. Det fordras goda och starka Dragare, med flere Creatur, som kunna förskaffa Jorden en tilräckelig Gödning: det bör fördenskul idkas af välmående Landtmän, och då först upfyller det ändamålet, som är at rikta sielfva Jordbrukaren, at kasta af sig en ren Inkomst, hvilken blir tilräckelig at underhålla Samhällets nödiga Betjening, at befästa dess Gränsor, at befordra Konster til Invånarnes beqvämlighet och Landets prydnad, at tilskynda arbete åt alla, som vilja förtjena, hvilket är det säkraste medel at öka folkmängden.

Heckscher noterade, att Scheffer vid sin översättning av Quesnay helt utelämnat dennes maxim XV, där propritärerna rekommenderas att arrendera ut sin jord i stora enheter till rika förpaktare. Han fann ute-

[33] Runeberg, E. O. Försök til politisk värdering . . ., s. 190.
[34] *FQ II*, s. 956, 974 ff. *Bref* . . ., s. 47 f.

slutningen karakteristisk: "utan tvivel förstod Scheffer hur främmande ett sådant program måste te sig för svenska läsare".[35] Själva iakttagelsen kan kompletteras därhän, att Scheffer vid översättningen systematiskt utplånat alla Quesnays ständigt återkommande hänvisningar till "riches fermiers", "entrepreneurs de la culture", "bon laboureurs" såsom den naturliga och tillgängliga resurs, med vars hjälp proprietärerna kunde garanteras en tillfredsställande reveny. Men dessa uteslutningar är knappast att fatta — så som Heckscher tycks anse — som någon förstärkning av "det allmänt liberala inslaget".[36]

Ty den fysiokratiska tesen om det stora jordbruket och dess absoluta överlägsenhet har Scheffer inte alls ignorerat eller funnit i och för sig irrelevant för svenska förhållanden. Tvärtom söker han tillämpa den i översättningarna både av Baudeau och Quesnay, och i sina "doutes" förklarar han sig helt övertygad om dess riktighet. Det finns ingen anledning att betvivla denna försäkran. Hans obestridliga intresse för den nya teorin, manifesterat bl.a. i ett uppenbarligen både grundligt och regelbundet studium av tidskriften, måste trots allt förutsätta, att han också i någon mån accepterat dess mest karakteristiska och i tidskriften ständigt återvändande element. Läran om det stora jordbruket och dess "avances" intar i fysiokratismen en helt ofrånkomlig ställning. På den baserar sig inte bara den naturliga ordningen i samhällsekonomin, så som *Tableau économique* framställer den. På den baserar sig också själva teorin om nettoprodukten. Det är en missuppfattning, då man framställer denna som ett slags apriori-förutsättning, och betecknar övertygelsen om en obetingad nettoprodukt av jorden som signifikativ för fysiokratismen.[37] Fysiokraternas "produit net" skapas av stora "avances". Vid det lilla jordbruket är nettoprodukten obetydlig eller ingen alls.

[35] Heckscher, Fysiokratismens ek. inflytande *Lychnos 1943*, s. 14, *Heckscher*, Sveriges ek. hist. II: 2, s. 874.

[36] Om behandlingen av "les avances" i Quesnay-översättningen, se nedan kap. VI.

[37] *D. Löfberg* anför ur Fischerströms Dictionnaire: "Felar detta (den rena vinsten) så giwes ingen drifwande orsak til idoghet", och menar, att resonemanget "visar ingen övertygelse om den verkliga existensen av en "produit net", varför Fischerström inte kan anses som någon övertygad fysiokrat: "Han utnyttjar helt enkelt denna lära såsom ett led i sina allmänna klagomål över jordbrukets bristande bärighet..." Det nationalekonomiska motivet i svensk pedagogik, s. 78, n. 50. Med samma argumentering kan också Quesnays fysiokratiska "övertygelse" starkt betvivlas.

Men Scheffers tillämpning av tesen i översättningarna sker under en förändrad aspekt. Enligt fysiokraterna existerade förutsättningarna för det stora jordbruket redan delvis i form av "richesses mobiliaires" hos rika förpaktare. De borde årligen underhållas med 10 % av sitt värde, skyddas från all beskattning och stimuleras på "naturlig" väg genom gynnsam prisbildning. Förutsättningen elimineras i Scheffers översättning. Kvar står likafullt kravet på "avances", på "förlag" i Baudeauöversättningen och "pengar" i Quesnays maxim, till jordbruket. Men det står kvar som rent postulat. Som sådant representerade det ett program, som minst av allt kunde te sig främmande för svenska läsare. Tvärtom ansluter det sig naturligt till den tradition i svensk ekonomisk politik, där förlag till näringarna länge betonats som postulat och följaktligen som politisk angelägenhet. För jordbrukets vidkommande hade traditionen brutits fr.o.m. 1760-talets första år. Men krisen 1767, i vars tecken redan kronprinsen studerade Le Mercier de la Rivière, hade givit den förnyad aktualitet. Kravet på "hjälp" till jordbruket visade sin styrka framför allt vid 1769 års riksdag, då det fick ett flera gånger avgörande inflytande på dess förlopp.[38]

Mot denna bakgrund avtecknar sig kraven på "förlag" och "pengar" till jordbruket i Scheffers fysiokratiska översättningar, där samtidigt det stora jordbruket blir den penningfientliga populationismens alternativ. Hästarna blev en given stötesten, eftersom de bildade en tacksam skotttavla för beskyllningarna för yppighet och slöseri från "förlagspolitikens" motståndare.[39] Såtillvida illustrerar de Scheffers dilemma, när det gällde

[38] *Malmström,* Sveriges politiska historia 6, s. 131 ff., 142 f., 153 f.; Montgomery, Riksbanken och de valutapolitiska problemen, s. 79, 83 f.

[39] Senare och under andra politiska betingelser — i *Hushållnings Journal 1776* — presenteras emellertid hästarna som karakteristiska för föredömliga, utländska storjordbruk: "En Egendoms-Herre eller Arrendator utrikes, kan komma dragandes på Fältet med 6, 8 à 10 Plogar på en gång, alla bespända med flera par, stora och starka Hästar, han uträttar därmed på en dag så mycket som 50 Swenske Bönder med sina små och usla Oxar, ... Den winsten som så utropas om Oxars företräden framför Hästar, äger således ingen grund wid alla tilfällen, twärt om, man tror Oxen gör ren förlust i arbete, om icke wid de tilfällen, hwarest sakta gång behöfs, eller om Människorna blifwa för många, at fråga blir om möjelighet at dem kunna sysselsätta ..." Artikeln granskar "åtskilliga fördomar i Hushållningen", av vilka oxarnas företräden är en; andra är storgodsens, säteriernas och boställenas påstådda misskötsel, lämpligheten av deras delning och av kungsgårdars försäljning till skatte. En replik följer, som energiskt

att göra fysiokraternas iakttagelser om kapitalets roll i jordbruket till praktisk svensk politik. Aktualiseringen av teorin på svensk botten medförde snarast en omtolkning av "les avances" — och som ska visas i fortsättningen också andra delar av läran — i "jordbruksmerkantilistisk" riktning. Samtidigt gjorde den också "vetenskapens" framsteg i Sverige avhängiga av den speciella politiska konjunktur, i vars tecken den introducerats.

---

hävdar de mindre jordbrukens bättre skötsel och nödvändigheten av jordbrukarens jordäganderätt, och som också anför de välkända argumenten till oxarnas förmån: "Hästarna äro dyrare at kiöpa, kostsammare at underhålla, farligare at bruka, utsatte för flere siukdomar, gifwa sämre Gödsel, och äro aldeles onyttige, sedan de antingen hunnit til en viss ålder, eller ock genom Tjenstefolkets owarsamhet lidit någon skada." *Hushållnings Journal 1776*, s. 127 ff., 135; 1777, s. 289 ff.

Kap. V

NETTOPRODUKTENS BESKATTNING

1. Den direkta beskattningen av jordägarnas arrendeinkomster

De båda arbeten, som lämnat stoff till *Bref til Herrar Riksens Råd,* är sins emellan helt olika till stil och byggnad. Quesnays maximer är ett av skolans grundläggande, doktrinära arbeten, där praktiskt taget samtliga av dess programpunkter blir föremål för ingående behandling, men anknytningen till Sully har medfört, att å ena sidan ordningsföljden mellan maximerna blivit ur innehållssynpunkt ganska nyckfull och dispositionen svåröverskådlig, å andra sidan att de enskilda maximerna ofta fått en något otymplig byggnad, eftersom den arkaiserande och katekes-artade framställningen i själva maximerna ofta måst kompletteras med omfångsrika noter, dit det väsentliga i läran förlagts.[1] Både stilistiska och innehållsmässiga skäl har föranlett omredigeringar från översättarens sida; han har tvingats till omdisponeringar och ganska omfattande uteslutningar liksom också ett par kompletteringar. Duponts arbete har en helt annan karaktär.[2] Det är en populär introduktion, som lättfattligt och journalistiskt presenterar några huvudpunkter i programmet och endast flyktigt och i allmänna ordalag berör de ekonomiska frågeställningarna. Översättningen är här långt mera följsam. Omdisponeringar saknas, några tillägg har gjorts i form av förklarande noter, korrigeringarna och uteslutningarna är få och av liten omfattning men inte desto mindre betydelsefulla.

Heckscher betecknade innehållet som huvudsakligen "socialfilosofiskt".

[1] Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole et notes sur ces maximes. *FQ II,* s. 949 ff. Först i *Physiocratie* (1767) fick maximerna sin slutgiltiga utformning, varvid deras antal höjdes till 30; det är denna upplaga, som Scheffer använt. Härom *Weulersse,* Le mouv. phys. I, s. 129 f.

[2] *Dupont de Nemours,* De l'origine et des progrès d'une science nouvelle. Coll. des économistes et des réformateurs sociaux de la France 1. — Den utkom ung. en månad efter *Physiocratie* i dec. 1767. *Weulersse,* Le mouv. phys. I, s. 130, n. 4.

Dupont sammanfattar också innehållet i första delen av *L'ordre naturel,* där framför allt läran om statsmaktens organisation, teorin om den legala despotismen, fått sin utförliga motivering. Naturligtvis väljer översättaren en mindre chockerande terminologi och utesluter direkt utmanande partier, men i sak är inga väsentliga punkter i den fysiokratiska statsteorin uteslutna; polemiken mot Montesquieu och maktdelningsläran likaväl som kritiken av andra statsformer är fullt korrekt återgivna.[3] Men fysiokratismens "despotisme légal" har ett oundgängligt komplement, den är så att säga försedd med en ekonomisk bas. Godtyckligheten i den oinskränkta maktutövningen elimineras, om suveränen är bunden i direkt och synbar intressegemenskap i första hand med proprietärerna men därmed också med hela samhället och dess välmåga. "L'impôt unique" förverkligar denna intressegemenskap. Genom den blir suveränen delägare i nettoprodukten på så sätt, att han tillägnar sig en bestämd proportion av varje jordegendoms årliga reveny; så blir han medintressent inte bara i hela landets nettoprodukt, dess egentliga rikedom utan också i varje enskild jordägares inkomst.[4] Samtidigt anger nu den ekonomiska vetenskapen, vad som i realiteten är nettoprodukt och alltså disponibelt för denna proportionella beskattning. Den drar en obeveklig gräns mellan nettoprodukten å ena sidan och jordbrukarens "reprises", restitutionen av hans "avances annuelles"

[3] "Souverain", "Souveraineté" etc. återger övers. med "Högsta Magten" för att sedan fr.o.m. § XVII övergå till "Regent", ty — heter det i en bifogad not — "den eller de som äga Högsta Magten äro egenteligen den eller de som regera". Mer omfattande strykningar i den sv. övers. träffar dels Duponts inledande historik över skolans tillkomst, dels avslutningen med dess polemiskt utmanande försvar för termen "despote", *Dupont,* s. 8—11, 35—37; slutligen också § XV.

[4] "La communauté d'intérêts entre le Souverain et la Nation, manifestement établie par le partage proportionnel du produit net du territoire, est le plus sûr garant de l'observation des loix de l'ordre naturel. Il est impossible qu'un Souverain, arithmétiquement convaincu, qu'il ne saurait accroître ses richesses, et par conséquent sa puissance, que par la prospérité de ses sujets, ne soit pas très-attentif à s'instruire de tout ce qui peut augmenter l'aisance et le bonheur de ses peuples, et très-actif à les maintenir dans la libre jouissance de tous leurs droits de propriété." *Dupont,* s. 28 f. — Utförligare framställs tankegången i *Le Mercier de La Rivière,* L'ordre naturel, kap. XXVII, som följer direkt på läran om "le Despotisme légal": den allmänna inkomstens väsen är att förena suveränens och nationens intressen, vilket förverkligas genom "la co-propriété des produits nets".

jämte räntan på hans "avances primitives", å den andra.[5] De senare betingar visserligen nettoprodukten, som endast kan ökas genom deras tillväxt, men just därför förbjuder naturens ordning, att de underkastas någon form av beskattning, och gör dem i stället till samhällsekonomins noli me tangere.[6] Vid "la grande culture" får nettoprodukten sin avgränsning på naturlig väg genom det fria avtalet mellan jordägaren och förpaktaren, som genom detta kontrakt tillförsäkrar sig endast sina nödvändiga "reprises" och således måste gå fri från all beskattning; annorlunda är förhållandet vid "la petite culture", bedrivet som "métayage", där den faktiska nettoprodukten är obetydlig, och där beskattningen alltså måste ske med största försiktighet, om inte jordbruket helt skall spolieras.[7] För den suverän, som är delägare i alla jord-

[5] "L'Impôt ne saurait même porter indifféremment sur toutes les richesses renaissantes. La Nature a refusé à celles qu'on appelle reprises des Cultivateurs, (voyez § III) la faculté de contribuer à l'Impôt : puisqu'elle leur a impérieusement imposé la loi d'être employées en entier à entretenir et à perpétuer la culture ; sous peine de voir anéantir par degrès la culture, les récoltes, la population, les Empires." *Dupont,* s. 20. Distinktionen mellan "reprises" och "produit net" utförs inledningsvis, s. 13 f. — Jfr *Le Mercier de La Rivière,* kap. XXVIII, särskilt s. 170 f.

[6] *Dupont,* s. 22 f. (se nedan s. 52 ff.); *Le Mercier de La Rivière,* s. 208 ff. — Utredningarna om skatter, som på det ena eller andra sättet drabbar "les reprises des Cultivateurs" och spolierar jordbruket är legio i den fysiokratiska litteraturen. Frågan illustreras av Quesnay som ett särfall av tablån i disekvilibrium. *Woog,* The Tableau économique of François Quesnay, s. 92. Jfr Seconde problème économique. *FQ II,* s. 977 ff.

[7] "L'imposition sur les bien-fonds la plus difficile à regler est celle qui s'établit sur la petite culture, où il n'y a pas de fermage qui puisse servir de mesure, où c'est le propriétaire même qui fournit les avances, et où le produit net est très faible et fort incertain. Il faut donc bien distinguer les terres réduites à cette petite culture, et qui à proportion du produit net sont labourées à grands frais et souvent sans aucun profit, d'avec celles où la grande culture s'exécute par de riches fermiers, lesquels assurent aux propriétaires un revenu déterminé qui peut servir de règle exacte pour une imposition proportionnelle." Note till Maxime V, *FQ II,* s. 959. — Redan i art. Grains rekommenderar Quesnay "la taille proportionnelle aux baux dans les pays où les terres sont cultivées par des fermiers", *a.a.* s. 488. När det fysiokratiska skatteprogrammet första gången presenteras i systematiserad form, är det åter "le bail" som anges som måttstock, ty "En un mot un bail est la seule règle que puisse prendre le Gouvernement pour connoître le produit net, c'est-a-dire, le revenu du territoire". *Mirabeau,* Théorie de l'impôt, s. 206 f. I L'ordre naturel diskuteras förslagets komplikationer: "Je sais qu'il arrive souvent que des terres ne sont point affermées ; mais

egendomars nettoprodukt, får på så sätt slagordet "pauvres paysans, pauvre royaume" en högst påtaglig och kännbar innebörd: hans huvudsakliga omsorger måste gälla just samma "avances", som han visserligen inte får beskatta, men som hans inkomster inte desto mindre är helt avhängiga av. Men den ekonomiska vetenskapen försummar inte heller att visa de naturliga medlen att stimulera och öka jordbrukets "avances". Det är produkternas saluvärde, som konstituerar rikedomen, och det bästa möjliga producentpriset på jordbrukets produkter — "le meilleur prix à la première vente" — är den första förutsättningen för samhällsekonomins restauration.[8] Andra former av beskattning, "indirekta" skatter på varor, personer eller löner och förmögenheter, drabbar i sista hand jordbruket på så sätt, att de å ena sidan motverkar den gynnsamma och naturliga prisbildningen på dess produkter, å andra sidan ökar dess omkostnader; om jordbrukaren inte skall nödgas tillgripa sina "reprises", måste alltså proprietärerna betala också dessa skatter plus

---

il en est peu qui ne l'ayent été, ou du moins qui ne ressemblent à d'autres terres de leur voisinage qui sont affermées : je conviens qu'au défaut des baux, il ne reste que la voie de la comparaison et de l'évaluation, pour déterminer la portion que le Souverain doit prendre dans le produit net d'une terre." Le Mercier de La Rivière, s. 172. — Eftersom arrendenas storlek är avhängig av konkurrensen mellan förpaktarna om jorden, gäller det att genom fullständig frihet och immunitet göra jordbruket lukrativt: "... appeler à elle (sc. jorden) les richesses mobiliaires ; alors les possesseurs de ces richesses s'empresseront à l'envide les lui consacrer ; et cette concurrence permettant aux propriétaires fonciers de ne consulter que leurs propres intérêts dans le choix des cultivateurs, il en résultera que la préférance ne sera donnée qu'à ceux dont les offres et les facultés seront plus à l'avantage du produit net." *Le Mercier de La Rivière,* s. 171. Jfr cit. från Quesnay nedan s. 94.

[8] "Il n'y a que les productions annuellement renaissantes dans l'Etat, qu'on puisse regarder comme richesses pour l'Etat, en raison de la valeur vénale qu'elles ont dans le commerce... l'intérêt commun de Souverain et de cette nation est donc d'avoir le plus grand produit net possible ; or ils ne peuvent obtenir cet avantage, qu'en retirant le plus grand prix possible de leurs productions." *Le Mercier de La Rivière,* s. 281. — Det måste starkt understrykas, att fysiokraternas argumentering — såväl tablåns skildring av cirkulationen som teorin om beskattningen — alltid förutsätter prisbildningen som ett faktum. Det är varor med bytesvärde, som cirkulerar i tablån. Likaså är "l'impôt unique" en penningskatt, som har ett gynnsamt varupris som förutsättning. "L'Etat ne peut prélever ses revenus que sur ce qui est richesses... L'Etat ne peut donc établir son droit que par l'opération du Commerce, nécessaire précurseur de la finance." *Mirabeau,* Théorie de l'impôt, s. 61.

deras drygare uppbördskostnader i form av minskad reveny.[9]

Teorin om skatten — "le grand lien, le noeud foedératif, le vinculum sacrum de la société" för att tala med Dupont — fyller en central funktion som sammanbindande länk mellan fysiokraternas statsteori och deras ekonomiska program, och den tilldelas följaktligen ett avsevärt utrymme både i *L'ordre naturel* och i Duponts lilla introduktion. Det ekonomiska syftet var emellertid primärt vid dess utarbetande. Läran om den legala despotismen presenterades först 1767, de fysiokratiska beskattningsprinciperna däremot sju år tidigare och redan då med uttalad primär målsättning att skydda "les richesses mobiliaires", förpaktarnas kapitaltillgångar, från all beskattning.[10]

Den fysiokratiska skatten — en penningskatt på jordägarnas reveny — förefaller a priori orimlig i svensk miljö. Hur har den kunnat aktualiseras? I första hand: i vilken form har den presenterats?

2. Framställningen i *Bref til Herrar Riksens Råd*

Det är uppenbart, skriver Dupont i § XIV — efter att ha diskuterat och avvisat olika former av indirekt beskattning — att skatten bör tas "directement sur le produit net et disponible des biens fonds".[11] I den svenska översättningen heter det på motsvarande punkt: "directe af Jordbrukets rena inkomst", och till föregående paragrafs diskussion har bifogats en förklarande not: "Man kallar directa Pålagor de, som läggas på rena Inkomsten af Jordbruket; indirecta sådana som läggas på Personer, Varor & c."[12] Konsekvent har översättaren valt allmännare ut-

[9] *Dupont,* § XV, s. 21 ff.; *Le Mercier de la Rivière,* kap. XXXI—XXXIV.

[10] "Tout notre plan tend à parvenir au but d'exempter entièrement les riches Cultivateurs & les riches Commerçans, & à ne charger que les Propriétaires, dont la plus grande partie ne jouit que d'un revenu fort borné... Les riches Agens de l'exploitation des travaux oeconomiques, sont nécessaires pour subvenir aux grandes entreprises de Commerce & d'Agriculture qui augmentent les revenus des biens fonds." *Mirabeau,* Théorie de l'impôt, s. 224. Samme författare proklamerar i Philosophie rurale (1763) "l'immunité sacrée des richesses d'exploitation, car l'extinction de cette propriété mobiliaire active est l'anéantissement de toute propriété foncière passive". *Weulersse,* Le mouv. phys. I, s. 451.

[11] *Dupont,* s. 24.

[12] [*Scheffer*], Bref, s. 20, 21.

tryck, "jordens", "landets", "jordbrukets rena inkomst", för att återge sina förlagors "produit net des biens-fonds"[13]

Nu är i Duponts framställning uttrycket "produit net des biens-fonds" den självklara konsekvensen av den naturliga ordningens fördelning av totalprodukten mellan proprietär och "Cultivateur", en fördelning som beskrivs i § II—IV.[14] § II härleder jordäganderätten ur vissa förberedande arbeten, "avances foncières", vartill människan brukar sin person och sina lösa egendomar, och varigenom hon förvärvar äganderätten till jordens avkastning. Avslutningsvis presenteras uppkomsten av förhållandet jordägare—jordbrukare:

Si l'homme, devenu Propriétaire foncier par l'emploie licite de ses propriétés personelles et mobiliaires, s'associe un autre homme pour continuer l'exploitation de sa terre ; ou même si après avoir fait toutes les dépenses foncières il s'arrange avec un autre qui se charge de toutes les dépenses de la culture proprement dite ; il se passera naturellement et librement une convention par laquelle chacun des Contractans aura dans les fruits la propriété d'une part proportionnée à sa mise en travaux et en dépenses. De sorte que le droit de propriété personelle et mobiliaire de tous deux soit conservé dans son entier.

[13] Belysande är följande passage, också i § XVI:

Nous venons de voir que lorsqu'on veut prendre une route indirecte pour lever l'impôt, il n'en est pas moins payé en dernière analyse par le produit net *des bien fonds* : mais qu'il l'est alors d'une manière extrêmement désastreuse et beaucoup plus onéreuse pour les *propriétaires fonciers*...

Dupont, s. 24.

Af det i föregående har kunnat intagas, huruledes Pålagorne, ehvad väg man än väljer at upbära dem, likwäl sluteligen falla på *Jordbrukets* rena inkomst; men at då de utökas genom den indirecte vägen, blifva de långt tyngre för *Jordbrukaren och för Jordägaren*.

[*Scheffer*], Bref, s. 20.

För Dupont är det givetvis meningslöst och överflödigt att påpeka att en skatt på "le produit net des biens fonds" är mindre tyngande för jordbrukaren.

§ XX:

... par le partage proportionnel du produit net *des biens fonds*

Dupont, s. 31.

... genom en proportionerad delning af *hela Landets* rena inkomst.

[*Scheffer*], Bref, s. 29.

Maxime V:

... qu'il soit établi immédiatement sur le produit net *des bien-fonds*.

FQ II, s. 951.

de böra tagas directe af *Jordens* rena afkastning.

[*Scheffer*], Bref, s. 34.

[14] *Dupont*, s. 12—14.

I § III anges sedan de för jordbruket nödvändiga kostnaderna: "les avances primitives", redskap, vagnar, dragare och boskap, som ständigt måste underhållas, repareras och förnyas; vidare "les avances annuelles", lön och underhåll av människor och djur. En summa, motsvarande de årliga utgifterna jämte underhållet av "les avances primitives", måste således ovillkorligen frångragas skörden, för att jordbruket skall kunna fortsättas, och den bör vara så väl tilltagen, att jordbrukaren skyddas mot tillfälliga olyckor. Den benämns "reprises des Cultivateur" och garanteras så:

Le soin de s'en assurer la rentrée, forme l'objet des conventions libres que les Entrepreneurs de culture passent avec les Propriétaires fonciers.

Den svenska översättningen följer noga framställningen, inför termerna "grundförlag", "ständigt" resp. "årligt förlag" och "jordbrukarens undantag", men utelämnar de avslutande, ovan citerade styckena i vardera paragrafen. Den lämnar alltså en lucka för själva definitionen av förhållandet jordägare—jordbrukare som en generell inbördes relation mellan två olika samhällsklasser, vars rättigheter och skyldigheter regleras genom en rent privatekonomisk överenskommelse, "le fermage". Kvar står termen "jordbrukarens undantag". Mot den korresponderar den "rena inkomsten", nettoprodukten, som behandlas i följande paragraf. Den är jordegendomens lott. Ju större den är, dess förmånligare att vara jordägare. Av dess storlek och jordägarnas välmåga beror jordbrukets fullkomning, rikedomen på produkter, folkmängden och hela människosläktets lycksalighet. Den består av totalprodukten minus jordbrukarens undantag, och den "är att anse som en ränta" — Dupont säger "prix" — för nedlagt arbete och kostnader för uppodling, plantering och byggnader (dvs. "avances foncières", "grundförlaget").[15]

Uteslutningarna medför, att nettoprodukten — och därmed beskattningsobjektet — både definieras och lokaliseras på ett från förlagan helt avvikande sätt. Den rena inkomsten är jordegendomens lott och jordägarens förmån. Men översättaren har inte accepterat, att jordägaren de facto tillförsäkras denna rena inkomst, då han mot överenskommelse överlåter brukningsrätten; han har aldrig likställt den med en icke-jordbrukande jordägares reveny, endast med totalskörden minus jordbrukarens undantag. Samtidigt introducerar han en egen och genom uteslutningen av "le fermage" nära till hands liggande beräkningsgrund

[15] [*Scheffer*], Bref, s. 8—11.

för den rena inkomsten: han karakteriserar den som en ränta för "uppodlingskostnader" eller "avances foncières". Dupont avser med termen "prix" inte något sådant funktionellt samband. "Les avances foncières" är den juridiska grundvalen för jordegendomen och i så måtto en förutsättning för nettoprodukten. Men dennas storlek bestäms först genom "le fermage", och den därvid avgörande variabeln är de sinsemellan konkurrerande förpaktarnas kapitaltillgångar, deras möjligheter att göra stora "avances primitives". Om denna synpunkt bortfaller, medför det naturligtvis en helt annan värdering av "jordbrukarens undantag", vari räntan eller som Dupont säger underhållet av dessa "avances primitives" ingår. Om nettoproduktens storlek betingas av "les avances foncières", får "jordbrukarens undantag" synbarligen en rent negativ och begränsande funktion, blir ett slags skattefritt minimum, vars eventuella ökning tycks ske på nettoproduktens bekostnad. Fysiokraternas ståndpunkt är den motsatta.

Dupont lägger skatten på det enligt de givna premisserna enda disponibla objektet: på jordegendomarnas nettoprodukt, dvs. jordägarnas reveny. Scheffer korrigerar — i konsekvens med sina ändrade premisser — till "jordbrukets rena inkomst", men bifogar dessutom på egen hand en kommenterande not:

> Man bör intet underlåta, at på detta ställe gjöra tilbörlig heder åt våre Förfäders insigt, som först inrättat Krono tionden, den naturligaste och minst kjänbare af alla Pålagor. Denna Pålaga har dock det fel, at hon tages af hela grödan, då likväl Jordbruks förlaget aldra först borde afdragas, och tionden allenast upbäras af den rena Inkomsten. Til äfventyrs torde framdeles alla privilegierade Rikets inbyggare, som nu ingen Krono tionde erlägga, finna långt drägligare, at åtaga sig denna Pålaga, ifall Kronan deremot uphäfde Tullar, Consumtions-Acciser, Afgifter på så kallade Öfverflöds Varor, med flera dylika Drätzel-påfinningar, som med en odrägelig tyngd falla tilbaka på Proprietarierna och af dem allena betalas.[16]

Noten lämnar trots sin knapphändiga och antydande karaktär det enda tillgängliga direkta vittnesbördet om vad översättaren velat förstå med den "rena inkomst", varav skatten direkt bör utgå. Av svenska beskattningsformer anger han tionden som den för detta ändamål naturligaste. Valet måste rimligtvis bestämts av det för just denna form karakteristiska: att den i princip utgick efter skördens faktiska storlek. Däri låg dess egenart — återigen i princip — jämfört med de andra

[16] [*Scheffer*], Bref, s. 21, n. i.

former av direkt jordbeskattning, som i stället utgick efter en konventionell beräkningsgrund, efter mantal. Scheffer markerar sålunda, att den rekommenderade skatten, som proportionellt bör drabba "jordbrukets rena inkomst", inte kan och bör identifieras med den konventionella jordbeskattningen, den ordinarie räntan, men att den däremot i någon mån kan jämföras med tiondebeskattningen, dvs. utgå i proportion till den reella avkastningen. Det bör understrykas, att översättarens entusiasm för tiondebeskattningen naturligtvis inte delas av fysiokraterna själva, som med skärpa avvisade den som olidlig, orättfärdig och förödande, ett omdöme, som Scheffer möter — och utelämnar — i noten till Quesnays maxim V, där olika beskattningsformer diskuteras.[17] Visserligen noterar Scheffer den för fysiokraterna fundamentala olägenheten, att en sådan beskattning också drabbar "jordbrukarens undantag", men han tillmäter den ingen avgörande betydelse. Tvärtom har han varit angelägen att framhålla, att denna skatt — till skillnad från konventionella, fasta grundskatter — var naturlig och alltså stod i tämligen god relation till den rena inkomsten.

Hänvisningen till tionden möjliggör en precisering av nettoprodukten i dess försvenskande gestalt: den framstår som ett in natura mätbart överskott av jordbruket, sedan de för reproduktionen nödvändiga omkostnaderna frångragits. Liksom sin förlaga har Scheffer inskärpt, att denna rena inkomst är jordegendomens lott, men däremot till skillnad från förlagan aldrig påstått, att den icke jordbrukande jordägaren obetingat och faktiskt tillägnar sig denna lott. Det är nödvändigt att hålla

[17] *FQ II*, s. 958; jfr nedan s. 93. Fysiokraternas absoluta avvisande av tionden som beskattningsform sammanhänger också med att nettoprodukten överhuvud inte kan värderas in natura, eftersom den förutsätter och betingas av produkternas saluvärde, jfr ovan not 8. I väl valda ordalag utvecklar Théorie de l'impôt sin kritik av tionden: "Il semble que la certaine science divine ait elle-même renoncé à ce genre d'apprétiation (sc. av nettoprodukten), puisqu'elle a simplement ordonné la dixme des produits pour l'entretien du culte, c'est-à-dire, la dixme du produit total, sans détraction de fraix. Mais s'il vous plaît de considérer les vues particulières et uniques de la Providence qui entroient dans l'institution de ce peuple priviligiée ; si nous nous rappellons que Dieu eut voulu lui interdire toute communication et toute commerce avec les étrangers, ce qui supprime d'abord la valeur vénale, seule mesure des biens parmi nous, et les réduit à leur valeur usuelle ; ... vous verrez, Seigneur, que la loi écrite étant imparfaite et seulement préparatoire de celle que nous avons le bonheur de connoître et de suivre...." [*Mirabeau*], Théorie de l'impôt, s. 51 f.

detta i minnet vid bedömningen av den fortsatta framställningen, eftersom Dupont med "propriétaire" alltid avser den räntemottagande jordägaren, och eftersom Scheffer upprätthåller samma distinktioner som sin förlaga, dvs. utan undantag översätter "propriétaire" med jordägare och "cultivateur" med jordbrukare. Den räntemottagande jordägarens rätt till den rena inkomsten av sin jord är i den svenska översättningen postulerad men inte konstaterad. Det ligger nära till hands att erinra om att "räntan" av en stor del av den svenska jorden, av krono- och skattejorden, i princip var konventionellt bestämd efter mantal, något som också inverkat även på den övriga jordens "ränta". Den "rena inkomsten" är emellertid till själva sin definition något annat än konventionell ränta. Eftersom nu Scheffer också avstått från den av Dupont angivna räntereglerande mekanismen, det med sinsemellan konkurrerande arrendatorer träffade avtalet, blir hans utgångspunkt för den följade diskussionen en annan. Dupont diskuterar verkningarna av sitt skatteförslag utifrån förutsättningen, att nettoprodukten tillförs jordägaren genom ett avtal, som är primärt och oavhängigt av själva beskattningen. Den förutsättningen saknas i den svenska översättningen, där alltså den adekvata fördelningen mellan jordbrukare och jordägare är en öppen fråga, ett problem som faktiskt tycks få sin lösning först genom själva beskattningen.

Den föreslagna skattens konsekvenser för "jordbrukaren" anges i två olika sammanhang. Första gången sker det i § XVI, där den direkta skatten kontrasteras mot den indirekta, vars ödeläggande verkningar för alternativt jordägarnas reveny eller jordbrukarnas "reprises" dessförinnan skildrats. Här betonar Dupont, att den direkta skatten på jordegendomarnas nettoprodukt lämnar jordbrukarnas företaganden intakta, att skatten och dess storlek alltså blir dem helt likgiltig, eftersom den är en fördelningsfråga mellan jordägarna och suveränen. Därefter diskuteras skattens proportion av nettprodukten, vartill översättaren fogat sin not om kronotionde. Därvid framhålls i § XVII, att skatten inte får vara arbiträr, inte fixerad till ett oföränderligt belopp, inte heller godtyckligt anpassad efter statens påstådda behov, utan måste rättas efter nettoprodukten, utgöra en bestämd kvot av den, som emellertid inte får vara större, än att jordägarens ställning blir den mest förmånliga i samhället. Därefter betonas ånyo jordbrukarens förmån av en sådan skatt: till den förut anförda synpunkten, att han ju ändå inte får del av nettoprodukten, läggs här den, att en del av denna nettoprodukt till-

faller den makt, som skyddar hans rättigheter.[18] I de båda passager, som behandlar jordbrukarens förhållande till skatten, har översättaren korrigerat sin förlaga; de har här plockats ut med översättningen parallellställd:

§ XVI

... Il est donc évident que l'impôt doit être levé directement sur le produit net et disponible des biens fonds. Car alors il ne dérangera point les combinaisons légitimes et nécessaires des cultivateurs, *auxquels il est indifférent de payer une partie du produit net entre les mains du Souverain, ou entre celles des propriétaires fonciers.* La liberté de tous les travaux restera entière, et le prix des récoltes, à la première vente, ne baissera nullement ; parce que l'ordre des dépenses ne sera point changé, que rien ne les empêchera de retourner directement à la terre pour en solder les productions, *et que l'autorité tutélaire ne sera que substituée aux propriétaires fonciers pour la dépense d'une partie du produit disponible.*

... Det är fördenskull jemväl tydeligt, at Pålagorne böra upbäras directe af Jordbrukets rena inkomst. Ty då rubba de intet Jordbrukarens nödvändiga och lagliga uträkningar; Friheten i alla dess arbeten och företaganden blir ostörd; Producterna förlora icke deras värde i första handen, ty Ordningen i alla Depenser blir oförändrad, och efter en jämn Circulation kommer alt tilbaka til Jordbruket igen.[19]

[18] *Dupont*, s. 24—27; [*Scheffer*], Bref, s. 21—24.

[19] Härtill har översättaren fogat en not, h), av följande lydelse: "Bättre fram skall visas, huru Naturen föreskrifvit en viss Ordning i alla Depenser emellan de åtskillige Classer af Menniskjor, som utgjöra Samhället. När Penningarne circulera i denna Ordning, följer deraf nödvändigt allmän välmåga. När samma Ordning rubbas antingen af allmänhetens okunnighet, eller genom indirecta Pålagor, hvilkas följder aldrig kunna uträknas, så följer deraf nödvändigt Fattigdom och förödelse." I den fysiokratiska litteraturen är det Tableau économique som demonstrerar den naturliga ordningen i depenserna mellan de olika samhällsklasserna och konsekvenserna av att denna ordning rubbas. Det tycks ha varit Scheffers plan att försvenska också tablån eller ev. någon av de många explikationerna och analyserna i tidskriften, en plan som inte förverkligades förrän flera år senare.

§ XVII

... Par cette forme les cultivateurs payent *selon* leurs engagemens libres et volontaires *la valeur* du produit net à ceux qui *en* sont propriétaires. Il leurs est trèsavantageux qu'une partie de ce produit net passe entre les mains de l'autorité souveraine ; puisque c'est l'unique moyen de mettre cette autorité à portée de protéger leurs droits de propriété. Et cela ne leur est nullement à charge ; puisqu'ils n'ont aucun droit de propriété sur le produit net, *qu'ils sont contraintes par la concurrence d'en tenir compte en entier à qui il appartient, et* que peu leur importe qu'une partie de ce produit net s'appelle impôt, tandis que l'autre s'appelle fermage, pourvu qu'on n'exige rien d'eux audelà du produit net, et que leurs reprises soient toujours franches, intactes et assurées.

... Genom denna form betala Jordbrukarne *efter* en fri och sielfvillig öfverenskommelse, den rena inkomsten af Jordbruket til dem som äro *Jordens* Proprietarier. För *desse* Jordbrukare är det ytterst förmånligt att en del af denna rena inkomst kommer i Regentens hand, emedan han därigenom blir i stånd satt at beskydda alla deras rättigheter. Och sådant är dem ingalunda til last; ty de hafva ingen rättighet til den rena Inkomsten, som är Proprietariernas Lott, och är det således för dem lika mycket, antingen en del deraf kallas Pålaga til Staten eller ränta til Proprietarien, allenast man icke fordrar af dem mer än den rena inkomsten, och at deras undantag altid blir fritt, ograverat och säkert.

Duponts huvudargument — att den direkta skatten blir ekonomiskt likgiltig för jordbrukaren, som ändå lämnar ifrån sig den för beskattning disponibla nettoprodukten — gäller generellt för alla jordbrukare. Systemets logik rubbas i och för sig inte alls av att jordbrukaren också kan vara jordägare; i så fall borde han, framhöll fysiokraterna, betraktas som arrendator av sin egen jord, så att under alla omständigheter distinktionen mellan icke-disponibla reprises och disponibel reveny upprätthölls.[20] Den svenska översättningen avstår uppenbart från detta konsekvent genomförda betraktelsesätt. Argumentet om skattens likgiltighet för jordbrukaren utnyttjas endast i § XVII, men det begränsas här till att gälla "desse" jordbrukare, dvs. de, som betalar "räntan" till "Jordens

[20] "Tout Cultivateur doit être regardé comme fermier, ou d'un autre ou de soi-même ; c'est-à-dire que s'il cultive mon champ, il m'en donne à moi le produit net ; si c'est le sien, il le garde pour lui et pour sa famille. Mais dans l'un et l'autre cas, ces deux portions (sc. "les reprises" och "le produit net") sont fort distinctes : l'une demeure pour l'entretien de l'attelier, et pour le renouvellement de la culture ; l'autre est disponible, et fournit à toutes les autres dépenses." Mirabeau, Elements de la Philosophie rurale, *Eph. 1767: 5*, s. 82.

(enligt Dupont: "en" med syftning på "produit net") Proprietarier". Inskränkningen tar tydligen hänsyn till förhållanden utanför fysiokraternas "ordre naturel". Översättarens omsorgsfulla ordval pekar ut den svenska kameralistiken som normgivande. Med hänsyn till denna var en precisering till "jordens" ägare befogad, eftersom här inte jordägaderätt och ränteägaderätt sammanföll. Att "jordens" ägare också hade rätt till dess "ränta" gällde enligt den kamerala teorin bara för vissa kategorier av jord, för rent krono eller frälse. Till detta särfall i den svenska kameralistiken begränsar översättaren självmant argumenteringens giltighet. Han släpper det däremot i § XVI, då det handlar om "jordbrukare" utan inskränkning, dvs. även sådana, som inte lämnade ifrån sig den rena inkomsten såsom ränta till jordens ägare. Enligt fysiokraterna var de i så fall arrendatorer av egen jord. Men den svenska kamerala teorin bestred skattmannens ränteäganderätt. Scheffer nöjer sig med att garantera "jordbrukarens nödvändiga och lagliga uträkningar".[21]

I § XVII anger Dupont med omsorgsfullt valda ord varför och hur jordägaren kan tillägna sig nettoprodukten i dess helhet: konkurrensen tvingar jordbrukarna till en uppgörelse, som fastställer nettoproduktens värde. Lika omsorgsfullt är varje spår av denna mekanism utplånad i den svenska översättningen. Följaktligen kommer jordbrukarna att "genom denna form", dvs. rätt och slätt genom den föreslagna taxeringen av jorden — varvid tiondesättningen antytts som mönster — också betala den rena inkomsten till jordens räntemottagande "proprietarier". Strykningen av originalets "valeur" är signifikativ: det handlar i översättningen om "ren inkomst" av jorden, som är taxerad in natura på samma sätt som skatten; för Dupont däremot är det fråga om en skatt, som utgår som kvot av en genom arrendet primärt fastställd reveny i pengar.

Applicerad på svenska förhållanden blir fysiokraternas direkta skatt, som skall ersätta alla andra, "indirekta" pålagor, en beskattning av jordbrukets överskott utöver "jordbrukarens undantag", närmast analog med tiondebeskattningen och tillämpad med vederbörlig hänsyn till jordens kamerala natur. Emellertid skall regenten därigenom bli delaktig i den rena inkomsten av all jord, som är lagd under hans välde.[22] Inne-

[21] [*Botin*], Beskrifning om swenska hemman och jorda-gods I, s. 190; II, s. 2. *Thomson*, Grundskatterna i den politiska diskussionen, s. 63.

[22] § XIX: "... la co-propriété de tous les produits nets du territoire soumis à

bär det inte ett ingrepp i proprietärernas äganderätt? Nej, ty enligt Duponts av Scheffer återgivna resonemang har de aldrig betalt för den del av nettoprodukten, som tillfaller staten: den ingår inte i saluvärdet av deras jord. Motiveringen härtill är följande:

Par cette forme les propriétaires fonciers qui paraissent payer l'impôt sur leurs revenus, le payent au contraire sur une augmentation de richesses disponibles ou de produit net qui n'existerait pas sans l'établissement de l'impôt ; puisque c'est la sureté que l'impôt donne à la propriété, qui a seule pu soutenir et favoriser les entreprises et les travaux, par lesquels la culture est parvenue au point de faire naître un produit net tant soit peu considérable.

Genom denna Form händer at Proprietärierne, som synas betala Pålagorne af deras inkomster, i sielfva värket betala dem af en förökad ränta, som icke kunnat vinna denna tilväxt utom Pålagorne, hvilka tjena til Jordbrukets beskydd och befrämja dess utvidgande alt mer och mer.[23]

Det svenska sammandraget förvanskar i själva verket alldeles Duponts tankegång. Denne utlovar inte någon förhöjd reveny åt proprietärerna att betala den direkta skatten med. Denna måste utgå av den faktiskt existerande nettoprodukten — "tant soit peu considérable" — som oberoende av skatten tillfaller dem som reveny, och som varken blir större eller mindre genom skattens form; men proprietärerna skulle aldrig ha ägt dena nettoprodukt, om inte deras äganderätt, förutsättningen för kulturens utveckling, garanterats, vilket i sin tur skedde först genom införande av beskattning överhuvud. Den förökade nettoprodukt, som Dupont talar om, är en samhällsfilosofisk hypotes; proprietärerna äger den redan i form av reveny, och av den måste — som strax skall framgå — skatten betalas, antingen den utgår direkt eller indirekt. Nu befinner sig den svenska översättningens "propritarier" i en annan situation: dels mottar de ränta bara av en del av jorden, dels har Scheffer aldrig påstått, att deras ränta obetingat är lika med den rena inkomsten av deras jord, endast att detta blir fallet genom den direkta beskattningen. Såtillvida finns det ett visst utrymme för en förökad ränta till proprietärerna, varigenom skatten endast skenbart skulle drabba deras

leur Empire" — "... Co-Proprieteten i all den rena inkomst, som flyter af Jorden, hvilken är lagd under des välde." *Dupont*, s. 31; [*Scheffer*], Bref, s. 28.

[23] *Dupont*, s. 27; [*Scheffer*], Bref, s. 24.

inkomster. Man kan också visa, att Scheffer velat uppfatta saken så.

I noten om kronotionde framkastas den tanken, att de priviligierade jordägarna förmodligen skulle åta sig kronotionden mot att i gengäld befrias från de odrägliga indirekta pålagor, som endast betalas av proprietärerna. Om konsekvenserna av dessa indirekta skatter handlar § XV.[24] Beskattning av personer, varor, utgifter och konsumtion innebär ökade kostnader för såväl handel som odling, utan att konsumenternas tillgångar ökas. Följden blir, att de priser på jordbruksprodukter och varor, som producenterna erhåller — priserna vid första köpet — sjunker. Jordbrukaren får vidkännas minskade inkomster. Han tvingas överge den sämre jordens bruk, vars omkostnader tidigare nätt och jämnt betalats, varigenom livsmedelsproduktionen sjunker. Dessutom måste han emellertid också minska sina utgifter. Två alternativ föreligger. Ettdera kan han minska jordägarens reveny, dvs. låta denne betala de minskade inkomster, som de indirekta skatterna förorsakar. Men om denna möjlighet är utesluten, om jordbrukaren kontraktsenligt är förpliktad att oberoende av skattens verkningar betala en viss summa till jordägaren, så återstår endast ett: att inskränka jordbrukets produktiva depenser, "les avances". De ödesdigra verkningarna härav är hos Dupont föremål för en lång och grundlig utredning, som i översättningen starkt beskurits. Följden blir, framhåller Dupont, en progressiv degradation av jordbruket, som fortgår så mycket snabbare som jordbrukaren år från år tvingas att betala samma utgifter i skatter och arrenden med ständigt försvagade skördar, och som i sista hand faller tillbaka på jordägarna och staten. De rika förpaktarna, "les Entrepreneurs de culture", försvinner, antingen de nu ruineras eller vänder sina tillgångar till mera lönande näringar, och det återstår för jordägarna endast att överlåta sin jord åt eländiga "manouvriers" utan egna tillgångar, som av jordägarna måste utrustas med nödvändigt underhåll; det innebär att skördarna, livsmedlen och befolkningen avtar och att nettoprodukten nästan helt förintas, alltså: "Impositions indirectes ; pauvres Paysans. Pauvres Paysans ; pauvre Royaume. Pauvre Royaume ; pauvre Souverain." Den svenska översättningen gör denna process — fysiokraternas klassiska bild av jordbrukets spoliering — betydligt kortare: om jordbrukaren tvangs dra in på de nödvändiga kostnaderna till jordens bruk och detta skedde flera år i rad, "så blefve desse Jordbrukare bragte til tiggarestafven, och

[24] *Dupont*, s. 21 ff.; [*Scheffer*], Bref, s. 18 ff.

sielfva Jorden ödelagd", heter det summariskt, och en bifogad not medger, att "den korthet man sig föreskrifvit icke tillåtit, at här sätta detta vigtiga ämne i sin fulla dag". Förkortningen drabbar åter själva kärnpunkten i fysiokraternas uppfattning: att det är de rika förpaktarna — ur ekonomisk synpunkt "les richesses d'exploitation" — som är förutsättningen för nettoprodukten, och att jordbruket bör betraktas som spolierat långt innan jordbrukare griper till tiggarstaven och jorden ödeläggs.

Återstår emellertid det första alternativet: att jordbrukaren kan välta över skattens verkningar på jordägaren och låta denne betala dem med minskad reveny. För Dupont är detta inte bara att föredra såsom den enda acceptabla lösningen. I själva verket är det poängen i hans framställning, som ju just går ut på att skatten, även om den utgår indirekt, i sista hand måste drabba jordägarens reveny. Han noterar alltså som ett oundvikligt faktum, att jordägarna helt måste bära skattebördan, och kompletterar denna iakttagelse omedelbart med förslaget, att dessa i stället direkt skall betala en motsvarande summa till statskassan. Översättarens utelämningar förråder en helt annan bedömning:

... Si les cultivateurs pouvaient retrancher cette somme du revenu des propriétaires fonciers, (comme cela serait juste, puisque ce revenu est le seul disponible, tandis que les reprises des cultivateurs sont essentiellement hypothéquées aux travaux de la reproduction) ; il est évident qu'alors ces propriétaires supporteraient en entier les taxes mises sur les personnes, sur les travaux, sur les denrées, sur les marchandises, et les frais multipliés de la perception de ces taxes, et la diminution de valeur que leur existence et la gêne qu'elles entraînent à leur suite causeraient aux récoltes.

Il est également évident que, dans ce cas, il en coûterait beaucoup plus aux propriétaires fonciers que s'ils avaient payé directement au fisc sur leurs revenus, sans frais de perception et sans que la valeur des produc-

... Om Jordbrukarne voro berättigade at gjöra denne indragning på räntan til Jordägaren;

så är tydeligit at desse Jordägare drogo allena lasten af alla Pålagor på Personer, på Varor, på Consumtioner och af den minskning i Jordens afkastning, som af Jordbrukets ökade kostnader hade härflutit.

tions qui font la base de leurs revenus fut diminuée, une somme égale à celle que le Souverain retirerait des impositions indirectes.

Si les cultivateurs... Men om Jordbrukarne . . .

Det bör understrykas, att Scheffer accepterat själva utgångspunkten för Duponts beskattningsteori: att skatten under alla omständigheter måste falla på nettoprodukten, den rena inkomsten. I det angivna fallet leder de indirekta skatterna till att jordägarnas ränta minskas, om inte jordbrukarna skall ruineras. Duponts synpunkt — att detta är fullt berättigat ehuru opraktiskt och att jordägarna lämpligen borde betala motsvarande summa direkt — kan Scheffer emellertid inte acceptera. Tvärtom markerar han, att dessa jordägare, som får vidkännas ränteminskning, "allena" får betala de indirekta skatter, som han ju också i annat sammanhang betecknat som odrägliga för proprietärerna. Reaktionen förutsätter, att jordägarna genom de indirekta skatterna och ränteminskningen berövas mer än tillbörligt av den rena inkomst, som borde tillfalla dem; att den indirekta beskattningen således medför en orättvis fördelning av nettoprodukten till jordägarnas nackdel. En direkt beskattning av jordbrukets rena inkomst — såsom översättaren tillämpat den — medför däremot, som framhålls i § XVII, en adekvat och rättvis fördelning. Genom den formen av beskattning — och endast genom den, inte genom att arrendera ut jorden mot kontrakterad ränta — tillförsäkras jordägarna sin "lott", den rena inkomsten av deras jord, och genom denna form skall de med en reellt "förökad" ränta kunna bidra till beskattningen.

De både till antal och omfång obetydliga ingrepp, som Scheffer gjort vid översättningen av Duponts utredning av beskattningen, är därmed genomgångna. De uppvisar inbördes konsekvens och innebär en genomförd förändring av förlagans "impôt unique", både till dess form och till dess angivna motivering. De korresponderar också väl med den behandling, lämplig att redovisa i detta sammanhang, som Quesnays maxim om skatten — nr V med tillhörande not — undergått vid försvenskningen. Den möter som nr III i starkt beskuret skick i *Bref til Herrar Riksens Råd*: Quesnays preciserade och detaljerade anvisningar framtvingar uteslutningar av partier, som uppenbart strider mot Scheffers egen tolkning.[25] Av själva maximen återges i översättningen endast,

[25] *FQ II*, s. 950 f., 957 ff. [*Scheffer*], Bref, s. 34 f.

att skatten inte bör vara ödeläggande, dvs. utan proportion mot nationens inkomster, och att den bör tagas direkt av "Jordens rena afkastning" — hos Quesnay naturligtvis "immédiatement sur le produit net des biens-fonds" — det omedelbart tillfogade och karakteristiska förtydligandet måste emellertid utgå i översättningen:

> Qu'il ne se prenne pas non plus sur les richesses des fermiers des bien-fonds ; car LES AVANCES DE L'AGRICULTURE D'UN ROYAUME DOIVENT ÊTRE ENVISAGÉES COMME UN IMMEUBLE QU'IL FAUT CONSERVER PRÉCIEUSEMENT POUR LA PRODUCTION DE L'IMPÔT ; DU REVENU ET DE LA SUBSISTANCE DE TOUTES LES CLASSES DE CITOYENS : autrement l'impôt dégénère en spoliation et cause un dépérissement qui ruine promptement un État.

I stället går Scheffer direkt till noten, som på nytt inskärper, att skatten för att kunna utgå i regelbunden proportion måste vara "en viss aflagd del af Jordens rena afkastning" — "une partie du revenu détachée du produit net des biens-fonds". Vidare återges den argumentering, accepterad redan i Dupont-översättningen, som betecknar statens andel av den rena inkomsten som till sin natur inalienabel, aldrig betald av jordägaren och alltså inte lagd på hans lott. Slutligen betonas, att skatten inte får tas av "Jordbrukarens undantag, ty då vore det icke mer en Pålaga, utan en plundring, som skulle til intet göra den tilkommande Jordens afkastning" — "une spoliation qui éteindrait la reproduction, déteriorerait les terres, ruinerait les fermiers, les propriétaires et l'État" — och inte heller på arbetslöner eller varor, "ty då blefve Pålagan arbitraire, och föll med stor tyngd tilbaka på Åkerbruket och Jorden, som ändock måste betala alt". Sådana indirekta skatter måste tillgripas av små stater, som lever av "Trafik med andra Länders Varor", och anses som en utväg även i stora länder, "hvarest Åkerbruket, genom en förderfvelig Administration, fallit i sådant lägervall, at den rena inkomsten icke skulle förslå til sådane Pålagors utgörande som Staten kunde tarfva".[26] Härmed sätter översättningen punkt. Vad som följer omedelbart i förlagan är det redan nämnda avvisandet av "l'impôt payé en nature par la récolte en forme de dîme". Därpå utvecklar

[26] Hos Quesnay är detta konstaterande inte något medgivande; han tillfogar omedelbart: "Mais alors cette ressource insidieuse est une surcharge qui réduit le peuple à une épargne forcée sur la consommation, qui arrête le travail, qui éteint la reproduction, et qui achève de ruiner les sujets et le souverain", vilket övers. lämnat därhän.

Quesnay ånyo, att jordegendomarnas reveny är det enda tänkbara skatteobjektet, att skatten bör betalas av proprietären och inte av förpaktaren, försåvitt denne inte kan kompensera sig "en déduction du fermage", att arrendet vid det stora jordbruket lämnar den erforderliga måttstocken för beskattningen, medan "la petite culture" erbjuder stora svårigheter. Men:

Dans tous les cas, le payement de l'impôt doit être garanti par la valeur même des biens-fonds et non par celle des richesses d'exploitation de la culture, qui ne peuvent sans déprédation être assujetties à aucun service public autre que de faire renaître les richesses de la nation et du souverain, et qui ne doivent jamais être détournées de cet emploi naturel et nécessaire. Les propriétaires, fixés à cette règle par le gouvernement, seraient attentifs, pour la sûreté de leur revenu et de l'impôt, à n'affermer leurs terres qu'à de riches fermiers ; cette précaution assurerait le succès de l'agriculture. Les fermiers n'ayant plus d'inquiétude sur l'imposition pendant le cours de leurs baux se multiplieraient ; la petite culture disparaîtrait successivement ; les revenus des propriétaires et l'impôt s'accroîtraient à proportion par l'augmentation des produits des biens-fonds cultivés par de riches laboureurs.

Den av fysiokraterna föreslagna skatten är en penningskatt, lagd på jordägarnas reveny, som a priori förutsätts vara lika med jordbrukets nettoprodukt. Den svenska översättningens beskattning av nettoprodukten är en skatt, proportionerad mot jordbrukets reella "netto-"avkastning in natura, jämförbar med tionden, som naturligtvis måste utgöras av jordbrukaren. I och för sig är denna formförändring inte så anmärkningsvärd. Tvärtom utgör den en relativt rimlig tillämpning på svenska förhållanden av tesen om en direkt beskattning av jordbrukets disponibla överskott; varken tanken, att ett sådant överskott fanns, eller iakttagelsen, att den kamerala räntan utgick godtyckligt och inte efter den faktiska avkastningen, är originell i den svenska litteraturen. Anmärkningsvärt är snarare, att översättaren funnit det värt mödan att göra en sådan tillämpning, och att han alltså tillmätt den aktualitet som alternativ till "odrägliga" indirekta pålagor. Faktiskt har han också gett den en motivering, som går längre i ett avseende än förlagans egen. Fysiokraterna hävdar visserligen, att deras skatt garanterar jordägarna deras reveny; men den garantin lämnas indirekt: det är tillgången på förmögna, inbördes konkurrerande arrendatorer, som försäkrar jordägarna om nettoprodukten, och det är följaktligen dessas förmögenheter, som måste skyddas och tillåtas växa fritt, genom den direkta beskattningen av nettoprodukten, som lämnar dem oberörda.

För Scheffer har denna omväg saknat intresse. Den roll och storleksordning, som tillkommer "les reprises", är utplånad i översättningen, där de reducerats till ett avdragsgillt minimum. I stället blir det den direkta beskattningen i och för sig, som ger jordägarna en förökad ränta, motsvarande den faktiska rena inkomsten av deras jord, medan å andra sidan de indirekta skatterna framställts som ett slags expropriation av jordägarna i den mån de inte ruinerar jordbrukarna och ödelägger jorden.

Den skärpta motiveringen tycks förutsätta en aktuell bakgrund. *Bref til Herrar Riksens Råd* är knapphändig i sina direkta svenska tillämpningar. Men dess tankegång låter sig infogas i ett visst sammanhang. De fysiokratiska beskattningsprinciperna har givit eko i ett tidigare, centralt inlägg i den svenska debatten, där de aktuella problemen så mycket mer ingående diskuteras.

3. Den omedelbara bakgrunden

I en diktamen, uppläst den 12 dec. 1768, ställde konungen under hot om regeringsnedläggelse krav på ett omedelbart inkallande av riksens ständer. Det påfordrades, hette det, bl.a. av den dyrbaraste delen av nationens frihet: rätten att sig själv beskatta. Den utgående bevillningen hade av den senaste riksdagen stadgats efter dåvarande penningvärde och priser; genom kursfallet hade undersåtarna emellertid pålagts en tredjedels förhöjning. Konsekvenserna härav framgick framför allt av kammarkollegiets berättelse om rikets tillstånd, i sin tur bekräftad av ett allmänt klagorop i alla landsorter.[27]

Kammarkollegiets berättelse, daterad den 25 oktober samma år, är ett suggestivt dokument. Med stöd av landshövdingarnas ingångna rapporter lämnar den en relativt enhetlig målning av landets utblottade tillstånd, präglat av näringarnas förfall och av omöjligheten att indriva kronoutskylderna. Den prövar också en sammanfattande värdering av orsakerna till det aktuella läget. Landshövdingarnas berättelser hänvisar i allmänhet till den överväldigande penningbristen, växelkursens hastiga fall, en förlorad kredit och befarad osäkerhet i författningarna. För sin del framhåller kollegiet med uppenbar polemisk adress, att den före-

[27] Tryckt bl.a i *Utdrag utur ... Publ. handl. IX,* s. 47 ff. *Malmström,* Sveriges politiska historia VI, s. 60 f.

gående tidens förökning av rikets penningstock verkligen utvidgat rikets idoghet och rörelse i samma mån, och att följaktligen krediten då varit inrättad på lika säkra grunder, som i någon annan tid. Återställandet av myntets värde har däremot alldeles rubbat denna kredit och medfört en stockning i penningcirkulationen, varigenom penningstocken blivit otillräcklig för rörelsens behov. Minskningen av försäljningsvärdet på varor har särskilt drabbat nödställda säljare och förlagstagare, medan "et lägre wahrupris egentligen ej kommit någon mer til nytta än penningeägaren, hwars interesse de infallne förändringar dess förutan nog gynnat". Trögheten vid kontributionernas betalning är, betonar kollegiet, den naturliga och självklara följden härav. Bevillningen, den del av kronans inkomst, där ingen förvandling efter markegång ingår, och som utgöres i penningar, lämnar härtill det bästa exemplet: den kunde utan svårigheter ansenligen förhöjas vid utvidgad och obehindrad rörelse såsom exempelvis 1763—1764. Nu däremot vid ett förminskat pris "uti Dalertalet" på arbete och varor rubbas proportionen mellan kontributionens storlek och den skatteskyldiges förmåga, och en till sin förra storlek fordrad kontribution angriper den skattskyldiges nödvändiga behov för uppehället och hanteringen. Därmed angrips själva grunden till rikshushållningen. Och tyngst drabbar denna förlägenhet åkerbruket och dess idkare, alltså grunden och modern till alla övriga näringar:

> Utaf en åkerbrukares inkomst är allenast en viss del, som kan disponeras; ty det öfrige bör genast anwändas til det följande årets bruk. Utaf denna del är det, som Eder Kongl. Maj:t och Cronan kan taga sine inkomster och de öfrige en Landtmans onera til Prästerskap med flera utgå böra; Hwad deraf sedemera öfwerblifwer är det enda som til Åkerbrukets förbättring och ny jords upodling anwändas kan. Får Jordbrukaren icke något deraf öfwer, kan han inga slika förbättringar åstadkomma. Men twingas han at utgiöra i skatter och utlagor utöfwer denna andel, så måste sådant tagas af des årliga nödtorfter til jordens oundvikelige skiötsel, och när det händer, så förminskas dess inkomst för det följande året i samma mohn, och medförer sluteligen dess undergång, och med det samma alla andra näringars, hwilka ofelbart deraf leda sitt bestånd.[28]

Den fysiokratiska inspirationen i denna passage är omisskännlig. Den röjer sig inte i truismen, att jordbruket är grundvalen för alla andra näringars bestånd. Men den förråder sig i gengäld — både i ordval och

[28] *Kongl. Maj:ts och Riksens Cammar-Collegii Underdåniga Berättelse om Landets tilstånd.* Af den 25 October 1768, s. 37 ff., 45.

tankegång — genom den karakteristiska klyvningen av jordens avkastning i ett disponibelt överskott, nettoprodukten, och vad som måste tas undan "till det följande årets bruk". Distinktionen är gjord i översiktlig form och utan komplicerande äganderättslig fördelning, men delarna är skarpt urskilda. Man kan lägga märke till, hur fysiokraternas tolkning av den icke disponibla delens, det produktiva jordbrukskapitalets, roll undergått samma förenkling och förvanskning som hos Scheffer: jordbrukarnas "reprises" anges som ett slags existensminimum, förpaktarnas "richesses mobiliaires" blir "des årlige nödtorfter til jordens oundwikelige skiötsel". I konsekvens härmed förutsätter uppodling och förbättringar, att skatten inte tar hela den disponibla delen, utan att jordbrukaren får "något deraf öfwer". I skärpt form och med äganderättslig motivering återkommer samma krav i Scheffers Dupont-översättning, då det hävdas, att den rena inkomsten är jordegendomens lott, och att skatten bör utgå i en proportion, som gör jordägarens ställning preferabel framför alla andras i samhället.

Scheffers tolkning av de indirekta skatternas verkningar — och hans korrigering av sin förlagas tankegång på en viktig punkt — måste ses mot denna bakgrund. Korrigeringen, dvs. översättarens självständiga värdering, innebar, att en eventuell minskning av jordägarnas ränta till följd av den indirekta beskattningen framstod som oacceptabel och orättvis, medan detta alternativ för Dupont framstod som nödvändigt och "juste". För Dupont är det nödvändigt, emedan jordägarens reveny trots allt innehåller det enda disponibla skatteobjektet, nettoprodukten. I Scheffers tolkning tycks emellertid nettoprodukten inte längre räcka till för att bära beskattningen, så som den enligt teorins förutsättningar måste göra. De indirekta skatterna — och de med dem sammanhängande sjunkande priserna — förefaller outhärdliga för såväl jordbrukare som jordägare, de tycks i sig själva minska jordbrukets skattekraft.[29] Den rimliga bakgrunden till detta resonemang är erfarenheterna av deflationskrisens verkningar, så som de redovisas i kammarkollegiets berättelse. Här möter alldeles samma värdering: kontributionerna är i särskilt hög grad tryckande för åkerbruket och dess idkare, berövar dem det för förbättringar nödvändiga överskottet och angriper de ofrånkomliga årliga omkostnaderna. Inte kontributionerna i och för sig men väl deras ökade effekt genom "det förminskade priset uti Dalertalet" har emeller-

[29] Jfr även parallellställningen från § XVI i not 13 ovan.

tid medfört dessa verkningar, och ansvaret härför vilar på den förda penningpolitiken, vars följder så hårt drabbar modernäringen. I Scheffers översättning är orsakssammanhanget omkastat. Penningpolitikens inverkan "syns" inte. I stället är det den indirekta beskattningen, som i och för sig minskar köpkraften och varupriserna. De faller dessutom med odräglig tyngd på proprietärerna, på rikets privilegierade invånare, och betalas endast av dem. En direkt och proportionell beskattning av jordbrukets nettoavkastning in natura framförs som alternativ: den ska lämna jordbrukarens "nödvändiga och lagliga uträkningar" och produkternas värde "i första handen" orubbade, garantera "Ordningen i alla Depenser" liksom "en jämn Circulation", och sist och slutligen tillförsäkra den ränteberättigade jordägaren om hans lott, den rena inkomsten av hans jord, som den indirekta beskattningen tycks beröva honom. Dessa synpunkter "syns" i sin tur inte i kammarkollegiets berättelse, men de har inte desto mindre också en aktuell bakgrund.

Kammarkollegiets analys av deflationens verkningar var givetvis inte obestridd. Dess resonemang bygger också på bestämda och klart angivna förutsättningar. Den åkerbrukets idkare, som drabbas av prisfallet, är som kollegiet uttrycker det "nödställdt säljare" och "förlagstagare"; i dessa egenskaper erfar han krisens verkningar. Dessutom drabbas han av den genom det förhöjda penningvärdet ökade bevillningen, som utgår i penningar; däremot avför kollegiet ur diskussionen de "älldre Crono Räntor", i vilka förvandling efter markegång ingår, och som enligt kollegiets uppfattning inte på samma sätt som bevillningen har "gemenskap med den i Riket uti senare tider tilökte industri".[30] Resonemanget måste ses mot bakgrunden av motpartens, dvs. rådets argumentering. En enligt rådets mening olaglig markegångstaxa för Kronobergs län granskades och reviderades i rådet på våren 1768; protokollen härom offentliggjordes, och det hävdades, att Kronobergs län inte utgjorde något enastående fall, varjämte en allmän förordning mot olagliga markegångstaxor utfärdades. I augusti samma år framfördes i rådet som allmän uppfattning, att markegångstaxorna olagligt förhöjts och på så sätt ökat pålagorna; också dessa synpunkter publicerades.[31] I direkt polemik mot kammarkollegiets berättelse går framför allt rådets bekanta propagandaskrift till 1769 års riksdag, *Uplysning för Swenska Folket.*

[30] *Kongl. Maj:ts och R. Cammar-Collegii Underd. Berättelse . . .*, s. 43, 44.
[31] *Malmström,* Sveriges politiska historia VI, s. 38 ff., 44.

Mot kammarkollegiets åkerbruksidkare, nödställd försäljare och förlagstagare och hårt drabbad av kontributionen, presenteras här lantmannen i Sverige som räntegivande allmoge, oberörd av andra priser än markegångstaxorna och obetydligt tyngd av kontributionen:

> Det lärer utan betänkande medgifwas, at Coursen egenteligen wärkar på exportable och importable waror, men at andra wårt Lands Producter, sådane til exempel som räntegifwande Allmogen lefwererar, rätta sig efter Markegångs-Taxorne och desse efter årswäxt och gångbart pris, så framt icke wederbörande Landshöfdingar belastat Allmogen med drygare Utskylder genom för hög Markegång, såsom det skedde förledit år i Kronobergs och flere Läner.
>
> När nu Landtmannen i Swerige, öfwer hufwud tagen, beklageligen icke kan säjas exportera sina waror, genom en nödwändig följd af det wårdslösade Jordbruket, utan dels förtär dem sjelf, dels säljer i städerne til sina Kronoutskylders betalande det lilla öfriga, så blir det snart begripeligt, at Coursens fall icke annorlunda än tilfälligt wis werkar någon ting på hans hushållning, och denna fallna Cours har snarare gjort Landtmannen winst än skada ...
>
> Sådant uplyses ännu mera för hwar och en, som behagar se igenom Allmogens Krono-Böcker, eller får tilfälle se Lands-Contoirets Uträkningar; den skal finna at det Hemman, som 1764 betalte i Ränta 153 Dal. 27 öre 19 p:gar S:mt, betalte 1768 endast 98 Dal. 30 öre 10 p:gar S:mt, aldeles lika qualificerat; samma Hemman betalte i Kronans Contribution 1764, 20 Dal. 24 öre 16 p:gar S:mt, och år 1768, 19 Dal. 25 öre 8 p:gar S:mt ...
>
> Ståndspersoner, Löntagare och de som lefwa af Penningeinkomst, hafwa i anseende til de nedfallne Waru-prisen fådt en betydande del, igenom mindre utgift til hushållningen, igen, hwad någon skulle tro dem mista deruti, at de betalt småningom bättre mynt i Contributioner.[32]

Den räntebetalande jordbrukaren har enligt argumenteringen endast obetydligt drabbats av den förhöjda kontributionen, däremot väl av olagliga markegångstaxor. Men har han haft något över att sälja, så har han snarast gjort en vinst, ty — hävdar författaren — hans varor, landets produkter, har fallit mindre i pris än kursen, en iakttagelse som bestyrks med exempel och som f.ö. möter på flera ställen i den samtida litteraturen.[33] Påpekandet är väsentligt. Det gör också hans argumentering för att ståndspersoner, löntagare och de som leva av penninginkomst kompenseras genom prisfallet mindre övertygande; han säger också endast, att de fått en betydande del igen.

[32] [*Reuterholm*], Uplysning för Swenska Folket, s. 24 ff.

[33] Förf. hänvisar till viktualievarupriserna vid Sthlms skeppsbro, som uppges nästan lika för 1767 och 1768. Om disk. om prisutvecklingen, se *Heckscher,* Sv. ek. hist. II: 1, s. 435 ff.

De samtida, naturligtvis politiskt betingade, bedömningarna är relevanta för en bestämning av Scheffers utgångspunkter, då han försvenskat fysiokraternas skatteförslag. Kammarkollegiets jordbrukare, såsom säljare och förlagstagare intimt avhängiga av produkternas värden "i första handen", låter sig sammanställas med jordbrukarna i *Bref til Herrar Riksens Råd,* fysiokraternas av penning- och marknadshushållning helt beroende "cultivateurs". Men de samtida iakttagelserna, halvt medgivna i *Uplysning til Swenska Folket,* att jordbruksprodukternas priser inte sjunkit i takt med kursen, synes i själva verket bilda det reella underlaget för Scheffers starka framhävande av att "proprietärerna" ensamma fick betala de odrägliga indirekta skatterna, liksom för hans vägran att acceptera en beledsagande "ränteminskning" som fullt rättvis och nödvändig. Mot bakgrunden av denna uppfattning och av konflikterna kring markegångstaxorna framträder kravet på en direkt beskattning av jordbrukets överskott in natura och inskärpandet av proprietärernas rätt till hela detta överskott från deras jord i skarp relief.

4. Statsinkomsterna och "jordens rena inkomst"

Redan året före översättningen av *Bref til Herrar Riksens Råd* sökte Scheffer göra svensk kameral expertis förtrogen med de fysiokratiska beskattningsprinciperna. Dåvarande kammarrådet Anders Botin tillställdes en fransk broschyr; konceptet till ett följebrev har bevarats. Nödvändigheten av att känna grunderna till ett finansverks inrättande inskärps mot bakgrunden av det aktuella läget: "en tid då slögder och alla näringar snart sagt förgås genom okunnoga Finantz-mäns åtgärd". Själv säger sig Scheffer tidigare ha varit övertygad om vad man hittills i England, Holland och Frankrike tagit för givet, nämligen att staten understötts på det för undersåtarna minst kännbara sättet, om pålagor lades på personerna, på varor och på konsumtion, medan "jorden borde minst betungas". Upplysta män i Frankrike uppträder nu och hävdar ett enda med naturens ordning överensstämmande finanssystem, som de också förklarar på ett mer upplysande och bindande sätt än vad någonsin gjorts förut: "at jorden allena bör draga all art af contribution och at personer samt wahror böra wara derifrån aldeles fria". Konceptet har i denna sats ändrats: "jorden" har fått ersätta ett överstruket "jord-

ägare".[34] Ändringen anteciperar det genomgående greppet vid försvenskningen av Dupont och Quesnay: förvandlingen av originalens proportionella beskattning av jordägarnas reveny till en direkt beskattning av jordens "rena inkomst" utöver de nödvändiga produktionskostnaderna, jämförbar med kronotionden.

Förvandlingen är signifikativ. Som förut visats bemödar sig Scheffer vid översättningen om att manövrera de fysiokratiska kategorierna jordägare och jordbrukare inom den svenska kameralistikens råmärken. Proprietärernas reveny — ränteägarnas ränta — som exklusivt skatteobjekt blir då en uppenbar orimlighet. Dess ersättning med "jordens rena inkomst" sker emellertid på bekostnad av den fysiokratiska teorins mest karakteristiska grunddrag.

Någon ovillkorlig ren inkomst av jorden känner fysiokratismen inte. Den utgår i stället från distinktionen mellan två olika produktionsformer, det stora och det lilla jordbruket, av vilka den ena är nettoproduktiv, den andra inte. Med denna utgångspunkt görs beskattningsprincipen avhängig av det jordbruksekonomiska programmet. Skatteobjektet, jordbrukets nettoprodukt, har sin bestämda, oupphörligt inskärpta förutsättning: insatsen av ett stort kapital — speciellt ett fast rörelsekapital — i själva jordbruksproduktionen, som själv sålunda i sin egenskap av verklig källa till "jordens gratisgåva" måste skyddas från all beskattning. Av samma anledning måste i jordbrukets avkastning den verkliga nettoprodukten noga skiljas ut från vad som i stället är ersättning för de produktiva kapitalinsatserna. Arrendekontraktet mellan jordägare och jordbrukare i det stora jordbrukets provinser antas fullgöra denna gränsdragning. Arbetsfördelningen mellan jordägare och jordbrukare i fysiokratismens naturliga ordning har alltså en utpräglad ekonomisk-teoretisk funktion: att skilja ut den disponibla, beskattningsbara delen. Tack vare denna centrala funktion tillämpas den av den fysiokratiska teorin som en generell klassdelning, i förhållande till vilken avvikande sociala eller juridiska realiteter i det existerande samhället behandlas som ur teoretisk synpunkt irrelevanta undantag. Jordägaren i det stora jordbrukets provinser kan självfallet underlåta att arrendera ut sin jord och i stället själv bruka den; teorin verkställer då en personlighetsklyvning och anger honom som skatteskyldig för en nettoprodukt, motsvarande

[34] Brevkoncept t. "Cam. R. Botin" 6 april 1768. Brokind vol. 15. Kulla-Gunnarstorps arkiv.

det i trakten gängse arrendepriset på jord av motsvarande storlek och godhet. Inför förekomsten av privilegierad jord kunde fysiokraterna vid den första presentationen av sitt skatteförslag visserligen kapitulera, men — och detta är det i sammanhanget väsentliga — medgivandet av dess skattefrihet gjordes som ett uttryckligt undantag och föranledde inte som i den svenska översättningen någon korrigering av grundprincipen om jordägarens skatteskyldighet och jordbrukarens skattefrihet. Det är — vad den svenska översättningen totalt ignorerar — inte jorden, som enligt fysiokraterna "allena bör draga all art af contribution". Det är i stället en "kapitalistisk jordränta" i den meningen, att den fattas som en vid jordbruksprodukternas försäljning uppkommen surplusprofit utöver deras produktionspris, som sedan jordbrukskapitalet erhållit en av konkurrensen reglerad ersättning tillfaller jordägaren i kraft av hans äganderätt.

I Scheffers presentation av beskattningsteorin ignoreras dessa grundläggande förutsättningar. I stället framträder den som ett statsfinansiellt alternativ med motivering i de i Sverige gängse — och av Scheffer själv tidigare företrädda — åsikterna om den tidigare inflationens och prisutvecklingens inverkan på inkomstfördelningen.

Till riksdagen 1760—61 framlade Scheffer en broschyr till försvar för de föregående årens politik. Här tillämpas den kvantitativa prisförklaring, som P. N. Christiernin samma år givit utförlig motivering till: den rådande dyrtiden är "inbillad" eller rätt och slätt en funktion av det representativa myntets förökning. Från Christiernin är också i sak åsikterna om inflationens konsekvenser för olika grupper hämtade:

> Härutaf händer wäl, at de som ingenting annat hafwa at lefwa utaf, än antingen Kronans penningelön, eller räntan af utestående Capitaler, äro werkeligen fattigare än förr, men icke är Riket fattigare, ej eller de, som lefwa af sit arbete, eller de, som äga någon jord; ty arbete och jordens afkomster äro just de ting, som blifwit dyre igenom penninge Stockens tilwäxt. Åtminstone kan om Allmogen och det ringare folket i Riket med wisshet sägas, at deras wälmåga är större, och deras wilkor fördelaktigare än för 20 år sedan.[35]

[35] [*Scheffer*], Tankar om Sweriges närwarande Tilstånd ... Jfr *Christiernin,* Utdrag af föreläsningar angående den i Svea Rike upstigne vexel-coursen, s. 57 ff., 161. Christiernins arbete innehöll synpunkter, som innebar "i viss mån ett försvar för hattarnas finanspolitik", *Sjöstrand,* Mynt och bankpolitik under hattväldet 1738—1764, s. 207. Dessa synpunkter utnyttjades också.

Såsom apologi tar framställningen här fasta på utvecklingens positiva sidor. Den negativa sidan var givetvis, att inte blott kronans löntagare utan även kronan fått sina inkomster minskade genom penningvärdeförsämringen. Hos Christiernin är denna synpunkt starkt framhävd, och som dess konsekvens hävdas nödvändigheten av att justera skatter och löner till deras ursprungliga "kopparvärde".[36] Härom talar inte Scheffers broschyr. Däremot återger den Christiernins tvivel om undervikten och hänvisar därvid till en "til stora summor" uppgående mängd myntat och omyntat silver, som bearbetats till prydnadsförmål, och "som Allmogen lägger sig til, och nu äger i fast större ymnoghet än förr".[37]

Åsikten att inflationen tillfört jordbrukarna vinster på räntemottagarnas, kronans och vissa indelningshavares bekostnad var ingalunda originell; stundom kompletterades den med det under 1760-talet ofta återkommande påståendet, att jordbruksprodukternas priser stegrats mer än "kursen" och övriga varupriser.[38] Det är värt att konfrontera den

[36] *Christiernin,* Utdrag, s. 95 ff., 126 f., 158 ff. "På denna punkt visade sig dock begräsningen i Christiernins blick för verkligheten, ty det är uppenbart, att han icke var medveten om de stora svårigheter som sådana åtgärder skulle komma att möta." *Heckscher,* Sv. ek. hist. II: 2, s. 767.

[37] Jfr *Christiernin,* Utdrag, s. 53, 55. Samma argument mot påståendena om en enorm undervikt hade redan 1756 utnyttjats av Tessin i rådet, dock utan att skattbildningen eller lyxen speciellt hänfördes till allmogen. Rådsprot. i inr. civ. ärenden 21 jan. 1756. RA.

[38] T.ex. [*Kryger, J. F.*], Samtal imellan En landtman och en Fabriques-Idkare angående Swenska Fabriquerne 1765, s. 7 f. I svaren på vetenskapsakademins bekanta prisfråga av år 1763 är det av intresse att iakttaga, hur såväl A. Schönberg, vilken hävdar subjektivt moraliska orsaker till "utflyttningen", som Kryger, vilken hävdar objektiva ekonomiska grunder, båda uppehåller sig vid jordbruksprodukternas relativa fördyring. "Bonden lider icke af dyrheten, så länge spannmålen och andra dess varor, äro som nu, i högt pris. Om icke yppigheten vore i ständigt tilltagande, skulle den största hopen af Rikets allmoge altid kunna mera sälja än köpa, som ock mästadels hittils skedt; och är det onekeligt, at just sedel-tiden, som ökt priset på varorna, varit en gyllene tid för allmogen, som haft varor at sälja, dem de fläste också vetat stegra oändeligen, hvaraf denna närande folkhopen mästadels blifvit välmående." *Schönberg,* Svar på den, af Kongl. Vet. Academien för sistledit år 1763, framställde frågan. Hvad kan vara orsaken, at sådan myckenhet svenskt folk årligen flyttar ur landet? 1764, s. 27. *Kryger* — Svar etc. 1764, s. 21, 24 ff. — hänvisar till Edv. Runebergs uppfattning, att den av penningmängdens förökning alstrade yppigheten minskade jordbrukets arbetskraft och därmed dess produktion. Också Runeberg talar härvid, ehuru med annan accent, om jordbrukarnas lyx: "Spannmålens enskildta

med den fysiokratiska uppfattningen om den fria spannmålsexportens och det goda prisets verkningar. Jordbrukarens vinst genom en prisstegring på jordbruksprodukter tillhör fysiokratismens centrala teser. Men just tack vare den naturliga ordningens stramt genomförda arbetsfördelning mellan jordägare och jordbrukare är denna vinst inte disponibel för beskattning. Såsom temporär "profit pendant le bail" är den i stället en legitim källa till det av jordbrukarna disponerade produktiva kapitalets förökning. Det är först den vid det genomsnittligt nioåriga arrendekontraktets förnyande ur kapitalackumulationen resulterande höjningen av jordägarnas reveny, som innebär ökad nettoprodukt. I bjärt motsättning till Scheffers svenska allmoge är den fysiokratiske jordbrukaren höjd över alla misstankar om tesaurering. Hans temporära extraprofit innebär en särskilt dyrbar nationalekonomisk vinst, då den ofelbart antas leda till en ökning av det produktiva kapitalet med en i sinom tid växande nettoprodukt som nödvändig följd.[39]

Den för fysiokraterna karakteristiska synpunkten är de odelat produktionsbefrämjande konsekvenserna av en prisstegring på jordbruksprodukter. En liknande bedömning av inflationens följder för det svenska jordbruket kan hos Scheffer inte beläggas förrän under de år 1766—69, då systemskiftet plus den omvända konjunktur- och prisutvecklingen gjorde den politisk gångbar. Ännu i en 1766 nedskriven memoar dröjer han företrädesvis vid "prisrevolutionens" negativa verkningar för industri och konster.[40] Påföljande år däremot — omedelbart innan den nya vetenskapen introduceras i den svenska diskussionen —tecknas i ett opublicerat broschyrkoncept den höga växelkursens svunna tid i alldeles ljusa färger. Särskilt jordbruket drevs då med ovanlig idoghet, "ty spannemålen hade i anseende til den gamla proportionen, stigit något mer i wärde än metallerne". Varken avsättning eller förlag saknades. Även sedan banken stängts för utlåning 1762 kunde pengar lånas mot

---

värde (dess av arbetslönerna betingade produktionskostnadspris, L. H.) kan, såsom andra varors, då blifva högt, när igenom penningeöfverflöd, yppighet insmugit sig i staten; Det blir då altid svårare för allmänheten, at betala tillvärkarens eller lantbrukarens öfverflöd, som allmän yppighet gjort til en nödvändighet, at af honom, i en fri stat, nyttjas med samma rätt, som af andra statens bättre eller sämre ledamöter." *Runeberg,* Tankar om penningars värden eller Afhandling om växel-coursen, s. 64. Jfr *Utterström,* Jordbrukets arbetare I, s. 291.

[39] Ovan, s. 19 och nedan, s. 140 f.

[40] Mémoire à la Reine 1766, Scheff. saml. vol. I, RA.

säkerhet till 6 eller t.o.m. 5 % ränta. "Man kan föreställa sig hwad lätthet war at upodla jorden, då spannemålen war i högt wärde, och penningar funnos för så lindrig ränta". Arbetslönernas dyrhet till trots saknades snarare arbetskraft än folk som ville betala den. Då även andra näringar drevos starkt, befann sig alla egentligen väl av dyrheten, och ingen hade ont av den med undantag för kronans penningavlönade ämbetsmän, vilka verkligen kunde beklagas, då deras löner ej ökats i samma mån.[41]

De statsfinansiella synpunkterna — av långt större betydelse i svensk politisk praxis än i den fysiokratiska teorin — träder under dessa år i bakgrunden i Scheffers fysiokratiska översättningar; i *Bref til Herrar Riksens Råd* framträder de först vid en konfrontation med översättarens förlagor i den mot originalen stridande uppfattningen, att jordens rena inkomst, proprietärernas — ränteägarnas lott, läte sig taxeras till ett högre värde, liksom i det metodiska undvikandet av det för fysiokraterna karakteristiska kravet på full skattefrihet för jordbrukets "richesses mobiliaires". Att Scheffer sökt intressera också svensk kameral expertis för sitt tillämpade fysiokratiska skatteförslag visar emellertid att de hållits levande. Statsvälvningen 1772 syntes skapa politiska betingelser för att på nytt aktualisera dem. Fysiokratismens påstådda och faktiska roll därvid erbjuder ett visst intresse.

5. Efter statsvälvningen

Planer, högst ofullständigt realiserade, på att öka kronans fasta inkomster av jorden har spelat en viss roll under det nya statsskickets första decennium. Vid realisationen 1778 förordnades, att penningräntor äldre än 1719 skulle utgöras till 3 d.s.m. riksdalern, alltså undantas från den i övrigt gällande beräkningsnormen 6 d.s.m. pr riksdaler. Till förändringen knöts en omfattande löneregler ing. Motiveringen anknöt till ett av de frihetstida ständernas sekreta utskott givet erkännande av nödvändigheten att återställa dalern till dess värde i uppbörden. Ett

[41] "Swar på Brefwet til en wän, rörande almänna Författningarne emot Öfwerflödswarors bruk, med mera. 24 mars 1767." Broschyrkoncept nedskrivet och rättat av Scheffers hand. Brokind. vol. 15. Kulla-Gunnarstorps arkiv.

flygblad, argumenterande för förordningen, tillskrevs Scheffer.[42] Långt mer omfattande reformer av jordbeskattningen planerades vid samma tid i kammarkollegiet. Det mest uppseendeväckande resultatet blev det 1778 föreslagna påbudet om ny tiondesättning, ett förslag som konungen emellertid under trycket av ett häftigt motstånd lät falla.[43]

Fersen tecknar som bekant Scheffer som den notoriska inspiratören och den mest ihärdiga förespråkaren för dessa ödesdigra och olagliga förslag. Frågan om hans framställning överdriver eller vanställer Scheffers faktiska insatser är i detta sammanhang sekundär. Av intresse är emellertid att han sammankopplar dessa strävanden med fysiokratismen. Scheffer hade åtagit sig uppgiften att omskapa Sverige efter Mirabeaus och de franska ekonomisternas mönster. I samband härmed har han framfört påståenden om att svenska folket var späckat med silver, att hemmanen inte var taxerade i proportion till deras verkliga avkastning och för konungen framställt den mest leende bild av rikets finansiella tillgångar.[44]

Sammanställningen innebär en karakteristisk felbedömning av fysiokratismens verkliga tendens. De bevarade breven till Scheffer från Mirabeau erbjuder belysande jämförelser.

Av sitt år 1774 färdigställda arbete *Supplément à la Théorie de l'Impôt* sände Mirabeau påföljande år en resumé till Scheffer, som ombads utverka tillstånd för en dedikation till Gustav III. Arbetet visar den fysiokratiska beskattningsteorin på en viss reträtt. Raden av "avances", för produktionen erforderliga investeringar eller utlägg, har utökats inte bara med de proprietärerna åvilande "avances foncières", som introducerats omkring år 1767, utan även med "avances souveraines", statliga utgifter för exempelvis kommunikationerna, vilka åvilar fursten och anses böra svara mot 1/3 av hans årliga inkomster. Men därjämte har beskattningskvoten, kvoten för furstens andel av landets nettoprodukt, i förhållande till *Théorie de l'Impôt* (1760) och *Analyse du Tableau économique* (1766) kraftigt reducerats: från 1/3 resp. 2/7 till 1/10. Härtill lämnar Mirabeau i sitt bifogade brev följande kommentar. I det äldre arbetet *Théorie de l'Impôt* tycks de flesta läsare, anhängarna in-

[42] *Odhner,* Sveriges pol. historia under konung Gustaf III:s regering I, s. 447 ff., 500, 502. Jfr *Almén,* Gustav III och hans rådgivare, s. 225, n. 13.

[43] *Almén,* Gustav III och hans rådgivare, s. 234 f.

[44] *Fersen,* Historiska skrifter ed. Klinckowström, III, s. 160; IV, s. 179, 193; V, s. 142.

begripna, framför allt ha fastnat för den enorma proportion, som där satts mellan proprietärernas och furstens reveny, då 1/3 av nettoprodukten hänförts till skatt. Ändå borde man betänkt, i vilka omständigheter av överväldigande statsfinansiell nöd och skuldsättning arbetet tillkom; man borde vidare ha sett, att undantag av opportunitetsskäl gjordes för privilegierad jord — "terrible exception aux principes" — liksom att extraordinära, indirekta komplementskatter i viss utsträckning godtogs. I stället antogs denna kvot på 1/3 som "passe parole". Följaktligen har Mirabeau nu känt sig tvingad att framhålla hurusom och varför han finner denna proportion omåttlig och ofelbart skadlig.[45]

Ur den fortsatta argumenteringen i ett några månader senare daterat brev kan de av Scheffer resta invändningarna indirekt utläsas. Vi är, försäkrar Mirabeau, överens mer än ni tror på denna punkt: det aktuella tillståndet utövar ett bestämmande inflytande. Så gjordes ju vid avfattningen av *Théorie de l'Impôt* avsteg från den naturliga ordningen genom territorialskattens höga kvot, genom accepterandet av vissa indirekta pålagor liksom av en subventionsskatt, allt i enlighet med tillfälliga nödvändigheter; i sådana situationer måste proprietärerna göra rätt för sig och allvarligt bemöda sig om att reparera fädernas felsteg. Men en perfekt intressegemenskap existerar ju likafullt mellan särskilt suveränen — coproprietären och de enskilda proprietärerna, vilka båda måste i reproduktionens intresse genom "avances souveraines" resp. "avances foncières" föröka jordens värde. Det gäller då bara att i bästa sämja ta reda på vad som lönar sig mest: om 3,5/10 av investeringarna bör göras i form av "avances souveraines", dvs. av fursten, och endast 6,5/10 i "avances foncières" av de enskilda proprietärerna, eller om proportionen i stället bör vara 1 : 9; "la chose une fois discutée de bonne foy, si la décision est pour moy le souverain sera plus riche au dix qu'au tiers".[46]

Mer avgörande än frågan om den rätta skattekvoten var emellertid frågan om själva skatteobjektets storlek. Hur stor var den verkliga nettoprodukten? Och framför allt: hur skulle den beräknas, då ett fast arrendepris, ett "auktionspris på jordens brukningsrätt", inte fanns att tillgå som måttstock? Med andra ord: hur skulle det lilla jordbruket

[45] Mirabeau t. Scheffer, Bignon 12/10 1775. Liksom i det följande angivna brev fr. Mirabeau till Scheffer — samt den renskrivna resumén av Suppl. à la Théorie de l'Impôt — i en samlingsvolym av brev fr. Mirabeau i Scheff. saml. RA.

[46] Mirabeau t. Scheffer, Paris 20/12 1775.

beskattas? Quesnays maximer lämnar ingen preciserad vägledning, vidgår endast svårigheten, betonar vådan av att använda bruttoprodukten som mått och framhäver, att nettoprodukt och kapitalersättning här var hopplöst sammanblandade i jordägarens skenbara reveny. Tveksamheten och frånvaron av praktiska lösningar av problemet om det lilla jordbrukets beskattning är självfallet ingen tillfällighet. "La petite culture" var ju i själva verket en spolierad produktionsform, där den verkliga nettoprodukten tenderade mot noll. Denna uppfattning med alla dess konsekvenser framträder skarpast, om man studerar fysiokraternas egna reaktioner inför det 1769 påbörjade, herostratiskt ryktbara försöket att realisera den nya vetenskapens skatteprogram i det tyska markgrevskapet Baden.[47]

6. Det badensiska experimentet

Markgreven av Baden, Carl Friedrich, hade redan vid sin första förfrågan hos Mirabeau angivit sina undersåtar som "paysans propriétaires", alltså som i sin egenskap av jordägare skattskyldiga jordbrukare, vilkas jordlotter genom fortgående ägodelningar successivt minskats. Hans problem gällde nu, hur den direkta jordskatten, som i sin totala storlek måste ge ekvivalent ersättning för de indirekta pålagor, som han ämnade avskaffa, skulle fördelas på de enskilda bönderna utan för många oroande och kostsamma detaljundersökningar.[48] En plan hade emellertid redan börjat utarbetas av markgrevens rådgivare, J. A.

[47] För den följande framställningen har framför allt använts Emminghaus, A., Carl Friedrichs von Baden physiokratischen Verbindungen, Bestrebungen und Versuche, ein Beitrag zur Geschichte des Physiokratismus. *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1872*; samt brevväxlingen mellan Carl Friedrich och fysiokraterna tryckt i C. Knies (ed.), *Carl Friedrichs von Baden brieflicher Verkehr mit Mirabeau und Du Pont.* Ett par senare undersökningar, *Krebs, A.*, J. A. Schlettwein. Der „deutsche Hauptphysiokrat", samt Braunreuther, Kurt, Über die Bedeutung der physiocratischen Bewegung in Deutschland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. *Wiss. Zeitung der Humboldt-Univ. zu Berlin. Gesellschafts- und sprachwissenschaftl. Reihe V, 1955—56: 1*, präglas i hög grad av den för försöket huvudansvarige Schlettweins senare redogörelser. Alldeles förbisedd är emellertid dennes äldsta rapport, som trycktes redan 1771 i Ephémérides du Citoyen, nedan not 50.

[48] Carl Friedrich t. Mirabeau, 22/9 1769. *Carl Friedrichs ... brieflicher Verkehr, I*, s. 3 ff.

Schlettwein, vilken påföljande år 1770 genomfördes för byn Dietlingens vidkommande och senare för ytterligare två byar. Därvid gick man så tillväga, att jorden efter sin ur äldre tionderedovisningar beräknade årliga bruttoprodukt indelades i olika klasser efter sin användning och sin bonitet, varefter varje klass åsattes en enhetlig skattesats i pengar pr arealenhet. Man förutsatte alltså en för varje klass likformig nettoprodukt — "klarer Ertrag" — pr arealenhet utan avseende på vare sig prisfluktuationer eller på jordegendomarnas varierande storlek. För varje arealenhet av resp. jordklass gällde följaktligen också enhetliga "reprises du Cultivateur", jordbrukarens avdragsgilla produktionskostnader. För de två senare taxerade byarna kan man se hur dessa beräknades efter tabellariska schabloner för vad varje arealenhet krävde i nödvändiga arbetsdagar av resp. människor, oxar och redskap samt underhåll och förräntning av dessa tre produktionsfaktorer i proportion till den för vardera uppskattade arbetstiden.[49] Beträffande Dietlingen vet man blott, att Schlettwein förmådde bönderna att åta sig en skatt uppgående till 1/4 av deras nettoprodukt; då emellertid deras "reinertrag" beräknats — enligt Schlettwein hade en av honom introducerad "nouvel ordre économique" åstadkommit en ökning av den årliga nettoprodukten pr arpent av bästa klass från 5 till 12 floriner per två år! — kunde markgreven låta sig nöjas med 1/5 utan att de avskaffade indirekta skatterna minskade hans inkomster.[50]

Jord av samma användning och bonitet gav således en viss given nettoprodukt pr arealenhet oberoende av varierande priser eller av jordegendomens storlek. En teoretisk motivering till att den senare kunde lämnas därhän, gav den i fysiokratisk terminologi väl insatte markgreven i ett brev till Mirabeau 1770. Småbrukaren kunde visserligen inte försörja sig och sin familj på sin jordlott om exempelvis 3 arpent. Han tillgrep då andra sysselsättningar, som hantverkare eller daglönare, dvs. han inrangerade sig delvis i den sterila klassen eller bland "les agents salariés de la classe productive". Men i samma mån som hans inkomster härrörde ur andra sysselsättningar, så måste också hans utgifter för uppehälle, byggnader m.m. delvis skiljas från de för hans 3 arpent nödvändiga produktionskostnaderna, dvs. från de vid dessas taxering avdragsgilla "reprises du Cultivateur". Hans jord kunde så sett antas

[49] Emminghaus, s. 30 ff., 46 ff.
[50] Schlettwein i *Ephémérides du Citoyen 1771: 7*, s. 190 ff., särsk. s. 200 ff.

ge lika stor nettoprodukt pr arpent som en förmögnare bondes 30 arpent.[51]

Det bör fastslås, att de rådfrågade fysiokraterna — Mirabeau själv och något senare Dupont — trots översvallande entusiasm över markgrevens goda vilja, i sak entydigt vägrade att godkänna denna tillämpning av teorin. Mirabeau påpekade omedelbart, att avskaffandet av de indirekta skatterna måste föregå och inte samtidigt beledsagas av en ekvivalent höjning av de direkta prestationerna: man måste ge luft åt den kropp som kvävs, innan man begär handling av den. Den av markgreven planerade överföringen av vissa tryckande indirekta pålagor till en ökad "taille" betecknade han som en under vissa förutsättningar positiv åtgärd; den finge emellertid ingalunda förväxlas eller tjäna som bas för "l'impôt naturel qui doit être fixe et proportionnel". Med hjälp av sterilitetsdoktrinens rigorösa konsekvenser, sköts därpå Carl Friedrichs teoretiska motivering för den enhetliga nettoprodukten pr arealenhet i sank. Om 3 arpent jord inte kunde livnära en man och hans familj, vilka tvärtom måste ta annan jords avkastning i anspråk för att existera, då gav dessa 3 arpent ingen "produit net et disponible"; om denne jordbrukares skenbara netto beskattades, då fölle skatten i realiteten på hans sterila arbete som hantverkare och vore således en "indirekt" skatt, en beskattning av hans lön. Tänkbar vore enligt Mirabeau en naturabeskattning av bruttoprodukten uppgående till 1/10, 1/20 och 1/30 av resp. bonitetsklass och ersättande alla andra pålagor, ett förslag som markgreven lämnade därhän.[52] När Schlettweins förfaringssätt blev närmre bekant, tog fysiokraternas kritik bestämdare riktning. Dupont publicerade dennes redogörelse för sin reformverksamhet i Dietlingen i *Éphémérides du Citoyen* med tillfogande av två kritiska noter.[53] Den ena innebar formellt en rent teoretisk korrigering av textens "avances de culture", i sak en omlindad insinuation om att nettoprodukten över-

[51] Carl Friedrich t. Mirabeau odat. (1770), *Carl Friedrichs ... brieflicher Verkehr, I*, s. 19 f.

[52] Mirabeau t. Carl Friedrich 31/3 1770, Carl Friedrich t. Mirabeau odat. (våren 1770). *A.a.*, s. 20 ff., 38 ff.

[53] Jfr Dupont t. Carl Friedrich 27/9 1771, *a.a.*, s. 129. De här — liksom i ett par följande brev, a.a., s. 139, 143 — omnämnda meningsmotsättningarna mellan Dupont och Schlettwein, har av Krebs och Braunreuther uppfattats som "den franske hovmannens" försök att utmanövrera Schlettwein, varvid den sakliga innebörden av dessa motsättningar — som framträder just i Duponts noter i tidskriften — förbiseetts.

värderats. Den andra föreslog ett från Schlettweins alldeles avvikande tillvägagångssätt: varje jordbrukares "reprises" borde bestämmas efter hans innehav av djur, den bästa delen av hans "avances", för att sedan kunna frångås hans bruttoprodukt, beräknad efter tionderedovisningarnas uppgifter om hans skörd samt efter det för året gällande priset på hans produkter. Härtill fogades en principiell motivering. I stället för att för varje jord fixera en bestämd årlig skattesats måste man etablera "une société perpétuelle entre le Prince & le peuple", varvid skatten borde utgå som en bestämd del av de enskildas inkomster, alltså stiga och falla med dem. Då bleve suveränen omedelbart och av hålen i sin kassa underrättad om nödvändigheten av att bispringa sitt folk och att bekämpa de missbruk, som kunnat minska nationens rikedomar.[54] År 1774 fann Mirabeau sig föranledd att tillskriva markgreven på grund av rykten om dåliga erfarenheter från de badensiska försöksbyarna; de senare ständiga klagomålen över penningbrist och växande skatteskulder hade nu börjat höras. Han bröt nu öppet staven över experimentets genomförande. Schlettwein hade väckt protester genom att gå fram med befallningar och auktoritet i stället för att söka medverkan och förtroende; markgreven själv hade beräknat operationen inte som statsman utan som en upplyst privatekonom i färd med att exploatera en gård. Den använda metoden måste nu överges. Skatten borde i stället sättas i relation till jordegendomarnas löpande värdering efter köparnas och säljarnas fria konkurrens, dvs. till deras priser.[55]

Fysiokraternas passivitet, negativism och brist på konsekventa praktiska alternativ vid försöket att låta de badensiska småbönderna och vinodlarna pröva naturens ordning har ofta påtalats. Den positiva sidan må här understrykas: de värjde ståndaktigt sin teori om nettoprodukten som ett det stora och kapitalstarka jordbrukets surplusprodukt vid gynnsamma prisbildningsvillkor och vägrade att medge postulerandet av en nettoprodukt, som svarade mot de statsfinansiella behoven. Av dessa två ting, nämligen att kunna urskilja revenyerna resp. att finna medel

[54] *Eph. 1771: 7*, s. 202, 209 ff. Ingen kunde, framhöll Dupont avslutningsvis, vara mer lämplig att praktiskt genomföra denna alternativa metod än den utmärkte M. Schlettwein.

[55] Mirabeau t. Carl Friedrich, 7/5 och 9/6 1774, *Carl Friedrichs ... brieflicher Verkehr, I*, s. 77 ff. Jfr Quesnays tes: "Dans tous les cas, le payement de l'impôt doit être garanti par la valeur même des biens-fonds." Maxime V, note, *FQ II*, s. 959.

att öka dem, är det första oändligt mycket viktigare för eder — så undervisades Carl Friedrich av Baden på ett tidigt stadium av Mirabeau.[56]

7. De sista breven

Misslyckandet i Baden kom också att sätta sina spår i Mirabeaus brev till Scheffer fr.o.m. 1770-talets mitt. Ett drag av resignation präglar utläggningarna i skattefrågan. Det fanns anledning att ta ställning mot en otidig, statsfinansiellt betingad kärlek till förslaget om "impôt unique". Med stigande eftertryck varnar Mirabeau för förhastade experiment och omogna, oförberedda reformer. Ett nytt furstligt mönster blir föremålet för en gradvis stegrad uppmärksamhet och lovord. Det är storhertigen Leopold av Toscana — "verklig herdekonung", "Söderns Salomo" — vilken ingalunda rusat i förväg med den direkta jordskattens genomförande utan i stället nöjt sig med långvariga och omsorgsfulla förberedelser i form av lättnader för handeln och av de feodala pålagorna i syfte att först lära folket att sköta sina egna affärer.[57]

Emellertid: var fann då storhertigen av Toscana ekvivalent ersättning för de förluster, som statskassan gör, då så många tullar och rättigheter utplånas? På denna Scheffers fråga har Mirabeau år 1780 givit ett mycket långt men också mycket öppenhjärtigt svar.[58] Först hänvisas till teorin. I samma mån som de indirekta pålagorna hävs måste konsumenternas köpkraft öka och med den produktionens saluvärde, det enda som effektivt befordrar produktionens tillväxt, rikedomen och välståndet. Ur källan springer en given vattenmängd: den kan förlora sig i en oändlig mängd små rännilars kretslopp, men den kan också alstra en mäktig flod, om de sekundära utflödena täpps till och vattnet leds i en snabb och fri huvudfåra. De indirekta skatterna har under lång

[56] Mirabeau t. Carl Friedrich 31/3 1770, *Carl Friedrichs ... brieflicher Verkehr. I*, s. 32.

[57] Mirabeau t. Scheffer, Bignon 5/12 1777 — detta brev är i samlingsvol. felplacerat, då årtalet tydligen liksom av Sirén i *Lychnos 1948—49*, s. 81 lästs som 1774; brevet anger sig emellertid självt som skrivet efter en lång paus i brevväxlingen, återger vidare läget i Frankrike efter Turgots nederlag samt omnämner Charles de Butrés tjänstgöring i Baden, vilken började först 1776. Vidare Bignon 20/11 1778 samt Paris 12/6 1779.

[58] Mirabeau t. Scheffer, Paris "le avril 1780".

tid vanställt de naturliga förbindelserna mellan producenter och konsumenter; deras avskaffande är en nödvändig förutsättning för att återuppväcka "arbetets och depensernas aktivitet" och måste därför utan tvekan verkställas. Och ändå, teorins sanningar till trots, är det så svårt att övertyga även de mest upplysta och målmedvetna statsmän om att de måste börja härmed — varför? Erfarenheterna från Baden-experimentet ger Mirabeau svaret. Man gjorde, skriver han, åt en god, vis och upplyst furste mycket dåliga försök, som var nära att fördärva alltihop, och detta "just på grund av den idé som behärskar alla: att man" — statskassan, fursten — "måste ha ekvivalenter för att kunna handla". I sin önskan at leda hans förnuft på rätt väg hade nu Mirabeau ställt till hans förfogande en verklig expert — det är fråga om Charles de Butré, en av Quesnays äldsta medarbetare, som på Mirabeaus rekommendation år 1776 trädde i markgrevens tjänst — för att verkställa de önskade undersökningarna av jordbrukets ekonomiska tillstånd.[59] Själv har Mirabeau emellertid ivrigt insisterat på att början måste göras med att offra någon av de löjeväckande och oräkneliga indirekta skatterna och trakasserierna: man måste först sätta barnet upprätt innan man ger sig till att diskutera, om det skall lära sig dans eller preussisk exercis. Ty av de jordbruksekonomiska utredningarna kan resultatet bara bli ett. "Det kommer att visa sig, att hela denna 'petite culture', som för oerfarna ögon tycks så sällsynt fruktbar och aktiv med ständigt växande befolkning och med ett sken av välstånd över sig, likväl inte har någon nettoprodukt, således ingenting åt fursten." Herrar finansexperter, som tyranniserar både fursten och fol-

[59] Om denne Butré — förf. till de av Scheffer 1768 studerade artiklarna om "grande et petite culture" — se *Lindner,* Charles de Butré. Ein französischer Physiokrat des 18. Jahrhunderts an einem deutschen Fürstenhofe. Rekommendationsskrivelser för Butré från Mirabeau t. Carl Friedrich 3/8 och 11/8 1776, *Carl Friedrichs ... brieflicher Verkehr* I, s. 88 ff. Om sin rekommendation av Butré till markgreven hade Mirabeau redan förut underrättat Scheffer. Han hade vidare rekommenderat honom till Vasaorden, presenterat honom som "élève direct du vénérable docteur Quesnay", kritiserat Turgots uraktlåtenhet att använda en så nyttig man och slutligen tillställt Scheffer några av Butrés arbeten, framför allt "relevés de culture" för badensiska jordbruk av olika typer, såväl "grande" som "petite". Scheffer har emellertid hänvisat till önskvärdheten av ett begränsat antal Vasariddare och vidare uttryckt tvivel om kalkylernas tillämplighet för Sveriges vidkommande. Mirabeau t. Scheffer, Bignon 5/12 1777, Bignon 30/6 1778, Bignon 20/11 1778 och Paris 12/6 1779.

ket, skall då triumfera över de sköna spekulationernas ohållbarhet. Ändå är det fursten, som själv betalar och underhåller denna skenbara fruktbarhet med den förödelse den åstadkommer. Skattsätter han jorden och ger den åt en ny odlare, då ger han denne obegränsade och förödande rättigheter i sina skogar, förser honom med outnyttjad jord till betesmark, med ett ord: gör allt värdelöst, bara för att sedan i smått profitera på drycker, på dagsverksskyldighet, på äktenskap, på exklusiva privilegier på att odla och sälja den och den produkten. Allt detta jämte hans ödelagda domäner ger honom vanskliga och hårdragna statsinkomster och ett samhälle, som flyr för första trumslaget eller går under som insektslarver vid den första hagelskuren eller frosten.

Därmed är det också sagt — med försöket i Baden som lärande exempel — att den nya vetenskapen vägrade statskassan omedelbar och direkt ersättning för den "indirekta" beskattning, vars hävande den krävde. De vetenskapliga utredningarna av det lilla jordbrukets ekonomiska ställning och skattekraft hade sitt givna resultat: det illusoriska välståndet till trots var nettoprodukten noll, och begärda ekvivalenter stod inte att få. Jorden gav ingen gratisgåva. Det är dödsdomen över det fysiokratiska skatteförslaget — i en av fysiokraterna själva accepterad tolkning — som praktiskt politiskt alternativ för den upplysta despotin. Mirabeau undertecknar den själv; religionen, inte det välförstådda egenintresset, blir hans övertalningars sista resurs. Ingenting är så svårt som att få de mest upplysta och välgörande furstar att fatta och förstå Jesusordet: sälj er egendom, fördela den bland de fattiga och följ mig; alla är de kameler, som bara ser den naturliga samhällsordningens väg genom nålsögat, rika, som inte förstår att komma in i himmelriket. Upplysning och kalkyler förslår inte. I sitt hjärta har den storsinte och generöse storhertigen av Toscana förnummit denna sanning. Hans ekvivalenter består då sist och slutligen i modet att föregå med gott exempel och själv ta på sig bördan av de indirekta skatternas undertryckande, i det än större modet att minska sin egen inkomst med nästan en tredjedel just i den stund, då han ville stabilisera, utöva och befria sin maktställning, i stram hushållning och noggrann kontroll över utgifterna, i en lönsam försäljning av spridda domänialgods och i strävanden efter stöd från kommunerna.

Med detta besked synes Scheffer — av de bevarade breven att döma — ha låtit diskussionen med Mirabeau i beskattningsfrågan ebba ut. De synpunkter han vid denna tid företrätt inför konungen gick i diametralt

motsatt riktning. För denne, hävdade han 1781, var rikskassans förbättring den viktigaste omsorgen; besinnas borde vad denna lidit under den långa självsvåldsperioden, då konung och krona under den enda artikeln förmedlingar förlorat en nästan otrolig årlig inkomst. Åkerbruket, "den förnämsta af alla näringar i Riket", hade av konungen beretts betydande förmåner: frihandeln hade bragt varan i gott och fördelaktigt pris, brännvinsregalet tryggat en säker avsättning och ett jämnt pris. Emellertid hade bristen på tjänstefolk medfört kostnader för dettas lön och underhåll, "som öfwergår jordbrukarens förmåga, eller åtminstone förtärer all hans winst". Denna brist kunde, såsom härrörande ur folkbristen, visserligen inte radikalt botas med lagar: önskvärt vore emellertid som medelväg mellan existerande stridiga meningar ett återupplivande av 1739 års tjänstehjonsstadga med av myntets förändrade räknevärde erforderliga ändringar, vilket skulle tillskynda konungen "en lifligare erkänsla hos Rikets possessionater af alla Stånd". Därnäst vore åtgärder mot "den nu allmänt öfwerklagade penningebristen", i sig själv endast brist på allmän kredit och förtroende i penningsaker man och man emellan, de mest angelägna.[60]

8. Kritik från 1780-talet

En demonstration, i sak överensstämmande med Mirabeaus ståndpunkt, av att det fysiokratiska skatteprogrammet i svensk miljö måste innebära starkt reducerade statsinkomster nådde emellertid den svenska offentligheten några år senare — av allt att döma från helt annat håll.

Tidningen *Afton-Bladet* publicerade under juni månad 1784 en artikelserie, inledningsvis rubricerad "Något om den, af Economisterne, föreslagna Enkla Beskattningen". Författaren konstaterar — tämligen adekvat — att denna franska teori "dels uti några Svenska Skrifter, dels i Öfversättningar eller Utdrag af främmande, blifvit hos oss utbredd på et sätt, som utmärker en art af medhåll", men att den varken prövats i anseende till sin teoretiska halt eller till sin tillämplighet för Sverige. Detta borde, tillfogas elakt, ändå varit en uppgift "för de uplyste Patrioter, hvilkas ställning gifver dem både hjelpredor och tilfälle at

[60] "Ögnakast på Rikets tillstånd år 1780. Upläst för hans Maj:t d. 14 Jun. 1781." Brokind vol. 15. Kulla-Gunnarstorps arkiv.

härutinnan uplysa sina Landsmän", alldeles som "Lagen och Vederbörande Ämbeten verka för Renlärigheten i Andeliga och Statssaker". Den första uppgiften — den teoretiska prövningen — verkställs med hjälp av en översättning av den franske finansmannens och journalistens Accarias de Serionnes uppgörelse med Mirabeaus *Théorie de l'Impôt,* innefattande även en polemik mot sterilitetsdoktrinen. Den andra — prövningen av lärans tillämplighet i Sverige — har den svenske författaren synbarligen själv gett sig i kast med.[61]

Den översatta polemiken har sitt intresse däri, att den — till skillnad från exempelvis Adam Smiths välkända kritik — hävdar att allt arbete i samma utsträckning som jordbruksarbetet ger en "ren inkomst", dvs. ett beskattningsbart mervärde över produktionskostnaderna, varför det fysiokratiska skatteförslaget — åter i karakteristisk motsättning till Adam Smiths bedömning — uppfattas som en stor orättvisa mot jordbruket. Här finner den svenske översättaren en naturlig utgångspunkt för sin diskussion av ekonomisternas enkla beskattning applicerad på svenska förhållanden.

Är det inte, framhåller han, orimligt att jordägare ensamma skulle skatta, då så många andra med enahanda skydd av staten har vida större inkomster utan att äga jord? Och "om bara förmögenheten utan synbart arbete skulle beskattas, hvi skulle det icke så väl öfvergå ägare af Actier och andra Capitaler, som dem af Jordagods? Eller månne Förläggare af Sjöfart, Bärgverk och Handaslögder böra räknas til idoghetens folk och därföre blifva skattefrie, men de som förlägga hundradetusentals arbetande händer vid Jordbruket, det är Jordägare böra anses så som de där ingen idoghet utöfva eller behöfva?"

Efter några nummers uppehåll återkommer förf. med ett slags förklaring. Quesnay och Mirabeau har endast haft för ögonen vissa trakter i Frankrike, där åkerbruket helt dominerar, där jord och klimat är gynnsamma och jordbruket årligen ger överskott över jordbrukarens bärgning, där "befolkningen är stark", handel och hantverk blomstra, och där slutligen "längesedan allmänna förmögenheten stigit till den grad, at mäst all hopen af Jordägare vändt igen at sielfve bruka jorden: där följakteligen all jorden kommit, i anseende til ägande rätten, i andra händer än dem, som henne bruka, så at Jordägare och Jordbrukare blifvit två aldeles åtskilda Classer". Här betalar "fermiers" och "métayers" viss avrad eller halvpakt till jordägarna, vilka sålunda skulle kunna beskattas till viss del av den rena avkastningen.

"Men nu gifves än många länder, som icke varit så länge policerade, at all jorden hunnit komma utur den arbetande hopens händer: eller där sederne äro än så enfaldiga, at jordägaren icke upphört arbeta, fastän hemmanet kastar af

[61] *Afton-Bladet 1784,* nr 115—120, 124—125 (10/6, 11/6, 14/6, 15/6, 17/6, 18/6, 28/6, 29/6), s. 457 ff. — [*Accarias de Serionne, Jacques*], Les intérêts des Nations de l'Europe, développés relativement au Commerce, Chap. XXVII ; II, s. 146—161.

sig något mer än arbetarnes uppehälle, och där således finnas i någon myckenhet icke allenast verkelige Bönder, utan ock Adelsmän, Präster och andre Ståndspersoner, som sielve idka jordbruk: eller där allmänna förmögenheten är så liten, at ej ännu kunnat finnas nog köpare til at handla alla drägliga hemman undan de arbetande ägare: eller där Jordbruket är så magert och mödosamt, at det litet eller intet kastar af sig utöfver Jordbrukarens nödtorftigaste uppehälle: eller där Jordbruket aldeles icke förslår til Åboens bärgning utan tilhjälp af Idoghetens bisyslor".

Vad blir då — under dessa sistnämnda förhållanden — följden av den enkla beskattningen? Ettdera ger jordägor inget överskott alls, då försvinner skatten alldeles "til så mycket större skada för Staten, som sådane magre orter äro flere och större: i det ställe de gemenligen måste gifva utlagor åt Staten utan afseende, om den ägande brukaren har någon behållning at gifva utaf, eller icke". Eller finns en ren avkastning, då måste denna prövas varje år, eftersom den enskildes deklaration alltid är otillförlitlig — och hur skall då den avdragsgilla nödtorftiga bärgningen beräknas "ifrå den skattlagde Torparen eller 1/8 Bonden, intil den förnämste Egendoms Herren"? Härigenom bleve jordbruket utsatt för trakasserier, osäkerhet och godtycke, som alltid följer "Taxerings-skatten (la Taille) i de länder, där den nu är bruklig". Säkerhet är för jordbrukaren långt mer angeläget än rättvisa: "gamle fel uti beskattning, tionde tägt, m.m. långt mindre skadelige, än tvånget af en ny noggranhet", särskilt såtillvida som de uppmuntrar till utvidgning av hemmansbruket och ökar befolkningen, varvid staten i ökade personliga utskylder får sin andel.[62] Underslev och mutor vid taxeringen skulle minska statens inkomster. Men framför allt: i ett land med privilegierad jord kan staten endast beskatta den oprivilegierade jorden; men just de största och förmånligaste egendomarna är av naturliga skäl privilegierade: alltså "skulle ju Statens inkomst komma at utgå bara utaf de magrare orter och de oprivilegierade jordägor, Statens egna eller de ringare och minst förmögne inbyggares, och altså icke kunna blifva större, än bara Jordskatten nu är, långt ifrån at kunna ersätta alla de andra pålagor, som nu utgå af Handel, af konster, af Handtverkerier".

Alltså, summerar förf., skulle den enkla beskattningen i de av naturen mindre gynnade länderna ge föga — "eller ock skulle alle Privilegier uphäfvas". Just detta torde "Herr Quesnay oförmärkt påpekat"; har Mirabeau varit "besutten" förtjänar han verkligen odödligt beröm för att ha antagit och utbrett ett sådant

[62] Identiska, mutatis mutandis, är i själva verket Mirabeaus till markgreven av Baden framförda synpunkter: "C'est, Monseigneur, un point essentiel que cette permanence. Les hommes souffrent sans se plaindre les inégalités que la nature a mises dans leurs tempéraments, leur force, leur taille, leur beauté ; chacun se fait à son lot et tache d'en tirer le moins mauvais parti qu'il lui est possible ; mais dans l'état de maladie ou de dérangement de son état habituel, on se plaint, on s'inquiète, on se décourage. Il en est de même de l'impôt, dont les variations changent l'état des propriétés ; l'homme en support l'inégalité, qui n'est que trop habituelle mais ce qui le désole, c'est l'instabilité." Mirabeau t. Carl Friedrich, 31/3 1770. *Carl Friedrichs ... brieflicher Verkehr* I, s. 29 f.

förslag. I Frankrike med "en otalig hop privilegierade" kan det också vara förståeligt. Annorlunda i Sverige. "Om våra Skatte- och Kronebönder brukade läsa främande Skrifter och gillade förslaget om Enkla Beskattningen, vore det icke underligt." Då ståndspersoner, mer eller mindre delaktiga i rättigheten att besitta frälsejord, prisar samma påfund, vittnar detta antingen om prisvärd försakelse, av denna rättighet, avund mot dem som nyttjar den, eller ytlig kunskap. Det svenska jordbruket förmår ej försörja landets inbyggare med föda, ger alltså sammantaget en "helt ringa afkastning". Innehavarna av privilegierad jord har inlöst den i värde efter privilegierna, betalar ofta halva rena avkastningen och mer åt kreditorer eller utlösta medarvingar och finge, om de blev skattskyldiga, ingen inkomst alls. Arrendet, som ensamt ger visshet om jordens rena inkomst, är hos oss minst brukligt, och frälsehemmanens rena avkastning består till drygaste delen av arbete och tjänstbarheter. Om också allt frälset jämte de bördigaste krono- och skattehemmanen gåve staten av sin rena avkastning mot avskaffandet av alla skatter på bergverk, handel och hantverk, såväl som av kronotionde och rotering, då bleve kronan "icke rikare än TartarKhan i Crimeen". Redan nu erhåller kronan av frälsejorden i mantalsränta, rotering och kronotionde lika mycket i värde som "husbondens avrad", dvs. hälften och kanske mer av den rena avkastningen.

Artiklarna är betydande inte bara som taktisk-polemisk utan också som teoretisk prestation. Ur denna dubbla förtjänst härrör emellertid vissa inre brytningar i framställningen, som är av speciellt intresse.

Artiklarnas syfte är tydligt: de angriper de strävanden till reformering av den svenska jordbeskattningen, som varit och alltjämt var aktuella, försöken att ersätta gamla men trygga fel i beskattningen med tvånget av ny noggrannhet. Angreppet sker över dessa strävandens uppfattade teoretiska motivering, läran om den enkla beskattningen, som följaktligen i den utnyttjade översättningen framställs som till sin tendens jordbruksfientlig. Den självständiga undersökningen ger emellertid ett härifrån delvis avvikande och överraskande resultat. Den leder fram till att den enkla beskattningen, följdriktigt tillämpad på svenska förhållanden, skulle göra inte så mycket de svenska jordbrukarna som fastmera den svenska kronan utfattig. Utgångspunkten: den nya lärans jordbruksfientlighet, kommer därvid i en egendomlig dager. Författarens insinuation om ett attentat mot frälsejordens privilegier slår han själv ihjäl med påståendet om att kronans inkomster av frälsejorden de facto skulle minska vid "enkel beskattning".

Glidningen i framställningen syns ha följande orsaker. När Accarias de Serionnes polemik återgivits — innebärande att all verksamhet är vinstgivande och således beskattningsbar — drar förf. med indignation

slutsatsen: ekonomisterna tycks då förneka jordbrukets egenskap av "idoghet", eftersom just dess vinst betecknas som beskattningsbar ren inkomst. Men denna slutsats har tydligen förefallit honom alltför orimlig. Efter några nummers paus i publiceringen prövar han en rimligare förklaring till Quesnays ståndpunkt. Nu gör han en väsentlig och helt riktig iakttagelse: den enkla beskattningen är överhuvud inte någon vinstbeskattning, inte heller av jordbrukets vinst; det föreslagna beskattningsobjektet är i stället en jordränta, en icke-jordbrukande jordägarklass' inkomster av utarrenderad jord. Iakttagelsen illustreras av de anförda svårigheterna att applicera den enkla beskattningen utan arrenden som vägledning. Just dessa svårigheter mötte fysiokraterna själva när det gällde att ge praktiska anvisningar åt reformivrarna i Baden: Mirabeau betonade i detta sammanhang också att en "taille" inte var en "impôt naturel".

För Mirabeau indicerade dessa praktiska svårigheter emellertid ett djupare liggande lyte: frånvaron av en verklig "produit net", varav då som sterilitetsdoktrinens nödvändiga konsekvens följer, att staten måste minska sina inkomster, då den ju de facto lever över sina tillgångar och därmed bidrar till att ytterligare spoliera produktionen. Författaren i Afton-Bladet är nog initierad för att följa ekonomisternas teori i dessa konsekvenser. Sverige saknade på det hela taget de "vissa" arrenden, som gav jordägaren en ren och fri inkomst av jordäganderätten som sådan, alltså den enligt fysiokraterna beskattningsbara inkomstkategorin. Frälseräntan, "husbondens avrad", erbjöd en skenbar analogi — men endast skenbar: till drygaste delen utgick den i arbete och tjänstbarheter, och fysiokraternas enkla beskattning skulle befria den från just de bördor, mantalsränta, rotering, kronotionde, som redan kunde anses åvila den. Således skulle den enkla beskattningen göra den svenska kronan utblottad. Den svenske författaren finner inte denna utväg nödvändig eller angelägen, då han — till skillnad från Mirabeau — finner andra inkomster disponibla för beskattning.

Den första kritiska uppgörelsen med fysiokraternas teori i Sverige är obestridligen också den dittills klaraste och mest insiktsfulla återgivningen. Omdömet bör preciseras. Förtjänsten är framför allt den, att begreppet "produit net" närmre undersöks och avgränsas. Det diffusa begreppet "jordens rena inkomst", förespeglande en alltid existerande jordens gratisgåva, röjs undan. I stället påvisas — alldeles riktigt — att det fysiokratiska skatteobjektet är en speciell "jordegendomens reveny", som

vilar på alldeles bestämda socialekonomiska förutsättningar, och vars upphöjande till statens främsta angelägenhet alltså implicerar just skapandet eller främjandet av dessa förutsättningar, m.a.o.: är oupplösligt förenat med fysiokraternas ekonomiska program och målsättningar.

En annan sak — inte mindre symptomatisk, tvärtom ytterst karakteristisk för skillnaderna mellan svensk och fransk 1700-talsdebatt — är att den svenske författaren vid angivandet av dessa nettoproduktens förutsättningar trycker på faktorer, som alls inte spelar samma roll i den fysiokratiska teorin, och i gengäld missar de för fysiokraterna mest angelägna.

Vad skiljer — enligt den svenske författaren — de för Quesnay normgivande franska landsorter, där arrendeförhållandet och nettoprodukten existerar, från de mindre "policerade" länderna, till vilka han uppenbarligen hänför sitt eget? De förstnämnda har — förutom de naturliga — framför allt två slags företräden: 1) "en stark befolkning" med genomförd arbetsfördelning, innefattande såväl jordbrukets specialisering som handelns och hantverkets utveckling; 2) en stor "allmän förmögenhet", senare preciserat till "nog köpare til at handla alla drägliga hemman undan de arbetande ägare".

För fysiokraterna är befolkningstillväxten i och för sig önskvärd men ingalunda en ekonomisk-politisk angelägenhet: den är inte primärfaktor men en given följd av rikedomarnas tillväxt; att förbise detta orsakssammanhang är de kritiserade populationisternas ödesdigra felsteg. Arbetsfördelning, handel och hantverk ingår som givna men tysta förutsättningar för systemet, underordnade på det för doktrinen karakteristiska sättet: de är liksom högerkolumnen i *Tableau économique* nyttiga och nödvändiga men likväl sterila.[63] Men det är vid punkt 2) som motsättningen springer skarpast i dagen. Bildandet av "allmän förmögenhet" i den av den svenske skribenten åsyftade meningen, alltså tillväxt av enskildas kapital utanför jordbruket genom sparande eller ackumulation, tillhör den fysiokratiska teorins strykpojkar par préférence. En stigande låneränta indicerar enligt Quesnay växande prosperitet, då den antyder minskad tillgång på "sysslolösa" kapital i förhållande till efterfrågan; samtidigt måste den maximeras för att förhindra tendenser till ny stimulans av sterilt sparande. Argumentet att de i handeln bildade

[63] Jfr ovan s. 71 f. samt Landry, A., Les idées de Quesnay sur la population i: *François Quesnay et la physiocratie I*, s. 11 ff.

stora förmögenheterna så småningom kommer landet eller jordbruket till godo, då ägaren lämnar köpmannayrket, får i dialogen *Du commerce* följande replik:

> Les possesseurs de ces richesses se livreront-ils à l'agriculture ? Non, ils sont trop opulents pour se charger de la conduite des travaux champêtres et se priver du faste des sociétés et des plaisirs de la ville. Achèteront-ils des terres ? Cela est vraisemblable ; mais ils n'augmenteront ni les terres, ni le nombre des propriétaires ; car les terres qui se vendent ne font que de changer de propriétaires, sans changer de lieu ni d'étendue.[64]

I gengäld saknas den för fysiokraterna primära, outtröttligt inskärpta förutsättningen för nettoproduktens storlek: de förmögna arrendatorerna, jordbrukarna med stort eget kapital insatt i den omedelbara jordbruksproduktionen. Författaren i Afton-Bladet slår ihop "fermage" och "métayage" och låter både arrende och halvpakt utgöra den arbetsfria jordägarräntan. Han förbiser därvid, att gränsen mellan det stora — nettoproduktiva — och det lilla jordbruket för fysiokraterna går just mellan dessa kategorier, att hälftenbruket inte gav jordägaren någon ren inkomst utan delvis ersättning för dennes egen kapitalinsats, alldeles bortsett från att det dessutom ödde hans jord.[65] Han identifierar också — lika självklart som *Bref til Herrar Riksens Råd* — jordbrukarens "reprises", ersättningen för hans arbete och kapital, med "nödtorftig bärgning".

Mellan dessa skillnader råder en viss korrespondens. För fysiokraterna står ständigt det i jordbruksproduktionen insatta kapitalet i förgrunden som en från jordvärdet skarpt avskild kategori men tillika som dettas bestämmande faktor. Jordegendomarnas värdestegring är alltid en följd av jordbrukarnas ökade kapital. Den feodala politiken, framhåller Quesnay, har förvisso slagit vakt om jordegendomen men föga bekymrat sig om "la sureté de la propriété des richesses mobilières nécessaires pour la culture, qui peut seule faire valoir les bien-fonds".[66] Rikedomen, hävdar Mirabeau, är alltid ett flyktigt modus, som häftar vid jordegendomen allenast av yttre orsaker, dvs. helt betingas av de "richesses d'exploitation", som ägnas jorden, och vid vilkas spoliering "le fond de terre n'est rien". Helt illusorisk är föreställningen om jordegendomarna som garan-

[64] *FQ II*, s. 834.
[65] Ovan, s. 61 f.
[66] Analyse du Tabl. éc., *FQ II*, s. 804.

tier för "une hypotheque stable qui rien ne peut enlever". Positivt uttryckt:

> Les biens fonds que l'on regarde comme la richesse fondamentale, comme la mine des richesses d'un État, ne peuvent donc être eux-mêmes des richesses qu'autant que la valeur des productions surpasse la valeur des frais. Ainsi tout ce qui attaque la valeur vénale des productions & des dépenses qui les font naître, attaque la propriété, & ne laisse plus aux possesseurs des terres que le vain titre de propriétaire établi par des loix spécieuses qui n'ont pas pourvu à la sûreté de la propriété effective des biens, par la sûreté de la propriété mobiliaire.[67]

Men "la valeur des productions" — bruttoproduktens saluvärde — överstiger kostnadernas värde så mycket, att jordägaren erhåller en reveny och hans jordegendom ett värde — förutsatt att jordbruksprodukterna åtnjuter det "naturliga", "goda", "högsta möjliga" pris, som den fria spannmålshandeln medför. Utan detta pris, ingen nettoprodukt. Och priset inte bara möjliggör nettoprodukten utan bestämmer också dennas storlek: fysiokraterna hävdar ett funktionellt samband mellan spannmålspris och nettoprodukt. Det är således — summerar Mirabeau — nödvändighetsvarorna, livsmedelsprodukterna och deras saluvärde, som själva är "le mesure du prix des biens fonds".[68] Vid jordbruksprodukternas priser tar orsakssammanhanget sin början: deras stegring utgör vetenskapens a och o, medför ökade kapital hos jordbrukaren, stigande nettoprodukt och höjda jordvärden. Vid denna ordningsföljd håller läran konsekvent fast.

Just hänsynen till jordbruksprodukternas och livsmedlens priser betingar emellertid fysiokraternas aversion mot sparandet och mot de enskilda penningförmögenheternas tillväxt, dvs. gör dem helt främmande för Afton-Bladsskribentens uppfattning att den "allmänna förmögenhetens" tillväxt innebär ökade jordvärden genom stegrad efterfrågan på jordegendomar. Det är ökad effektiv efterfrågan på jordbruksprodukter, som är angelägen. Den stimuleras inte, motverkas i stället av sparande och penningackumulation. Alltså får inte pengarna ackumuleras i ett land "au préjudice de l'usage et de la consommation des productions annuelles... plus il s'accumulerait, plus il coûterait de richesses qui ne se renouvelleraient pas, et plus il appauvrirait la nation".[69] Fabrikantens "profit gratuit", hans behållna vinst över löner och råvarukostnader,

[67] [*Mirabeau*], Philosophie rurale III, s. 266 f.
[68] *A.a.*, s. 265.
[69] Maxime XIII, note 2, *FQ II*, s. 967.

medför ingen stimulans för "produktionen", dvs. för jordbruket; därtill skulle fordras, att han gav ut den direkt i inköp av livsmedel, och det är förvisso inte vad ni väntar av honom, triumferar Mirabeau.[70] Ty själva hemligheten med depensernas optimala distribution är att ju mer landets inkomster ges ut omedelbart till den produktiva klassen, utan att passera den sterila klassen, ju mer blir det kvar hos den produktiva klassen "au profit de l'exploitation & de la reproduction des revenus".[71]

Den antagonism, som fysiokraternas sterilitetsdoktrin ger uttryck åt, återvänder med omvända förtecken i den bekanta "ricardianska disharmonin": jordräntans stigande och profitkvotens därav betingade fallande tendens. För fysiokratismen gäller, att själva dess centrala metodik står under direkt inflytande av denna uppfattade motsättning. Arbetsfördelningen mellan jordägare och jordbrukare tjänar framför allt uppgiften att isolera och skilja ut det i jordbruksproduktionen verksamma kapitalet som exklusivt produktiv kategori med prisbildningen på jordbrukets produkter som väsentligaste hävstång, samtidigt som all kapitalbildning utanför jordbruket direkt negeras, och penningcirkulationen tilldelas den enda uppgiften att omsätta jordbrukarnas, den produktiva klassens, varukapital.

Artiklarna i *Afton-Bladet* förbiser själva poängen i denna metodik och därmed den i realiteten högst exklusiva producentsynpunkt, som dominerar den. Uppehållande sig vid den fiskaliska sidan bedömer han läran som huvudsakligen jordbruksfientlig. Missuppfattningen är signifikativ. Den beror inte endast på att det fysiokratiska skatteförslaget hade fått en skev framställning i Sverige, något som ju artiklarna själva avslöjar. Den beror också på att de för fysiokraterna utslagsgivande betingelserna för jordbrukets prosperitet, det av den fria spannmålsexporten framtvingade "goda" priset på jordbruksprodukterna, och dess negativa reflex, sterilitetsdoktrinen, inte framstod som lika självklar i det samtida Sverige, och att de svenska producentsynpunkterna inte kunde klädas i denna för fysiokraterna karakteristiska kombination.

9. Sammanfattning

Fysiokraternas beskattningsprogram intar en nyckelställning i deras ekonomiska teori och hela deras samhällsuppfattning. Också de inre

[70] [*Mirabeau*], Phil. rur. III, s. 94 f.
[71] *A.a.*, s. 31.

motsättningarna i programmet är belysande.

Där är å ena sidan deklamationerna om "l'impôt unique" som det fasta föreningsbandet mellan furstens och proprietärernas intressen. Med den proportionella beskattningen av proprietärernas reveny blir fursten deras medintressent; hans egetintresse skall då motivera hans omsorger om att proprietärernas ställning blir den bästa möjliga i samhället.

Men för fysiokraterna var å andra sidan fördelningen mellan fursten och propritärerna en helt underordnad fråga. De kunde rekommendera en skattekvot på 1/3 eller 1/10; det var för dem — som Mirabeau tämligen öppenhjärtigt medgav — en fråga om politiska konjunkturer. Det principiella var att såväl furstens som proprietärernas utgifter betraktades som improduktiva konsumtionsutgifter, som måste begränsas till vad som för sådana utgifter var disponibelt. Utanför denna gräns låg inte bara produktionens kostnader. Utanför den låg också producenternas, jordbrukarnas vinster, som förutsattes använda till kapitalbildning och som därför borde lämnas helt intakta av beskattningen. Vid beskattning av det "lilla", kapitalfattiga jordbruket, av hälftenbruk och av självägande småbrukare, tillråddes den yttersta försiktighet. Detta jordbruk gav i realiteten inget eller föga disponibelt överskott. Och när inget fanns att ta, fick fursten minska sina anspråk.

Det var detta skatteprogram som Scheffer i sin översättning sökte identifiera med den svenska kamerala jordbeskattningen. T.o.m. kronotionden framställdes här som ett rimligt surrogat för den proportionella beskattningen av "jordens rena inkomst". Visserligen medgav Scheffer — såsom varje kameralist skulle ha gjort — att skatten inte fick inkräkta på jordbrukarnas "undantag", på deras "nödvändiga och lagliga uträkningar". Men av kärnpunkten i det fysiokratiska programmet — skyddet för en kapitalbildning i jordbrukarnas händer — finns ingenting kvar i dess svenska tappning.

Det finns inga belägg för att Scheffer — som Fersen påstod — skulle ha utmålat de svenska bönderna som späckade med silver. Faktum är emellertid att han som flera andra betraktade jordbrukarna som gynnade av inflationen och kronan och andra ränteägare som förfördelade parter. I sin översättning framställer han också den fysiokratiska skatteformen som ett medel att tillförsäkra ränteägarna deras rena inkomst av jorden. Efter statsvälvningen har han också argumenterat för en skärpning av den kamerala jordbeskattningen.

Därmed var fysiokraternas skatteprogram kompromitterat på svensk

botten. Eftersom de efter hand värjde sig alltmer energiskt mot diverse fiskalistiska och kameralistiska vantolkningar av deras lära, så svalnade också intresset hos deras "entusiastiske" svenske adept. De sista breven från Mirabeau tonar ut i en maktlös biblisk veklagan.

Kap. VI

FÖRLAG OCH NETTOPRODUKT

1. Behandlingen av "les avances" i Quesnays maximer

Scheffer börjar sin översättning av "åtskillige ur den nya Läran utdragne Regerings Maximer" med Quesnays Maxime III, vars kursiverade inledningssats i korrekt svensk återgivning inskärper, "at Jorden är den enda Källan til alla Rikedomar, och at det är Jord-Bruket, som föröker dem". Tesen är ofta citerad som skolans fundamentalsats. I denna formulering, som har en lätt arkaiserande prägel, är den emellertid så allmänt uttryckt, att den åtminstone delvis torde ha framstått som en truism för samtiden. För Quesnay har den också varit otillräcklig. I den av Scheffer i dess helhet utnyttjade noten ger han — efter att ha framhållit, att nya värden inte skapas genom andra sysselsättningar och penningplaceringar — en ny formulering åt maximens grundsats, varvid den förses med ett karakteristiskt förtydligande, som förbisetts vid översättningen:

Ainsi ce sont les terres et les avances des entrepreneurs de la culture qui sont la source unique des revenus des nations agricoles.

Jorden och des bruk äro således allena Ursprunget til all Rikedom i en jordbrukande Nation.[1]

Tillägget preciserar den verkliga innebörden i teorin om jordbrukets exklusiva produktivitet. Ur jorden som enda källa framskapas nya rikedomar i förhållande till de "avances", som jordbrukets företagare kan utnyttja.

Den roll, som "les avances de la culture" spelar i fysiokraternas teori, har i det föregående redan berörts. I centrum för deras uppmärksamhet stod "les avances primitives", de insatser som jordbrukaren var i stånd att göra då han etablerade sig som arrendator. Storleken av dessa engångskostnader möjliggjorde, att de årliga omkostnaderna kunde hållas

[1] *FQ II*, s. 957; *Bref*, s. 33.

nere i förhållande till den totala avkastningen, och betingade på så sätt nettoprodukten. De kapitaltillgångar, som jordbrukarna-förpaktarna förfogade över — "les richesses mobiliaires d'exploitation" — framstod sålunda som den huvudsakliga betingelsen för ett framgångsrikt jordbruk och som den i egentlig mening produktiva ekonomiska kategorin; de var för att använda Mirabeaus uttryckssätt en "propriété mobiliaire active" i förhållande till den passiva jordegendomen. Men dessa för jordbrukets produktivitet utslagsgivande kapitaltillgångar är för fysiokraterna inte blott och bart ett önskemål med rent hypotetiska konsekvenser. De existerar redan delvis i realiteten i det stora jordbrukets provinser, där de rika förpaktarna arrenderar jorden och med rationell utrustning bediver ett lukrativt jordbruk; dess konsekvenser kan således rent erfarenhetsmässigt beläggas, och proprietärerna själva kan avläsa dem i sina inkomster och i de fasta och höga jordvärdena. Med konkreta hänvisningar till detta faktum illustrerar den ekonomiska "vetenskapen" ständigt sina teser; de återkommer som regelbundna realistiska inslag även i de rent teoretiska framställningarna. En empirisk kärna ingår på så sätt också i tablåns strama generalisering. Dess utopiska teckning av det samhällsekonomiska idealtillståndet skaffar sig en fast anknytningspunkt i en bestämd, redan existerande och noga analyserad produktionsform, som om man så vill representerar "l'ordre naturel" in nuce. Efter den utformas också programmet; skatteförslaget utnyttjar de stora arrendenas produktionsförhållanden som modell och förutsättning, och dessas utbredning bildar riktpunkten också för programmets övriga punkter.

I Quesnays maximer återkommer ständigt hänvisningar till de rika förpaktarna med deras stora "avances" som tillgänglig källa för ökad reveny åt proprietärerna och — indirekt — ökade statsinkomster. I två fall har översättarens reaktion inför dessa hänvisningar redan belysts. Det gällde dels Maxime XII, där Quesnay jämförde det stora jordbruket, bedrivet av rika arrendatorer, med det fattiga "métayage" och följdriktigt rekommenderade kvarhållandet av de rika jordbrukarnas barn på landsbygden; i den svenska översättningen togs en jämförelse mellan rika jordbrukare med dragare och fattiga med endast familj till intäkt för ett allmänt konstaterande, att jordbruket snarare behövde pengar än folk.[2] Det gällde vidare beskattningsmaximen — V — där översättningen som ett led i en allmän omtolkning av skatteförslaget

[2] Ovan, s. 68 ff.

nöjer sig med att garantera jordbrukaren ett avdragsgillt "undantag" för "jordbruksförlaget", medan den utplånar sin förlagas ståndpunkt, att jordbrukarens tillgångar, hur stora de än må vara, alltid bör vara skattefria, eftersom de a priori är att fatta som "avances".[3] Quesnay-översättningen lämnar emellertid ytterligare material för att åskådliggöra, hur problemet om jordbrukets "avances" kommit att förskjutas i Scheffers tolkning.

Hit hör flertalet av de mer omfattande ingreppen i Quesnays femton första maximer — den sista hälften berör huvudsakligen konsumtionens, prisbildningens och handelns frågor. Uteslutningen av de två första maximerna ,som behandlar "l'autorité Souveraine" resp. "l'instruction" kan lämnas därhän, liksom den likaså utelämnade noten till Maxime VII, som berör penningräntande kapital och skall tas upp i annat sammanhang. Förutom de redan nämnda stympningarna av maximerna V och XII kan då noteras, att den andra noten till Maxime IX, samt maximerna XIV och XV helt saknas i den svenska översättningen, att Maxim VI starkt beskurits och att Maxime XIII med sina två noter omredigerats så att maximen själv något förkortats, dess första not utelämnats och dess andra presenterats som självständig maxim med översättarens egenhändiga rubrik.

De i sin helhet utelämnade enheterna har ett gemensamt drag: de illustrerar konkret innebörden av det i Maxime VI utvecklade kravet på tillräckliga "avances primitives". Två av dem lokaliserar och beskriver dessa såsom förefintliga tillgångar hos förmögna jordbruksföretagare och förpaktare: not 2 till Maxime IX innehåller en i all sin svulstighet karakteristisk lovsång till "les riches laboureurs et les riches commerçants attachés au commerce rural, qui animent l'agriculture, qui font exécuter, qui commandent, qui gouvernent, qui sont indépendants... ce maîtres, ces patriarches, ces riches entrepreneurs d'agriculture", interfolierad med utfall mot de fåfänga och stupida stadsbor — "mercenaire payé par les richesses de la campagne" — som ignorerar, att dessa jordbrukare näst efter proprietärerna är statens hedervärdaste och betydelsefullaste stånd, och krönt med ett Cicero-citat med bifogad översättning; Maxime XV rekommenderar, att den med spannmål odlade jorden i möjligaste mån slås samman till stora enheter, exploaterade av rika odlare, vilket till skillnad från de små arrendena medför

[3] Ovan, s. 93 ff.

ökad nettoprodukt och därmed en verkligt tryggad och för andra ändamål disponibel ökning av befolkningen.[4] Maxime XIV med tillhörande not utgör ur ekonomisk synpunkt ingenting annat än en speciell tillämpning och exemplifiering av nödvändigheten av rika jordbrukare med fullständig immunitet för sina tillgångar. Den inskärper att man bör gynna en ökning av boskapsstocken, vilket är önskvärt både ur gödselns och livsmedelstillgångens synpunkt, men eftersom inköp av djur fordrar stora utlägg, så erfordras åter rikedomar till jordbruket, varför fullständig säkerhet och skattefrihet måste garanteras jordbrukaren för hans tillgångar, inklusive boskapen, vars nettoprodukt jämte jordens egen ingår i jordägarens reveny.[5] Liksom dragarna förkroppsligar också boskapen jordbrukarens "avances primitives", vars tillväxt bör stimuleras, vars immunitet är ett oavvisligt krav, och som endast bör träffas av beskattning i så måtto, som deras avkastning ökar jordägarens reveny.

Maxime VI behandlar jordbrukarens "avances". Den är logiskt placerad i omedelbar anslutning till föregående maxims utredning om skatten med dess krav på fullständig skattefrihet för jordbrukaren och de tillgångar, de "richesses d'exploitation", över vilka han förfogar. Kravet får här sin motivering genom klarläggandet av den roll, som tillkommer jordbrukarens "avances primitives", hans kapital, vid skapandet av nettoprodukten. Teorins centrala punkt — att nettoprodukten, proprietärernas reveny och statens inkomst växer endast tack vare ökade "avances primitives", dvs. ökade tillgångar hos jordbrukarna — får här sin pregnantaste formulering; just ur denna synpunkt är det ju också, som jordbrukarens absoluta skattefrihet kan framställas som ett önskemål också för proprietärerna och för alla övriga samhällsklasser. Argumenteringen är den i fysiokraternas framställningar gängse: att de årliga kostnaderna i förhållande till bruttoprodukten blir mindre och nettoprodukten alltså större om jordbrukaren kunnat göra erforderliga "avances primitives", dvs. tillräckliga kapitalutlägg vid etablerandet av sin odling. Scheffer har för översättningen utnyttjat en del av maximen jämte det första stycket och den avslutande meningen i det andra av noten; resten av denna utgör en vidräkning med Colberts politik och

[4] *FQ II*, s. 953, 964 f. Mer blomstersmyckade är Mirabeaus hyllningar till "les fermiers riches" : "Ils sont la bénédiction de la Société ; le soleil, la richesse, la force et la puissance des nations agricoles ; les génies alimentaires de la Société et de l'Etat." *Weulersse*, Le mouv. phys. I, s. 359, n. 5.

[5] *FQ II*, s. 953, 969 ff.

har av översättaren helt lämnats därhän. Men luckorna och korrigeringarna i de utnyttjade partierna av förlagan utplånar själva den avgörande punkten i resonemanget:

VI

Que les avances des cultivateurs soient suffisantes pour faire renaître annuellement par les dépenses de la culture des terres le plus grand produit possible ; car si les avances ne sont pas suffisantes, les dépenses de la culture sont plus grandes à proportion et donnent moins de produit net.

(Note)

Il faut remarquer que les terres les plus fertiles seraient nulles sans les richesses nécessaires pour subvenir aux dépenses de la culture, et que la dégradation de l'agriculture dans un royaume ne doit pas être imputée à la paresse des hommes, mais à leur indigence. Si les avances de la culture ne donnaient que peu de produit net, par erreur de gouvernement, il y aurait de grands frais, peu de revenu, et une population qui ne seraient presque qu'en menu peuple, occupé dans les campagnes, sans profit pour l'État, à une mauvaise culture qui le ferait subsister misérablement.

Autrefois dans *tel* royaume les avances annuelles ne faisaient renaître de produit net, du fort au faible, l'impôt sur le laboureur compris, qu'environ *vingt-cinq* pour *cent,* qui se distribuaient à la dime, à l'impôt et au propriétaire : distraction faite des reprises annuelles du laboureur. Si les avances primitives avaient été suffisantes, la culture aurait pu y rendre aisément *cent* de produit net et même d'avantage pour *cent* d'avances annuelles. Ainsi la nation souffrait un *déficit* des quatre

Jordbrukarnas förlager till deras Jordbruk böra vara sådane, at Jorden årligen kan af sig kasta den största rena Inkomst, som möjelig är.

Det är angelägit at veta, huruledes den bästa och fruktsammaste Jord skulle vara onyttig utan förmögenhet at gjöra de omkostningar, som til des brukande äro oumgängelig, och at ofta får Jordbrukets förfall i et land icke tilägnas Invånarnes lättja, utan deras tårftighet. Om förskotterne til Jordbruket, genom vilfarelser i Beskattningsvärket, gåfvo en ringa ren Inkomst, så kunde Välmågan i almänhet icke taga til och Jorden skulle således efter hand sakna mer och mer de Förlager, som et indräktigt Jordbruk kräfver.

cinquièmes au moins sur le produit net de ses avances annuelles, sans compter la perte sur l'emploi et le revenu des terres qui suppléaient elles-mêmes aux frais d'une pauvre culture, et qu'on laissait en friche alternativement pendant plusieurs années pour les réparer et les remettre en état de produire un peu de récolte. Alors la plus grande partie des habitants était dans la misère, et sans profit pour l'État. *Car tel est le produit net des avances au delà des dépenses, tel est aussi le produit net du travail des hommes qui le font naître : et tel est le produit net des bien-fonds, tel est le produit net pour le revenu, pour l'impôt et pour la subsistance des différentes classes d'hommes d'une nation.* Ainsi plus les avances sont insuffisantes, moins les hommes et les terres sont profitables à l'État. Les colons qui subsistent misérablement d'une culture ingrate, ne servent qu'à entretenir infructueusement la population d'une pauvre nation.

Jordbrukare, som lefva ömkeligen af et föga indräktigt Åkerbruk, tjena til intet annat än at uppehålla en fattig Folkmängd, som utgör en svag och olyckelig Nation.[6]

I den urvattnade svenska återgivningen betonas allmänt önskvärdheten av "sådana" förlag, som medför största möjliga rena inkomst årligen, vidare att vissa omkostnader är oundgängliga för att göra även den bästa jord nyttig, och att ett indräktigt jordbruk kräver förlag. Därmed är inte innebörden av Quesnays "avances suffisantes" uttömd. Den preciseras i det av översättaren översprungna partiet av noten: det visar sig här inte vara fråga om blott och bart oundgängliga kostnader utan rikedomar, förmögenheter hos jordbrukaren att göra tillräckliga "avances primitives", dvs. kapital. En doktrinhistoriskt betydelsefull passage klargör fysiokratismens syn på den mänskliga arbetskraftens roll: ensam är denna improduktiv i den meningen, att den inte förmår skapa något utöver sitt eget underhåll, och det är bara i förening med tillräckliga "avances primitives", med jordbrukarnas kapital, som den för-

[6] *FQ II*, s. 951, 960 f.; [*Scheffer*], Bref, s. 35 f.

mår producera ett netto till proprietärerna och till samhället.[7] Jordbrukarna bör därför inte bara kunna göra oundgängliga omkostnader, de bör vara så förmögna som möjligt, om nettoprodukten skall bli så stor som möjligt, och återigen bör det framhållas, att denna synpunkt är fundamental för Quesnay: den rättfärdigar kravet på absolut skattefrihet för allt vad jordbrukaren disponerar över. I översättningen har den speciella roll, som "les avances primitives" spelar, alldeles försvunnit. Liksom de rika förpaktarna, hästarna och boskapen tycks den alldeles ha saknat relevans för översättaren.

Men inte heller i de översatta partierna är det originalets tankegång som återges. Liksom Quesnay anger Scheffer bristen på förlag som utmärkande för jordbrukets förfall. Men till skillnad från denne betecknar han en "ringa ren Inkomst" som *orsak* till de sjunkande förlagen: om förskotten till jordbruket gåve en genom felaktig beskattning liten ren inkomst, så komme jordbruket efter hand att sakna förlager. Från en minskad ren inkomst tycks alltså incitamentet till jordbrukets förfall utgå. Motsvarande mening hos Quesnay uttrycker inte ett sådant orsakssammanhang. Den målar i stället ett tillstånd, där jordbruket bedrivs med stora improduktiva kostnader, "frais", av fattiga och knappt subsisterande jordbrukare, ett tillstånd av "petite culture", där den knappa nettoprodukten är *följden* eller *symptomet* på det förhärskande fattiga jordbruket med dess otillräckliga "avances". Vad Quesnay åsyftar med "erreur de gouvernement" är naturligtvis inte heller en beskattning, som omedelbart minskar den rena inkomsten; i stället är det en sammanfattande beteckning av det i notens fortsättning angripna "colbertska systemet" och innefattar framför allt godtycklig beskattning av jord-

[7] Det manuella arbetets improduktivitet — i den angivna meningen — betonas med en karakteristisk formulering redan i art. Grains: "Comparez le gain des ouvriers qui fabriquent les ouvrages d'industrie à celui des ouvriers que le laboureur emploie à la culture de la terre, vous trouverez que le gain, de part et d'autre, se borne à la subsistance de ces ouvriers ; que ce gain n'est pas une augmentation de richesses ; et que la valeur des ouvrages d'industrie est proportionnée à la valeur même de la substance que les ouvriers et les marchands consomment. Ainsi, l'artisan détruit autant en subsistance qu'il produit par son travail." *FQ II*, s. 496. Inte heller i jordbruket är den mänskliga arbetskraften den främsta produktiva faktorn: "Il ne faut jamais oublier que cet état de prospérité auquel nous pouvons prétendre serait moins le fruit des travaux du laboureur que le produit des richesses qu'il pourrait employer à la culture des terres." Cit. fr. *Weulersee*, Le mouv. phys. I, s. 334, n. 5.

brukarnas "avances", exportförbud på spannmål, inskränkning av livsmedelskonsumtionen och sänkning av jordbruksprodukternas avsättning och saluvärde. Scheffers tolkning kastar om det av Quesnay angivna orsakssammanhanget: den rena inkomstens otillräcklighet betingar avsaknaden av de förlag, som det indräktiga jordbruket kräver, inte tvärtom. Omkastningen innebär tydligen, att den rena inkomsten för den svenske fysiokratens uppfattning spelar den direkta och aktiva rollen, när det gäller att förse jordbruket med dess erforderliga förlag, och inte — som hos Quesnay — endast passivt reflekterar tillgången resp. bristen på "avances". En rimlig förklaring härtill är, att översättaren utgått från, att de för jordbruket — och dess "restaurering" — nödvändiga stora och produktiva förlagen måste bekostas av den "rena inkomsten" och av dem, som är berättigade till den, dvs. proprietärerna. Om så är fallet, vore det också fullt begripligt, att översättaren saknat intresse för originalets alla hänvisningar till rika jordbrukare-arrendatorer: han har helt enkelt inte haft bruk för dem, eftersom deras viktigaste funktion — att stå för de rika och fruktbärande jordbruksförlagen — övertagits av den rena inkomstens ägare, av proprietärerna.

Att Scheffer också föreställt sig saken så, bekräftas av ett längre fram i översättningen infört tillägg, som alldeles saknar motsvarighet i originalets text, och som ur dettas synpunkt också är helt malplacerat. Quesnays maximer XXI—XXII ger anvisningar rörande dispositionen av nettoprodukten, av proprietärernas reveny. Den första varnar för sparsamhet: "Proprietarierne, och alla de som hafva indräktige Näringar, måste icke öfverlämna sig til en ofruktbar sparsamhet", heter det korrekt i den svenska översättningen; den andra varnar för "luxe de décoration", "yppighet i Prydnader". Proprietärernas reveny bör alltså cirkulera, men deras utgifter är för Quesnay i huvudsak liktydiga med konsumtion, som framför allt bör bidraga till att stimulera jordbruksprodukternas avsättning och priser. Om däremot för mycket av denna konsumtion inriktas på inköp från den sterila klassen, råkar tablån i "negativt disekvilibrium". Produktiva utgifter från proprietärernas sida omnämner Quesnay i förbigående, men de utgör inte någon huvudsynpunkt; tablån räknar inte heller med några sådana.[8] Översättaren däremot finner det i sitt inskjutna tillägg angeläget att erinra om "Åkerbruks förlaget":

[8] *FQ II*, s. 954.

Man vet af hvad ofvantil är anfört, at ju större förlag kan göras til Jorden, ju större blir afkomsten, samt i mångdubbel grad emot depensen. Likaledes är frammanföre bevist, at Consumtionen är Måtståcken til all Reproduction, ty utan afsätning af Jordens frugter, måste Jordbruket aldeles uphöra. Alla sådane depenser fördenskul, som göras til förfång för Åkerbruksförlaget, eller som tagas af hvad man eljest skulle använda til Consumtion af Lifsmedel, alla desse depenser utgöra hvad egenteligen bör kallas Yppighet, och tjena til at minska Nationens revenuer.[9]

Vad Scheffer här inför i diskussionen om proprietärernas utgifter är "förlag" med de för fysiokraternas "avances primitives" utmärkande egenskaperna: att ge avkastning i mångdubbel grad emot utgiften. Hänvisningen till "vad ovantill anförts" gäller originalets framställning, däremot knappast hans egen översättning. I själva verket är det först här, som översättningen verkligen presenterar fysiokraternas "avances primitives". Det "jordbruksförlag", som det tidigare varit fråga om i den svenska översättningen, har endast framställts som vissa oundgängliga kostnader för jordens bruk, som ett "jordbrukarens undantag", som måste garanteras om han inte skall tvingas gripa till tiggarstaven och lämna jorden öde.[10]

Några förut gjorda iakttagelser måste här rekapituleras. De många artiklarna i *Ephémérides du Citoyen* hade övertygat Scheffer om det stora jordbrukets överlägsenhet och om nödvändigheten av stora och fruktbärande förlag. Vinsterna av ett sådant jordbruk presenterade han i Baudeauöversättningen: de blev t.o.m. större än i originalet, emedan "räntan" på det "ständiga förlaget" och nettoprodukten flöt samman i översättningen. Redan här eliminerade också Scheffer den för fysiokraterna självklara förutsättningen för "la grande culture": den förmögne jordbrukaren-arrendatorn, som svarar för "les avances primitives".[11] I Dupont-översättningen möter "jordbrukarens undantag", de årliga omkostnaderna jämte underhållet av det ständiga förlaget, som en från den rena inkomsten särskild del av bruttoprodukten, men denna del framstår närmast som ett nödvändigt minimum, en ofrånkomlig begränsning av nettoprodukten, som i stället snarast anges som en funktion av jordägarens egna utgifter.[12] I Quesnay-översättningen betonas

[9] [*Scheffer*], Bref, s. 45.
[10] Ovan, s. 90 f.
[11] Ovan, s. 49 f.
[12] Ovan, s. 82.

åter nödvändigheten av förlag till indräktiga jordbruk, men alltjämt är alla hänvisningar till de icke jordägande, arrenderande jordbrukarna som bärare av de erforderliga förmögenheterna uteslutna. Det visar sig här, att dessa i själva verket varit överflödiga för översättaren. Det är endast till proprietärerna själva han riktar uppmaningen att förse jordbruket med de stora förlag, som leder till ökad nettoprodukt. De för det stora jordbruket karakteristiska förlagen har överflyttats från fysiokraternas rika förpaktare till jordägarna själva. Tankegången bakom denna överföring synes vara ganska lätt att fånga. Jordbrukets återupprättande fordrade stora nya omkostnader. Varmed skulle dessa bestridas om inte med det enda synbarligen existerande överskottet, den rena inkomsten av jorden? Men denna i sin tur tillhörde ju enligt själva premisserna jordens proprietärer, medan jordbrukarna däremot endast var berättigade till sina "reprises", restitutionen av de redan existerande förlagen. Måste då inte initiativet till ökade produktiva förlag utgå från nettoproduktens ägare, måste inte proprietärerna själva svara för ökade förlag, om de verkligen äger hela sin lott, den rena inkomsten av jorden, så som den naturliga ordningen föreskriver fördelningen av totalprodukten?

2. Fysiokraternas nettoprodukt

Skillnaden mellan den franska teorin och dess svenska tillämpning torde framgå tydligare, om man ett ögonblick dröjer vid frågan, varför fysiokraterna själva inte drog samma slutsatser, varför de inte på samma sätt som sin svenska översättare tillmäter proprietärernas reveny den aktiva rollen vid den nödvändiga ökningen av "richesses d'exploitation", och varför de inte av sina egna utgångspunkter tvingas att låta nettoprodukten, "överskottet", direkt bestrida jordbrukets kapitalbehov. Vissa produktiva funktioner tillskrivs ibland nettoprodukten: proprietärerna måste underhålla sina "avances foncières", och en del av de allmänna inkomsterna bekostar vissa nödvändiga allmänna arbeten, vägbyggen etc.[13] Men de "aritmetiska" kalkylerna, som noggrant anger summorna av jordbrukarnas "avances primitives" resp. "annuelles", underlåter

[13] "Les avances foncières" definieras av Baudeau som "les travaux et les dépenses nécessaires pour disposer le sol à une bonne et forte culture, pour l'habitation des Cultivateurs, pour la conservation du bétail, des instruments et des récoltes". *Eph. 1767: 4*, s. 139. Samme förf. betecknar nettoprodukten, proprie-

ständigt att siffermässigt söka fixera proprietärernas produktiva utgifter, variera dem, eller beräkna effekten av dessa variationer; de nöjer sig med att ibland — inte alltid — notera deras existens.[14] Självfallet är en ökning av dessa utgifter önskvärd, och naturligtvis uppmanar fysiokraterna ofta till jordförbättringar från proprietärernas sida, så att — med Mirabeaus uttryck — effekten av de produktiva "avances" underlättas.[15] Samme författare understryker också, att proprietärerna är moraliskt förpliktigade och själva bör vara intresserade av att vidmakthålla sina jordbrukares företaganden.[16] Men längre än till allmänna rekommenda-

---

tärernas reveny, som belöningen för dessa "avances foncières" men också som "le moyen de les entretenir, car il y a aussi des réparations, des réconstructions, des frais habituels que sont à la charge des Propriétaires ; ils ont des risques à courir, les accidens naturels peuvent ruiner leurs édifices, endommager leurs plantations, dégrader leurs fonds : il faut quelquefois attendre les Fermiers, et il arrive des ruines qui font perdre une partie des redevances". Explication du Tableau économique, *Eph. 1767: 12,* s. 172. Nödvändigheten av att en del av nettoprodukten underhåller "les avances foncières" betonas i L'ordre naturel, kap. XXIX: hela nettoprodukten kan inte betraktas som disponibel, ty "dans le surplus, qui est un produit net, un accroissement de richesses, il ne faut pas regarder comme disponible, la portion nécessaire à l'acquittement des charges de la propriété foncière". *Le Mercier de La Rivière,* L'ordre naturel, s. 180. Att underhållet av vägar och kommunikationer borde bestridas av jordägarna och staten, alltså av nettoprodukten och dess "coproprietärer" hävdades energiskt av fysiokraterna i samband med kritiken av "la corvée". *Weulersse,* Le mouv. phys. I, s. 442 ff. Problemet behandlades i *Eph. 1767: 5,* s. 134 ff., i form av ett referat av Duponts broschyr De l'administration des chemins.

[14] En motivering lämnar Mirabeau: "La classe propriétaire, comme n'ayant pas de part aux travaux, ne devroit point entrer dans la déduction des avances ; néanmoins on doit regarder comme avances primitives de cette classe, le fond nécessaire pour rendre la terre susceptible de fertilité... Quant aux avances annuelles, cette classe n'en doit d'autres que l'entretien foncier, et cet article dépend de la solidité des premiers établissemens, des cas fortuits, etc. ne se calcule pas." Elements de la Phil. rurale, *Eph. 1767: 4,* s. 91 f.

[15] T.ex. Baudeau i *Eph. 1767: 1,* s. 100 f. Mirabeau framhåller i en "instruktion" för proprietärerna: "Le devoir naturel d'un Propriétaire est donc non seulement d'entretenir les avances foncières qui constituent la propriété, mais encore de les accroître autant qu'il est possible pour augmenter ses avantages au niveau de cet accroissement." *Eph. 1768: 12,* s. 30.

[16] "... dans le cas de dépérissement des avances primitives provenant d'un régime désastreux, des ravages ou des méprises de la société, le Propriétaire doit y pourvoir comme étant plus en état de le faire." *Eph. 1768: 12,* s. 30. Samma ståndpunkt hade ju Mirabeau också delgivit Scheffer, ovan s. 68.

tioner kan teorin enligt sina egna förutsättningar inte gå på denna punkt. Ty själva proprietetens lag, äganderätten, förutsätter full och obegränsad frihet för proprietärerna att förfoga över sitt "disponibla" överskott helt efter eget gottfinnande, dvs. även till uteslutande konsumtion. Även för Mirabeau är varje ingrepp i denna rättighet obetingat förkastligt.[17] Vetenskapen kan inte skriva lagar för dispositionen av proprietärernas reveny. Den accepterar också konsekvenserna härav. Största delen av proprietärernas utgifter är sterila utgifter, fastslår Quesnay i sina obsevationer till tablån, dvs. utgifter "de simple consommation... qui s'anéantissent elles-mêmes sans retour"; vad som skiljer proprietärerna från den rent sterila klassen är att de är "de droit naturel chargés des soins de la régie et des dépenses pour les réparations de leur patrimoine".[18] Det är alltså nödvändigt att anvisa en väg till ökning av "les richesses d'exploitation", av jordbrukarnas produktiva kapital, som samtidigt lämnar jordägarnas nettoprodukt intakt och låter den bevara sin karaktär av ren konsumtion. Hur är detta möjligt, om samma nettoprodukt är det enda tillgängliga överskottet utöver de för reproduktionen nödvändiga kostnaderna?

Enklast uttryckt på så sätt, att fysiokraterna i själva verket laborerar med två definitioner av nettoprodukten, av vilka deras svenske översättare endast kunnat acceptera den ena. Enligt denna är nettoprodukten vad som resterar, sedan jordbrukarens årliga omkostnader jämte underhållet av hans "avances primitives" frånd ragits bruttoprodukten, således allt utöver vad som är nödvändigt för samma totala reproduktion. Denna nettoprodukt är jordägarens lott och bör enligt naturens ordning tillfalla honom oavkortad; den tycks också göra det, då tablån befinner sig i sitt ideala jämviktstillstånd, då landet befinner sig i sin högsta

[17] Baudeau: "La liberté de dépenser à son gré un revenu vraiment disponible, est le fruit naturel de la propriété. Il faut éclairer la liberté des riches, les intéresser au bien public, pour obtenir dans la distribution de leurs dépenses les plus fastueuses, une utile préférence en faveur du bon emploi de leur opulence ; mais il ne faut pas les assujettir et les contraindre ; autrement vous attenteriez directement à la propriété qui est le fondement et le lien de toutes les sociétés." Du faste public et privé, *Eph. 1767: 3*, s. 102 f. Jfr Mirabeau: "L'homme arrivant dans la société, sans y posséder aucune propriété foncière. ... n'a néanmoins aucun droit à forcer le Propriétaire à employer son travail. L'immunité de la propriété et l'entière liberté de sa jouissance, est la première condition sociale, et la plus avantageuse pour tous." *Eph. 1769: 1*, s. 12.

[18] *FQ II*, s. 803.

möjliga odling, och då reproduktionen anges äga rum på samma nivå. Men för aktuellt bruk — vid utformningen av de praktiska förslagen, exempelvis rörande beskattningen — godtar fysiokraterna endast en form för värderingen av nettoproduktens storlek: den som i realiteten äger rum vid det fria fastställandet av arrendekontraktet mellan jordägare och jordbrukare. "Le bail" är, inskärper fysiokraterna enstämmigt, den enda tillförlitliga måttstocken på jordens nettoprodukt; diskussionen mellan de kontrakterande parterna bör suveränt få bestämma dennas storlek.[19] Vad som därmed introduceras är en helt ny definition av nettoprodukten, som nu a priori likställs med jordägarens faktiska reveny, med den penninginkomst, som denne kan tillförsäkra sig, då han arrenderar ut sin jord. Denna definition saknas i den svenska översättningen. Betydelsen härav är uppenbar: de båda definitionerna sammanfaller inte obetingat. Fysiokraterna noterar det själva och utnyttjar det på ett karakteristiskt sätt. Arrendets storlek är — och måste vara — avhängigt av konkurrensen mellan arrendatorerna, av dessas antal och tillgångar. Följaktligen är största möjliga antal förmögna och inbördes konkurrerande förpaktare nödvändigt och önskvärt ur proprietärernas egen synpunkt, eftersom jordbrukarna då tvingas nöja sig med så mycket av bruttoprodukten, som är nödvändigt för deras "avances", och alltså nettoprodukten under dessa betingelser "tar allt vad den kan få av största möjliga bruttoprodukt".[20] När den likställs med proprietärernas reveny, blir "nettoprodukten" alltså ett elastiskt begrepp, som når sitt av den naturliga ordningen föreskrivna maximum först då det centrala kravet på tillräckliga kapital för jordbruket förverkligats. I motsvarande grad blir då också den andra delen av bruttoprodukten, jordbrukarnas "reprises", tänjbar. Vad den kan och bör innesluta av kompensation till jordbrukaren utöver hans nödvändiga kostnader, dvs. av profit, formuleras av de olika författarna med individuella skiftningar.[21] Men

[19] Ovan s. 78 med n. 7. *Weulersse,* Le mouv. phys. I, s. 472.

[20] *Le Mercier de La Rivière,* L'ordre naturel, s. 172.

[21] Hos Turgot finner man enl. Weulersse det mest preciserade uttalandet, enligt vilket "les entrepreneurs de culture" bör erhålla "outre la rentrée de leurs capitaux ; outre le salaire et le prix de leur travail, de leur risques, de leur industrie ; outre de quoi entretenir le fonds de leurs avances primitives ; un profit égal au revenu qu'ils pourraient acquérir avec leur capital sans aucun travail". Le mouv. phys. I, s. 471 f. I princip uttrycker emellertid också skolans "codex" samma ståndpunkt; det heter där om jordbrukarens "reprises": "... si

begreppets tänjbarhet utnyttjas av skolan vid dess skildring av hur jordbrukets och samhällets ekonomi kan expandera.

Utvecklingen mot ökat välstånd skildras av Quesnay med hjälp av *Tableau économique* i dess s.k. positiva disekvilibrium.[22] Det förlopp, som där tolkas, tar sin början i en förändrad fördelning av proprietärernas reveny, så att mer än den i jämviktstillståndet föreskrivna hälften tillflyter den produktiva klassen med en motsvarande minskning av den sterila klassens tillförsel som omedelbar följd. Verkningarna av denna ändrade fördelning framträder i tablån som en jämnt stegrad reveny — reproducerad i takt med den produktiva klassens ökade inkomster — som så småningom också med bibehållande av den ojämna fördelningen medför ökade inkomster också för den sterila klassen. Det handlar inte i diagrammet om några produktiva investeringar från proprietärernas sida — några sådana syns överhuvudtaget inte, ty tablån skildrar endast hur den för konsumtion disponibla revenyn fördelar sig på inköp från de båda klasserna. Det är alltså blott och bart genom en kvalitativ förändring av konsumtionen, genom en värdemässig ökning av konsumtionen av jordbruksprodukter och motsvarande inskränkning av den sterila konsumtionen, av "le luxe de décoration", som proprietärerna med sin reveny tycks behöva bidraga till den ökade prosperiteten. Hur förverkligas denna önskvärda förskjutning i konsumtionen? Som framgått av exempelvis Baudeaus tidigare refererade synpunkter avvisar fysiokraterna all konsumtionsreglerande lagstiftning, men de begränsar sig heller inte till enbart fromma önskningar. Den "naturliga" vägen är en stegring av priset på jordbrukets produkter, som blir den nödvändiga och önskvärda följden, om skolans ihärdigt förfäktade krav på beskattningsreform och på fri spannmålshandel och spannmålsexport förverkligas.[23]

Spannmålsprisets stegring får de hälsosamma verkningar, som tablån i dess positiva disekvilibrium skildrar. Den ger incitamentet till den önskvärda expansionen, till jordbrukets och samhällsekonomins restau-

---

vous rendez sa condition, à cet égard (dvs. i fråga om lön och ränta på utlagt kapital), pire que celle des autres hommes, la culture sera bientôt abandonnée, parcequ'il préférera l'emploie le plus lucratif de ses richesses mobiliaires, sans qu'il soit possible de l'en empêcher." *Le Mercier de La Rivière,* L'ordre naturel, s. 170.

[22] *Woog,* The Tableau économique of F. Quesnay, s. 87 ff.

[23] Ovan s. 43 f. Spannmålsprisstegringens roll i skolans program är utförligast skildrad i *Weulersse,* Le mouv. phys. kap. III.

rering. Vad som inte syns i tablån, prisstegringens verkningar på jordbrukets "avances" och hur den möjliggör dessas tillväxt, därom lämnar fysiokraterna upplysning i andra sammanhang. Man kan välja en framställning, som Scheffer bevisligen studerat, en av Mirabeau författad "explication" till tablån i *Ephémérides du Citoyen,* som av orsaker, som senare skall behandlas, föranlett nya "doutes" från Scheffers sida; i sitt härpå givna svar utvecklar Mirabeau f.ö. ett med det här återgivna alldeles analogt resonemang.[24] Det är produkternas saluvärde i jordbrukarnas händer, som framför allt inverkar på samhällets framsteg, betonar författaren. Om man bortser från de fysiska kunskapernas och arbetsteknikens förbättring liksom från vad som av den disponibla nettoprodukten kan tänkas utnyttjas till en ökning av det allmännas eller de enskilda proprietärernas "avances foncières", om man lämnar alla utgifter i bevarad ordning åt deras fria och naturliga förlopp, då är det endast en höjning av produkternas saluvärde "dans la vente de la première main", som med samma mängd produktiva kostnader och arbeten resulterar i en ökning, först av jordbrukarens profit, sedan strax av hela samhällets inkomster i livsmedel och rikedomar. Vid ingåendet av arrendet har jordbrukaren räknat med ett visst gällande spannmålspris och med utgångspunkt från detta åtagit sig en viss arrendesumma, motsvarande vad som återstår sedan hans årliga utgifter och kostnader för underhåll och förnyelse av hans "avances primitives" täckts. Stiger nu spannmålspriset, så blir hans skörd mer värd än han beräknat, och hans kalkyl går med vinst. Överskottet utnyttjar han omedelbart till att föröka sina "avances". Visserligen stiger hans kostnader, särskilt arbetslönen, något till följd av det ökade spannmålspriset, men inte lika snabbt, inte heller lika mycket, ty hans djur och redskap äter inte bröd. Hans ökade "avances" ger honom nästa år ännu större skörd, och på så sätt kan hans profit öka progressivt intill det vanligen nioåriga arrendets utgång, då han vid kontraktets förnyande kan gottgöra jordägaren en ökad reveny. Eftersom ungefär en niondel av arrendena förnyas årligen, kommer också revenyn att stiga år från år och med den hela den distribution, som den påverkar; dröjsmålet härmed är f.ö. enbart fördelaktigt, "car le Cultivateur tournera toujours tous ses profits en avances de culture, unique & véritable source de l'accroissement de ses

[24] Scheffers frågor (i renskrift) och Mirabeaus svar bland brev fr. Mirabeau t. Scheffer; koncept till Scheffers frågor i Schefferska saml. vol. I. RA.

richesses & de ses dépenses, & des richesses & des dépenses de toute la Société".[25]

Skildringen konkretiserar siffrorna och sicksacklinjerna i tablån. Den anger förloppet med den för fysiokraterna självklara ordningsföljden: före revenyns ökning ligger en nödvändig stegring av jordbrukarens "avances", möjliggjord genom att jordbrukaren kan öka sin profit. Samma uppfattning av det positiva utvecklingsförloppet möter hos Quesnay. Jordbrukarnas profiterande på prisstegringen är önskvärt framför allt därför, att kapitalbildningen och antalet förmögna förpaktare därigenom växer, vilket kommer att öka proprietärernas reveny mer än vad prisstegringen i och för sig kunnat göra:

> D'abord les fermiers des biens-fonds profitent jusqu'au renouvellement de leurs baux, de l'augmentation constante des prix des productions qui arrive pendant le cours de ces baux. Et ce gain est le plus fructueux, le plus profitable, le plus nécessaire à une nation dont l'agriculture a besoin d'être étendue et améliorée. Car les fermiers, s'ils ne sont pas opprimés, ne quittent point leur état ; les profits qu'ils font accroissent leurs richesses d'exploitation, au grand avantage de l'agriculture. Et ces profits qui multiplient les riches fermiers, mettent, lors du renouvellement des baux, une plus grande concurrence entre eux, ce qui assure alors aux propriétaires et au souverain la rentrée entière du produit net, et non seulement de celui qui résulte directement de l'augmentation des prix, mais encore de celui que fait naître en outre la plus grande aisance des fermiers ; car on sait que les richesses sont le grand et principal outil de la culture, et qu'un fermier riche peut souvent louer les terres avec profit à un tiers ou moitié en sus du prix, qu'un fermier pauvre ne pourrait donner que difficilement et au risque de se ruiner.[26]

Frågan, hur den för samhällsekonomins restaurering nödvändiga tillväxten av jordbrukarnas kapitaltillgångar möjliggöres utan att det "enda överskottet", nettoprodukten, därtill behöver lämna någon direkt medverkan, kan nu sammanfattningsvis besvaras. Den naturrättsliga satsen, att hela överskottet tillfaller jordägaren som nettoprodukt eller reveny, gäller trots allt inte villkorslöst. Betingelsen härför är just vad tablån anger som villkor för sitt optimala jämviktstillstånd: en tillräcklig fond av "richesses d'exploitation". Faktiskt gäller däremot för fysiokraterna, att nettoprodukten obetingat är lika med jordägarnas reella reveny, den må sedan vara hela överskottet eller inte. Ty denna reveny är ur ekonomisk synpunkt det "disponibla" överskottet, den del av totalproduk-

[25] *Eph. 1769: 2*, s. 46 ff.
[26] *FQ II*, s. 870 f.

ten, som är tillgänglig för fri och obehindrad konsumtion, och som inte kan tas i anspråk för produktiva ändamål. Dess distribution kan bara påverkas av prisutvecklingen; en naturlig sådan är enligt skolan i sig själv lika med en höjning av jordbruksprodukternas priser. Det medför ökade inkomster för jordbrukarna och ökade profiter, som skapar ökade "avances". Hade nu den naturrättsliga definitionen av nettoprodukten fasthållits, så hade man tydligen måst konstatera, att jordbrukaren faktiskt tillägnade sig en del av jordägarens lott, i och med att han vann något utöver sina nödvändiga "reprises". Denna synpunkt är i regel främmande för fysiokraterna. I stället tillägger de jordägare och jordbrukare skarpt åtskilda ekonomiska funktioner, så att alla produktiva uppgifter inklusive bildandet av det erforderliga jordbrukskapitalet tillfaller jordbrukarna, medan jordägarna uteslutande disponerar över det för konsumtion tillgängliga överskottet. Jordbrukarnas profit kan ur denna synpunkt aldrig vara "nettoprodukt", eftersom den inte är "disponibel" och inte heller disponeras på samma sätt som revenyn; den är och förblir jordbrukets "reprises", ty — som Quesnay och Mirabeau framhåller — förpaktarna lämnar inte jordbruket, och alla deras vinster förvandlas omedelbart till ökade "avances", ökade "richesses d'exploitation". Endast vad som inte stannar hos jordbrukaren och genast ökar hans produktiva "avances" är ur samma synpunkt att betrakta som nettoprodukt; det tillfaller jordägaren som reveny och har som sin väsentligaste uppgift att genom konsumtionen garantera avsättning och priser.

3. Jordägare och jordbrukare

I sin svenska transponering får teorin om nettoprodukten, jordbrukarnas "reprises" och jordbruksförlagen en annan karaktär och andra konsekvenser. I sina översättningar har Scheffer konsekvent eliminerat alla sina förlagors hänvisningar till arrendet som den naturliga och suveräna vattendelaren mellan jordägarnas och jordbrukarnas andelar av avkastningen. Den svenska fysiokratismens nettoprodukt är inte a priori likställd med den faktiska penninginkomst i form av arrende, som de franska originalen laborerar med. Scheffer återger endast den naturrättsliga definitionen av nettoprodukten som hela det överskott utöver de oundgängliga reproduktionskostnaderna, som jordbruket ger, och

inskärper som ett villkorligt postulat, att denna nettoprodukt tillhör jordägaren. Som konsekvens härav mister också den andra delen av bruttoprodukten, jordbrukarnes undantag, all den elasticitet, som fysiokraternas "reprises" ger utrymme för. Den fixeras rigoröst till vissa ofrånkomliga minimikostnader, som är nödvändiga för följande års skörd. Den kan inte minskas; då ödeläggs jorden. Men själva definitionen ger inte heller något utrymme för dess tillväxt. Förmögna arrendatorer, ickejordägande jordbrukare, måste utifrån ett ovillkorligt accepterande av den naturliga ordningens fördelning te sig som en orimlighet, en contradictio in adjecto: om allt överskott tillhör jordägaren, kan förmögenheter inte bildas hos några andra än dem. Översättaren har också följdriktigt uteslutit hela kategorin av "riches fermiers".

Samtidigt accepteras fysiokratismens betonande av det stora jordbrukets överlägsenhet. Det förs fram i Quesnayöversättningen som ett framhållande av att jordbruket framför allt behöver pengar — snarare än folk — att rika jordbrukare kan producera mer och att jorden alltså bör anförtros dem. Vilka jordbrukare kan därvid komma i fråga? Endast jordägarna är berättigade till jordens rena inkomst, till allt utöver de nödvändiga reproduktionskostnaderna. "Rikedom" hos jordbrukarna i betydelsen av möjlighet att utöka och förstärka jordbrukets fruktbärande förlag måste förutsätta jordäganderätt, disposition över "ren inkomst". Översättaren korrigerar sin förlaga i enlighet med ett sådant betraktelsesätt. Han anger en tillräcklig ren inkomst som den primära förutsättningen för de förlag, som ett indräktigt jordbruk kräver, och det är endast vid diskussionen av proprietärernas utgifter, som han påpekar, att ökade förlag till jordbruket ökar avkastningen i mångdubbel grad mot utgiften.

Fysiokraternas skarpa gränsdragning mellan proprietärernas och jordbrukarnas klasser och deras resp. ekonomiska funktioner är därmed genombruten. I själva verket har jordägarna fått övertaga den viktigaste av den produktiva klassens funktioner, den att skapa jordbrukets "richesses d'exploitation". Jordägarnas klass är alltså inte som de franska proprietärerna enbart mottagare av reveny, inte som dessa helt lösgjord från de produktiva funktionerna; tvärtom är den i eminent mening själv producerande. Vad som skiljer dem från "jordbrukarna" som klass — översättningarna upprätthåller ju originalens skillnad — är deras rätt till den rena inkomsten, en rätt som samtidigt kvalificerar jordägarna som rika jordbrukare med möjlighet till stora förlag. Det stora jordbru-

ket kräver, att jorden anförtros sådana jordbrukare. Med detta måste sammanställas det faktum, att Scheffer vid sin tillämpning av fysiokraternas skatteförslag endast velat identifiera den fysiokratiska jordägande-rätten, rätten till den rena inkomsten, med den svenska kameralistikens ränteäganderätt och uppenbart undvikit varje kollision med den existerande skillnaden mellan olika jordnaturer.[27] I litteraturen har det ibland framhållits, att fysiokratiska teorier inspirerade de krav på "bondejordens emancipation", rätten till skatteköp och till friare disposition över skattejord, som utformades bl.a. i de bekanta ofrälse privilegieförslagen vid frihetstidens slut.[28] Ett sådant sammanhang är naturligtvis tänkbart, men den Schefferska överföringen av teorin tenderar i en väsentligt annan riktning. Den accepterar det stora och rika jordbrukets överlägsenhet samtidigt som den identifierar "l'ordre naturel" med det svenska privilegiesamhället och villkorslöst inskärper satsen, att de ränteberättigade jordägarna äger allt överskott av jorden, att de alltså ensamma kan skapa de för jordbruket nödvändiga rikedomarna.

[27] Ovan, s. 85 ff.

[28] *Edler,* Om börd och befordran under frihetstiden, s. 127; *Thomson,* Grundskatterna i den politiska diskussionen, s. 83.

Kap. VII

PENNINGMÄNGDEN, CIRKULATIONEN OCH DET GODA PRISET

1. Finanssaken 1769

Scheffers förhållande till fysiokraternas uppfattningar i penning- och prisfrågorna kan belysas dels med hans översättning av hithörande ställen i Quesnays maximer, dels med de frågor, som han strax före publiceringen av *Bref til Herrar Riksens Råd* tillställt Mirabeau. I särskilt hög grad gäller det emellertid här, att innebörden av de i detta källmaterial framträdande åsiktsbrytningarna går förlorad, såvida de inte ses mot bakgrunden av den samtidigt pågående diskussionen kring samma problem vid riksdagsförhandlingarna 1769—70. Denna bakgrund måste alltså först tecknas i sina huvuddrag.

"Finanssakens" dominerande ställning vid 1769 års riksdagsförhandlingar var en given följd av de föregående årens händelser, av krisen 1767 och dess propagandistiska utnyttjande i den följande politiska kampanjen mot rådet. Med det politiska systemskiftet måste följa utarbetandet av "ett solitt och för riket i dess aktuella läge förmånligt finanssystem".[1] I den av hattpartiets ledning dominerade bankodeputationen hade man att utgå från, att föregående ständers beslut om sedelindragning och fällande av kursen jämte begränsning av statsutgifter och "lyx" var djupt kompromitterade; så var också deras teoretiska fundament: uppfattningen att en viss, kvantitativt bestämd utelöpande sedelstock var den för rörelsen erforderliga och som sådan ägnad att hålla kursen vid "pari". Mot denna hävdade man nu år 1769, att privatorums förfallna kredit, de enskildas kapitals försvinnande ur rörelsen, nödvändiggjorde en större sedelmängd än eljest; då nu denna faktor var omöjlig att kvantitativt fastställa, hade man att trygga sig till en ny princip om bevarandet av den nu utelöpande sedelstocken vid i stort sett oförändrat omfång. I överensstämmelse härmed och med sikte på en

[1] Scheffer t. kronprinsen 19/1 1769. F 514. UUB.

nära förestående realisation till 48 marks kurs föreslog bankodeputationen i sin första finansplan av den 10 aug., att amorteringarna på fastighetslånen skulle suspenderas, och att vågfört järn skulle få belånas till sammanlagt 16 t.g. — kursförordningens upphävande och kursens frisläppande gjordes emellertid avhängigt av det under juli månad av de tre högre ståndеn accepterade förslaget om brännvinsförbud.[2]

Under de följande månaderna revs emellertid denna plan upp totalt. I första omgången — i augusti månad — genomdrev en opposition i S.U. att 30 t.g. skulle av banken användas till jordbrukets upphjälpande.[3] I andra omgången — i september månad — beslöt adeln att revidera sitt föregående beslut och avvisa brännvinsförbudet. En ny finansplan, daterad den 30 okt., utarbetades i S.U. och accepterades av ständerna under första hälften av november månad. Dess främsta nyhet var — förutom ett kreditiv till järnkontoret på 10 t.g. — att ogravерade fastigheter finge belånas med sammanlagt 40 t.g. Även det nya betänkandet hävdade emellertid principen om sedelstockens oförändrade storlek. Samtidigt föreslogs nämligen, att ett inrikes lån på samma belopp som den medgivna fastighetskrediten skulle av kronan upptas och inbetalas på dess kopparmyntskuld till banken; då statskontorets härför utgivna obligationer skulle bringas i omlopp, godtas i uppbörden osv., skulle "Rörelse-Capitalet i Riket" växa "utan at Banco-sedlarna ökas". Operationen karakteriserades även på följande sätt: man skulle "så lagat, det et Capital, som är utgifwit, flyttar sig så ofta som mögeligit är ifrån et ställe til et annat, och utur den ena handen i den andra". Därutöver accepterades erbjudandet om ett utländskt lån att av kronan upptas och till banken lämnas i avräkning på bancoskulden. Detta skulle emellertid ej användas till realisation av bankens kopparmyntsedlar — en sådan betecknades som vådlig "i anseende till Handelens gäldbundna tilstånd" — utan till att ge finansplanen stadga och tjäna som motvikt mot kursens stigande; bankofullmäktige bemyndigades att med dess hjälp styra kursen, dock så att lånet vid förfallotiden ofelbart vore att tillgå. Förordningen om 42 marks kurs skulle upphävas från årsskiftet, varefter kronans inkomster och utgifter skulle beräknas efter 48 mark pr Rdlr Hamb. banco.[4]

[2] Montgomery, A., Riksbanken och de valutapolitiska problemen 1719—1778 i: *Sveriges Riksbank III: 1*, s. 77 ff.; *Malmström*, Sveriges pol. hist., 6, s. 125 f., 130 f.

[3] Montgomery, a.a., s. 84; *Malmström*, a.a., s. 132.

A. Montgomery, som synbarligen var benägen att knyta två alternativa penningteorier, kvantitetsteori och handelsbalanslära, till resp. möss- och hattparti, fann finansfrågans utveckling vid 1769 års riksdag väl ägnad att belysa den nu "rådande penningteoretiska uppfattningen": såväl den första finansplanens upphovsmän som de så småningom triumferande förespråkarna för en mer expansiv bankpolitik hade handelsbalansläran som gemensam nämnare och kunde tack vare denna ideologiska samhörighet slutligen enas om ett förslag, som innebar en mer aktiv påverkan av handelsbalansen genom bankens stöd åt näringslivet, och som rätt och slätt ersatte brännvinsförbudet med utrikeslånet.[5] Hans skildring synes fästa alltför stort avseende vid de handelsbalansteoretiska schablonmotiveringar, som vid behov kunde snickras ihop för de i praktiken mest skilda förslag och åtgärder, och som knappast illustrerar något annat än att "handelsbalanslärans" enorma elasticitet var väl insedd och utnyttjad av samtiden. I samma mån underskattas de praktiskt-sakliga motsättningarna mellan den första finansplanen och den definitiva kompromissen. I den sista är realisationen uttryckligen ställd på en avlägsen framtid, pappersmyntfoten tillsvidare bevarad. Banken fick i uppgift att styra kursen och utrustades genom utrikeslånet med medel härtill.[6] Man förutsåg uppenbarligen ett tryck uppåt på växelkursen. Den traditionella hänvisningen till handelns gäldbundna tillstånd uteblev förvisso inte. Framför allt nödgades emellertid den definitiva finansplanen räkna med en successivt framtvingad utvidgning av fastighetskrediten, vilken ingalunda gjordes avhängig av det samtidigt föreslagna inrikeslånet, som tvärtom banken förständigades att antecipera. Åsiktsförskjutningen i brännvinsfrågan torde i sin tur snarare böra sammanställas med det för år 1769 goda skördeutfallet än med en

[4] Riksens höglofl. Ständers secr. utskotts Betänkande, rörande Finance Werket. Af den 30 oct. 1769 (tr.), s. 12, 13, 14. Montgomery, a.a., s. 85, 92 ff.; *Malmström*, a.a., s. 152.

[5] Montgomery, a.a., s. 84 f. Jfr även s. 31, 37, 45.

[6] Dessa sakliga skillnader tycks helt ignorerade av Montgomery i följande passus: "Detta holländska lån blev nu därför en av grundvalarna för den nya finansplanen, i skarp motsats till det förra förslaget, som ju väsentligen byggt på den principen, att den utländska skulden måste avbördas innan realisationen kunde ta sin början. Motsättningen är emellertid endast skenbar, ty det föreslagna lånet skulle ju, om också endast för den närmaste tiden, framkalla samma verkningar, som man förut hoppats av brännvinsförbudet." A.a., s. 85.

plötsligt inträdande mer optimistisk bedömning av handelns utländska skuldsättning.[7]

Motsättningarna i finansfrågan påverkade de partipolitiska styrkeförhållandena framför allt genom att splittra majoritetspartiet. Mot hattarnas partiledning kring Carl Sparre och Jennings utkristalliserades kring kravet på utvidgad kreditgivning en oppositionsgrupp, i brevmaterialet kallad "dissidenter". Splittringen fick — alltjämt outredda — konsekvenser för konstitutionsfrågans utveckling. Den förebragtes — med divergerande ansvarsfördelning — som skäl för att den tillärnade förstärkningen av konungamakten inte kom att aktualiseras.[8] Scheffer har uppmärksamt följt och eventuellt själv deltagit i förhandlingarna. I september uttrycker han i brev till kronprinsen en pessimistisk uppfattning om konsekvenserna av finansplanen på dess dåvarande stadium: jag vidhåller, heter det, min tro att denna sak en dag skall medföra vårt nederlag så som en liknande dårskap medförde mössornas.[9] Den 29 okt., dagen innan S.U.:s slutgiltiga finansbetänkande daterades, varnas kronprinsen för att ge stöd eller sken av stöd åt "dissidenterna", om nu dessa inte accepterar bankodeputationens sista förslag, vilket likväl borde tillfredsställa dem; om de alltså inte gör det, finns det anledning att tro, att deras pretentioner är alltför vittgående och stridiga mot alla andra ståndS intressen, och vad skulle väl ske, om man finge höra, att kronan favoriserade de manövrer, som en mycket liten del av nationen företar för att påtvinga alla sina landsmän ett finanssystem i strid med det allmänna intresset? Kronprinsen besvärs att avstå från alla överläggningar eller överenskommelser med de s.k. dissidenterna, intill dess innebörden av deras krav klarlagts; för att undersöka saken ber Scheffer att själv få konfronteras med någon av dem, som kan svara för hela gruppens krav.[10] Några dagar senare är det emellertid "la mauvaise foi des principaux chefs" som är föremål för hans indignation; uttrycket återvänder ordagrant i den rapport, som kronprinsen något senare tillställde Paris.[11]

[7] *Evers, A.*, Den svenska brännvinslagstiftningens historia II, s. 49 ff. Om skördeutfallet, *Utterström,* Jordbrukets arbetare II, s. 434.

[8] *Malmström,* a.a., s. 131, 139 ff., särsk. 143 m. not; Rudelius, K.-E., Författningsfrågan i de förenade deputationerna 1769, *Statsv. Tidskr. 1935,* s. 331 f. *Kjellin, G.*, Rikshistoriografen Anders Schönberg, kap. IV, s. 150 ff.

[9] Scheffer t. kronprinsen, 4/9 1769. F 514. UUB.

[10] Scheffer t. kronprinsen 29/10 1769. F 514. UUB. Jfr *Kjellin, a.a.*, s. 184, n. 67, där brevet stympats och dess innebörd gått förlorad.

[11] Scheffer t. kronprinsen 4/11 1769. F 514. UUB.

Och den 10 nov. underrättar denne Scheffer om att ett parti börjar bildas mot Sparres och Jennings, bestående av största delen av dissidenterna, vilka ursprungligen sammanslöt sig för finansfrågan och nu på nytt förenas för att driva på en ändring av konstitutionen; de talar samtliga för hovet; detta å sin sida förhåller sig lugnt avvaktande, observerar den ena och den andra partens rörelser för att därav i sinom tid dra vinst.[12]

2. Till sedelexpansionens försvar

En vecka senare är den memoir daterad, vari Scheffer via Creutz ber den nya "ekonomiska filosofins" företrädare om upplysning rörande vissa teser och sanningar i deras arbeten, vilka inte förefaller honom lika evident underbyggda som flertalet av de övriga.[13] Inte oväntat gäller det frågan om penningmängden.

I *Ephémérides du Citoyen* har M. B. (Mirabeaus sign.) framfört tesen, att "ett lands inkomster bestämmer den cirkulerande penningmängden eller numerären", att denna alltså står i bestämd relation till inkomsterna, minskar eller ökar på grund av minskade eller ökade inkomster, medan återstoden av metallerna endast är "richesse mobiliaire". Innebörden härav måste vara, att om exempelvis saluvärdet hos de varor, som utgör samtliga proprietärers reveny, är 100 miljoner, så är också den cirkulerande penningmängden 100 miljoner; om åter jordbrukets blomstring ökar proprietärernas reveny till 150 miljoner, skall också den cirkulerande penningmängden öka till 150 miljoner. Mot detta synsätt reser sig åtskilliga svårigheter.

1:o påverkas penningmängdens funktion av dess cirkulation: 20 milj. som 5 ggr flyttar sig ur en hand till en annan är ekvivalent med 100 milj., som betalas endast en gång; en varumängd av ett bestämt värde kan således likaväl betalas med en mindre, snabbt cirkulerande penningmängd, som med en större, vars cirkulation är långsam och trög.

2:o kan man likaväl vända på satsen och säga, att inkomsten i ett land be-

[12] Kronprinsen t. Scheffer 10/11 1769. F 419. UUB. *Kjellin* — a.a., s. 184 n. 67 — har läst brevet fel.

[13] "17 novembre 1769. Mémoire." Koncept av Scheffers hand i Schefferska saml. Vol. I, RA. Bland Mirabeaus brev till Scheffer återfinns samma memoire i renskrift med Scheffers påteckning "le Mémoire est de moi" överst och med Mirabeaus svar på papperets andra sida ("Cette réponse est de M. le Mis de Mirabeau", m. Scheffers hand). Jfr ovan, s. 140 n. 24.

stäms av penningmängden. Priset på alla varor i pengar utgör samhällets verkliga inkomst, varförutan proprietärerna — som M. B. förträffligt observerat — endast skulle vara magasinsväktare. Men det förefaller som om hela varumängden endast kan evalueras av hela den cirkulerande penningmängden. Varav då följer, att om penning- och varumängd i ett land befinner sig i ett bestämt förhållande och penningmängden därpå ökar resp. minskar, skall också varupriserna öka resp. minska i samma proportion.[15] Erfarenheten talar för denna hypotes, då man i allmänhet kan iakttaga, att varorna är dyra i länder, där silvret överflödar och där alltså en större kvantitet metall måste bytas mot en mindre varumängd, medan motsatsen är fallet i länder, där silvret är sällsynt.[16] Visserligen är det — om handeln är fri — synbarligen alla länders penningmängd, som bidrar till att evaluera varorna i ett land, som tillåter dylik frihet i handeln. Om detta emellertid låter sig betalas med varor från de övriga länderna, är dessas penningmängd likgiltig — "leur numéraire n'entreroient pour rien dans ce commerce" — och det är alltjämt den inom landet cirkulerande penningmängden som bestämmer priset på dess varor. Det förefaller då säkert, att det icke är den cirkulerande penningmängden som bestäms av inkomsterna, utan tvärtom inkomsterna, som ökar eller minskar beroende på penningmängden.

3:o om så vore, att en ökning av inkomsterna i varor medförde en motsvarande ökning av den cirkulerande penningmängden, varifrån kommer då denna nya penningmängd? Antag, att ett lands proprietärer i nettoprodukt skördar 1 miljon septier brödsäd, nog för att livnära landets hela befolkning, samt att den cirkulerande penningmängden är 20 milj. livres; antag vidare, att en bättre användning av dessa 20 milj. livres följande år ger 100 000 septier brödsäd i skördeökning, vilka då proprietärerna byter mot likvärdiga mängder vin eller andra utländska varor; reellt skulle då detta lands inkomster ha ökats med för 100 000 septiers värde nya "jouissances", utan att dess cirkulerande penningmängd skulle ha ökats med en enda écu.[17]

4:o avser synbarligen M. B. med begreppet numerär endast den metalliska cirkulationen. Man vet dock, att ackrediterade köpmän och många andra som anses förmögna, kan i handeln sätta sedlar, som gör samma tjänst i cirkulationen och betalar varorna precis som metallerna. På grund härav kan ett lands penningmängd minska omärkligt, i varje fall för en tid, i synnerhet om landet grips av begär efter mer utländska varor än det kan betala med sin egen produktion och täcker underskottet med en del av sin cirkulerande metall; den inre cirkulationen upprätthålls likväl av de introducerade sedlarna, jordbrukets nödvändiga "avances" fullgörs som vanligt, jorden ger proprietärerna samma nettoprodukt, dvs. samma inkomster, som förut — åter ett exempel på att numerären inte

[15] Urspr.: "si le numéraire dans une société étoit abondant les denrées auroient un prix plus haut."

[16] Urspr.: "les denrées sont à bon marché" som sedan ändrats till "il arrive tout le contraire". Möjligen har förf. erinrat sig, att uttrycket "bon marché" föreföll brevmottagaren hädiskt.

[17] Ursprungligen har härtill fogats: "La même opération se faisant ann..."; förf. har alltså tänkt sig det angivna bytet som en flera år upprepad företeelse.

alltid bestäms av inkomsterna, vilka i detta fall är oförändrade, medan numerären i själva verket minskat.

Dessa observationer tycks då leda till två resultat. Dels att det i själva verket är numerären, som bestämmer varupriserna och att alltså inkomsterna ökar eller minskar på grund av numerärens förändringar. Dels att ej blott metallerna utgör numerären, att köpmäns eller andra sedlar kan fylla dessas funktion, att snarare "cirkulationsgraden' än dess mängd influerar på varupriserna, och att det sålunda är omöjligt att bedöma *ett lands inkomster efter måttet av dess metalliska cirkulation*. Dessa slutsatser strider dock uppenbart mot den nämnde författarens (M. B.), vars kunskaper i den ekonomiska vetenskapens alla delar ändå är överlägsna. Därför vore det önskvärt, att Creutz underställde dem M. Duponts eller någon annan persons granskning. Ett klargörande av dessa frågor vore av den största betydelse "pour l'administration publique".

I de av Scheffer framförda synpunkterna är det ett teoretiskt inslag, som omedelbart kräver en närmre definition.

Argumenteringen ger akt på det samband, som senare teori uttrycker med den s.k. bytesekvationen MV = PT: penningmängden "mäter" eller prissätter varumängden i förhållande till sin "cirkulationsgrad". Uppfattningen brukar anges som "kvantitetsteoretisk". Vissa distinktioner är emellertid nödvändiga. De av Scheffer använda formuleringarna: "penningmängden (ev. "cirkulationsgraden") bestämmer..." konstaterar inte bara sambandet som sådant utan förutsätter också ett — av ekvationen som sådan ingalunda givet — *kausalsammanhang*, där det vänstra ledets faktorer utgör oberoende variabler; påståendet att förändringar i penningmängden *förorsakar* proportionella förändringar i varupriserna tillför bytesekvationen ytterligare förutsättningar, genom att hålla V och T konstanta. Det har med rätta framhållits, att detta påstående — ett slags "kvantitativ pristeori" med anor från åtminstone 1500-talet — noga bör skiljas från "the quantity theory of money", vars signifikativa, "antimerkantilistiska" ståndpunkt är, att penningmängdens storlek är betydelselös, och som illustrerar denna ståndpunkt med hänvisning till en ur bytesekvationen härledd *proportionalitet* mellan penningmängd och priser utan att postulera något orsakssammanhang.[18] Scheffers slutsatser går också i diametralt motsatt riktning. Som primär orsak till priset — det "goda" pris, som i överensstämmelse med den nya vetenskapen anges som saluvärdets och inkomsternas mått — blir penningmängden en faktor av största betydelse.

Den praktiska anknytningen till den svenska diskussionen är uppenbar.

[18] *Hegeland, H.*, The Quantity Theory of Money, särsk. s. 44 ff.

Den blir än tydligare med påpekandet, att sedlarna kunde göra samma tjänst som metallerna i cirkulationen; även framhållandet av "omloppshastighetens" betydelse hade i de svenska resonemangen sin plats. Att ökningen av det representativa myntet ökat priserna på i synnerhet jordens produkter hade Scheffer understrukit redan 1761; i tecknet av den stora vändningen efter år 1766 hade han angivit den inflationistiska utvecklingen som speciellt förmånlig för "uppodlingen", då spannmålen stigit mer än metallerna, räntan varit låg och avsättningen snabb.[19] Som kritik mot de okunniga finansmäns åtgärder, som angavs ha förorsakat 1767 års kris, hade den nya läran introducerats i Sverige. Däri låg dess politiska förutsättningar. Fullföljande denna linje söker Scheffer i nov. 1769 också försona den med de krav på utvidgad sedelcirkulation, som spelat en betydelsefull roll i de politiska förhandlingarna i den svenska riksdagen.

I överensstämmelse härmed har också Quesnays maximer justerats i *Bref til Herrar Riksens Råd.*

Quesnay behandlar penningens roll i en andra not till sin Maxime XIII, en not som Scheffer i översättningen givit rang och värdighet av särskild maxim och försett med en egen rubrik: "Om alla Rikedommar dragas så mycket möjeligit är til Jordbruket, så försäkrar man sig om Rikedommarnas årliga tilväxt".[20] Vari består en jordbrukande nations välstånd? I "stora Förlager" — originalets "de grandes avances" — för att fortsätta och öka inkomsterna, i fri och lätt handel och i "lätthet at utgöra stora Pålagor til Samhällets bestånd och försvar" — "en payements pécuniaires et opulents du revenu et de l'impôt".[21] Men det är försäljningsvärdet, underhållet av konsumtionen och handeln, som är måttstocken till nationens rikedomar, de rikedomar på vilka skatten kan läggas. Härav bestämmer Quesnay i pregnanta vändningar "penningens uppgift": den är, hävdar han, uteslutande ett cirkulationsmedel, "un gage intermédiaire entre les ventes et les achats", som upphör att fullgöra sin uppgift, då den dras ut ur cirkulationen, och vars "ackumulation" är till skada för konsumtion och reproduktion.[22] Verkligt aktiv och nyttig är den endast, då den ständigt ger "richesses pour richesses",

[19] Ovan, s. 102 f.

[20] [*Scheffer*], Bref til Herrar Riksens Råd XII; Maxime XIII, n. 2, *FQ II*, s. 967 ff.

[21] Undvikandet av "pekuniär skattebetalning" är karakteristiskt, ovan s. 94 f.

[22] Jfr ovan, s. 21, n. 35.

tjänar försäljningar och köp samt betalar revenyer och skatt för att sedan åter kastas ut i cirkulationen.[23] Noga talat har den därför ingen ägare — "l'argent qui a cet emploi dans la nation n'a point de propriétaire" — endast en "destination"; den tillhör samhällets behov, vilka sätter den i cirkulation för att reproducera rikedom. Härtill fogar Quesnay ett karakteristiskt utfall, som Scheffer i sin annars ytterst följsamma översättning hoppat över:

Il ne faut pas confondre cet argent avec la finance dévorante qui se trafique en prêt à l'intérêt et qui élude la contribution que tout revenu annuel doit à l'État.

Av penningens exklusiva roll som cirkulationsmedium drar nu emellertid Quesnay en slutsats, som i stort sett är identisk med den Mirabeaus tes, som uppkallat Scheffer till protest. Hos Quesnay har den snarast en mer normativ formulering. En jordbrukande nations "masse du pécule", heter det, är endast ungefär "egal med" nettoprodukten eller jordegendomarnas reveny; i denna proportion är den mer än tillräcklig för landets bruk, och en större penningmängd vore inte någon nyttig rikedom för samhället. I *Bref til Herrar Riksens Råd* har satsen återgivits. Men i gengäld har översättaren i Quesnays fortsatta resonemang funnit ett kryphål, som han till fullo utnyttjat, och som helt befriar honom från den besvärliga utfästelsen. Bristen på reella rikedomar, heter det, kan ej ersättas av pengar, men

le pécule est facilement supplé dans le commerce par des engagements par écrit, assuré par les richesses que l'on possède dans le pays et qui se transportent chez l'étranger.

brister i penningestocken kan lätteligen uppfyllas genom papper, hvars värde försäkras genom Landets värkeliga Rikedommar.

Den franska litteraturen efter Law upprätthåller en sträng distinktion mellan å ena sidan "monnaies de papier", å andra sidan den kommersiella kreditens instrument, "lettres de change". Quesnay avser endast de senare, alltså inte pengar utan medel att undvara pengar, och vad han åsyftar är just att mot utrikeshandelns påstådda penningbehov ställa "saluvärdet" hos landets produkter: utrikeshandeln klarar sig utan

[23] Scheffer översätter: "Således är Mynt endast då en värklig och nyttig Rikedom, när den städse användes at producera andra Rikedommar, och dess enda bruk bör vara at ständigt nyttjas, til Försäljning och Köp af Varor, til betalning af Contributioner, och til at derifrån åter ingå i circulationen igen."

pengar såtillvida som den kan dra växlar på vad den har att sälja.[24] I Scheffers översättning är alla originalets reservationer rörande papprets förmåga att ersätta pengarna strukna. Till Mirabeau hade han skrivit, att sedlarna kunde obehindrat underhålla den inre cirkulationen, betala jordbrukets "avances" och proprietärernas revenyer.

Men memoiren till Mirabeau går också längre. Där hävdas inte blott att pappret kan utan också att det måste utfylla brister i penningstocken, om det goda priset skall kunna upprätthållas. Scheffer söker visa, hur sådana brister måste uppstå vid ökad produktion. Argumenteringen är — i förening med annat material — ytterst betecknande. Den kan om man så vill åter illustreras med bytesekvationen MV = PT. Stiger varutillgången T, måste tydligen P sjunka, om vänstra ledet förblir konstant. Och varför skulle det ändras, "varifrån kommer den nya penningmängden"? Inte från utrikeshandeln, ty om proprietärerna byter sitt produktionstillskott — 100 000 septier brödsäd — mot utlänningens "jouissances", således föredrar de reella rikedomarna framför deras i och för sig värdelösa symboler i guld och silver, så förblir penningmängden oförändrad medan varumängden ökar, och de övriga ländernas numerärer "n'entreroient pour rien dans ce commerce".

Resonemanget tycks förbise själva det konstitutiva momentet i teorin om utrikeshandeln som "självreglerande mekanism": de relativa prisnivåerna som det internationella ädelmetallflödets regulatorer. I sin år 1752 publicerade essä *Of the Balance of Trade* hade David Hume presenterat en enkel illustration av mekanismen. Syftet var att visa, att den universella paniken för att förlora ädelmetall genom underbalans i handeln var obefogad. Antag, skrev Hume, att 4/5 av alla Englands pengar förintas över en natt; måste då inte priset på arbete och varor sjunka proportionellt, sätta landet i stånd att undersälja andra på alla utländska marknader och således föra tillbaka de förlorade pengarna tills förmånen av billigt arbete och billiga varor gick förlorad och penningströmmen upphörde "by our fulness and repletion"? Antag åter, att pengarna i England femdubblades över en natt; måste då inte mot-

[24] *Rist,* Histoire des doctrines relatives au crédit et à la monnaie depuis John Law jusqu'à nos jours, s. 13 ff. För sin uppfattning rörande växlarnas roll i utrikeshandeln torde Quesnay ha byggt på synpunkter hos *Cantillon,* Essai sur la nature du commerce en général, s. 176, innebärande att utrikeshandeln allmänt sett inte behöver andra pengar än de inom landet cirkulerande, då balansen är jämn.

satsen ske, arbete och varor stiga enormt, andra länders jämförelsevis billiga varor tvingas in och pengarna strömma ut "til we fall to a level with foreigners"? Samma orsaker måste uppenbarligen verka i naturens vanliga lopp och måste för alltid i alla angränsande länder "preserve money nearly proportionable to the art and industry of each nation". Vattnet i kommunicerande kärl stannar alltid vid en viss nivå.[25] Det första ledet i Humes bevisföring är tydligen särskilt ägnat att lösa Scheffers svårighet. Det innebär, att landet *av en relativ sänkning av den inhemska prisnivån tvingas* att ta betalt för en del av sin export i pengar.

Fysiokraternas förhållande till den Humeska doktrinen rymmer vissa problem. Att de känt till den, är ställt utom allt tvivel. Quesnay (1758) och Le Mercier de la Rivière (1767) hävdar båda, att silvret distribueras till de olika länderna i proportion till kvantiteten och saluvärdet av deras produkter, varmed tydligen — bättre än i Humes egen sammanfattning: "proportionable to the art and industry" — just de relativa prisnivåernas nyckelroll i mekanismen betonas.[26] Men deras accepterande av teorin är inte fritt från ambivalenser. De använder den i första hand för att visa det futila i jakten efter guld och silver, för att angripa strävandena efter en "balance en argent". Enligt Hume själv kunde emellertid vattenmängden i de kommunicerande kärlen spädas på, till och med med fördel. Ökades ädelmetalltillgången — såsom skett genom upptäckten av Amerikas gruvor — måste tillskottet spridas successivt till de olika länderna, därvid förorsakande en successiv stegring av deras absoluta priser med början hos exportindustrins produkter. Hume — och många efter honom — beskrev processen som en "profit inflation" med produktionsstimulerande verkningar tack vare arbetslönernas "lagging behind".[27] Fysiokraterna — Turgot undantagen — värderar denna process på diametralt motsatt sätt.[28] De förnekar häftigt dess "kvantitetsteoretiska" verkningar genom att bestrida den ökade ädelmetallpro-

[25] *Hume, D.,* Writings on Economics. Ed. E. Rotwein, s. 62 f.

[26] Questions intéressantes, *FQ II,* s. 652 f. *Le Mercier de La Rivière,* L'ordre naturel, s. 305 f. — Bloomfield, A. I., Foreign-Trade Doctrines of the Physiocrats, *The American Economic Review XXVIII* (1938), s. 728.

[27] Of Money. *Hume,* Writings on Economics, s. 37 ff.

[28] Turgots beskrivning av ädelmetalldistributionen är, som Bloomfield noterar — a.a., s. 727 — den omsorgsfullaste i den fysiokratiska litteraturen, men den är också framförd som kritik mot den mer disciplinerade Saint-Péravys förenklade negering av "la balance en argent". *Turgot,* Oeuvres II, s. 652 ff.

duktionens proportionella inverkan på jordbruksprodukternas silverpriser.[29] De söker också — om man så vill — eliminera den teoretiskt: den ryms ju de facto inte inom propån, att penningmängden bestäms av föregående förändringar i nettoprodukten eller jordegendomarnas reveny. Fysiokraternas penningteori är starkt dubbelbottnad. Satsen om penningen som endast "gage intermédiaire" förenas med våldsamma anateman över dess "tesaurering" eller "ackumulation". Motsättningen framträder också i Quesnays diskussion om utrikeshandeln. I utrikeshandeln — denna nödfallsutväg — händer det att ett land inte kan byta sina produkter mot andra produkter utan *till sin egen nackdel* måste ta emot "un gage intermédiaire, tel que l'argent, qui, considéré comme monnaie, ne peut servir à rien que lorsqu'il est échangé contre des productions". Denna s.k. "balance en argent" är endast nödfallsutvägens nödfallsutväg, "le pis-aller du pis-aller du commerce". Dessvärre måste detta silver accepteras, när ingenting bättre kan göras, "car il est clair qu'un pis-aller vaut mieux que rien".[30] Utrikeshandelns tendens att importera silver är m.a.o. tyvärr outrotlig. Dessbättre är denna utrikeshandel i sig själv en nödfallsutväg, som avtar med växande prosperitet.[31]

Det kan inte beläggas, att Scheffer stiftat direkt bekantskap med Humes visserligen välkända essäer.[32] Men han har — som i ett före-

[29] Nedan, s. 168 ff.

[30] Du commerce. *FQ II,* s. 849.

[31] *Le Mercier de La Rivière,* L'ordre naturel, s. 265 f.

[32] Om Humes roll och plats i den samtida diskussionen och i den doktrinhistoriska utvecklingen, se *Viner, J.,* Studies in the Theory of International Trade, s. 84, 292 ff. *Hennings,* Gustav III som kronprins, s. 319 gissar, att Humes essäer i fransk översättning skulle ha tillställts kronprinsen av Scheffer på sommaren 1768. Ifrågavarande brev — Scheffer t. kronprinsen 18/8 1768, F 514. UUB — talar om en till franska översatt engelsk "traité", varav det fanns legio. Av Humes essäer blev de två första, således icke Of the balance of trade eller Of money, försvenskade 1767, troligen som ett inlägg i "yppighets-"diskussionen. Inledningen angav Humes ståndpunkt rörande penningmängden på följande sätt: "at penninge-stocken i et land altid blifwer i samma förhållning emot warorna, de arbetande händer och idogheten, som i de nästgränsande Stater, eller de med hwilka man handlar; så at et land, som äger tre eller fyra gånger mera waror, arbetande händer och idoghet, än de omkring liggande, måste ock äga tre eller fyra gånger mera penningar: är penningarnas myckenhet öfwer detta förhållande, så gå de ur landet: äro de därunder, dragas de in, till dess de komma til detta jämna läge." *Herr David Humes Politiske afhandlingar om*

gående kapitel visats — bokstavligen snubblat på en högst elegant demonstration av pris-specie-mekanismens funktion och därvid också tagit ställning. Abbé Baudeau hade använt den i sin av Scheffer 1768 delvis försvenskade avhandling om lyxen i en inlagd polemik mot handelsbalansläran. Han började med att visa, hur ett exportöverskott medförde en relativ prisstegring, som framtvingade ett utjämnande importöverskott. Detta led — jämte dess slutsats, att den förmånliga handelsbalansen var en självförödande chimär — blev av Scheffer omsorgsfullt återgivet. Men Baudeau kompletterade uppvisningen — liksom Hume fast med motsatt turordning — genom att påpeka, att också ett importöverskott utjämnades av samma mekanism, dvs. på grund av en sänkning av den relaiva prisnivån, och tillade med berättigad teoretisk stolthet: "Voilà donc votre balance retournée!" I Scheffers översättning utelämnades denna komplettering.[33]

Det till Mirabeau framförda resonemanget kan under sådana omständigheter inte tolkas som ett förbiseende eller tankefel. Det uttrycker i stället en medveten ståndpunkt. Det var enligt denna ståndpunkt inte nödvändigt, att balansen returnerades, att "nödfallsutvägen" tillgreps, att landet i utbyte mot sina exporterade produkter påtvingades en överflödig "gage intermédiaire, tel que l'argent" i stället för utlänningens konsumabla produkter. Utlandet kunde tvingas betala exportprodukterna med "de nouvelles jouissances". Denna ståndpunkt har sin omisskännliga praktiska motsvarighet i den svenska ekonomiska politiken. Den relativa prisnivån hade sitt påtagliga uttryck i växelkursen. Kunde emellertid växelpriset hållas under den nivå, som betingades av importörers och exportörers efterfrågan och utbud, så sattes pris-specie-mekanismen ur funktion, importen premierades, och landets proprietärer erhöll för sitt disponibla överskott billigare växlar, dvs. mer av utlänningens "jouissances", medan den inre cirkulationen, jordbrukets förlag och jordägarnas ränta betalades med sedlar. Den av Scheffer återgivna ståndpunkten implicerar pappersmyntfoten *i förening med* "styrd" kurs, eller om man så vill: med den styrda kursen som ändamål.

Tolkningen bekräftas i *Bref til Herrar Riksens Råd.*

Den slutgiltiga finansplanen 1769 förutsatte upptagandet av ett ut-

---

handel och yppighet, s. 3. Jfr *Lärda Tidningar* 20/8 1767 (nr 65, s. 257 f.). De relativa prisnivåernas roll är inte omnämnd.

[33] Ovan, s. 46.

ländskt lån att ställas till bankens förfogande för att styra kursen. Quesnays sista maxim avvisar emellertid statslån utan urskiljning. I Scheffers översättning möter alltså ett tillägg:

Et enda undantag tål likwäl denna Regel, som då äger rum när et Utrikeslån skulle finnas oumgängeligt, til at dermed åstadkomma en ny årlig National Revenu, som skulle öfverstiga hvad uti Interesse betalas borde".[34]

Heckscher, som observerade tillägget, fann att det höjde den svenska översättningen över originalet.[35] Omdömet är väl starkt. I sitt sammanhang var tillägget närmast ofrånkomligt.

I två komplementära maximer uttalar Quesnay sin dom över utrikeshandeln. Angreppet sker efter en välberäknad strategi. Må nationen — säger Maxime XXIII — inte lida förlust i utrikeshandeln, även om denna skulle vara vinstgivande för de köpmän, som berikade sig på sina landsmäns bekostnad vid försäljningen av de varor, som de hemför; tillväxten av dessa köpmäns förmögenhet skulle hindra inkomsternas cirkulation till skada för distribution och reproduktion.[36] Här är det den privilegierade ostindiska handeln och kolonialhandeln, som åsyftas, vilka — Quesnay försummar inte det argumentet — "enlève notre argent sans retour", dvs. sålde de importerade varorna dyrt utan att betala landets egna produkter bättre; köpmännens landsskadliga förmögenheter hör naturligt hemma i detta sammanhang, eftersom kolonialhandeln särskilt var erkänt lukrativ.[37] Maxime XXIV varnar för handelsbalansillusionen. Tillsammans uttömer båda maximerna den fysiokratiska ståndpunkten. Varken när den inför varor eller när den inför pengar ger utrikeshandeln landet någon vinst. Också dialogen *Du Commerce* använder metoden att spela ut de två intressegrupperna i handeln, kolonialimporten och manufakturexporten, de två huvudkombattanterna i den merkantilistiska debatten, för att utnyttja deras skilda ståndpunkter till ädelmetallexporten, piska dem med varandras argument och triumferande dra slutsatsen, att det alltid är det partikulära vinstintresset som talar:

Ainsi soit dans nos ventes, soit dans nos achats, ils nous font toujours voir du profit dans le commerce maritime, qui est toujours à leur avantage. Tout

[34] Maxime XXX, *FQ II*, s. 957; [*Scheffer*], Bref til Herrar Riksens Råd, XXVI.
[35] Heckscher, Fysiokratismens ekonomiska inflytande. *Lychnos 1943*, s. 15.
[36] *FQ II*, s. 955.
[37] Jfr Questions Intéressantes. *FQ II*, 655 f. m. n. 12; även brevet om Montesquieu och kolonialhandeln, *FQ II*, s. 781 ff.

cela est difficile à démeler par ceux qui ne sont pas du métier ; le sophisme y est toujours triomphant, et toujours nous a-t-il convaincu que le commerce de revendeur est *productif,* qu'il est seul digne de l'attention du gouvernement, et du nom de commerce.[38]

Helt i överensstämmelse med sin ovan angivna ståndpunkt — som ju de facto innebar, att en premiering av importen möjliggjorde en vinst i utrikeshandeln — har Scheffer uteslutit Maxime XXIII. Den följande maximen om den illusoriska balansen i pengar är däremot medtagen. Den är emellertid högst självständigt utförd på ett sätt som väl belyser översättarens från originalets avvikande syfte, och som motiverar en parallellställning:

Qu'on ne soit pas trompé par un avantage apparent du commerce réciproque avec l'étranger, en jugeant simplement par la balance des sommes en argent, sans examiner le plus ou le moins de profit qui résulte des marchandises mêmes que l'on a vendues et de celles que l'on a achetées. Car souvent la perte est pour la nation qui reçoit un surplus en argent ; et cette perte se trouve au préjudice de la distribution et de la reproduction des revenus.

Man bör akta sig, at icke blifva bedragen i Handlen med främmande Nationer, då man endast dömer derom genom den så kallade Öfver-Balancen, eller Balancen i reda Penningar.

Ofta händer at, äfven då man, i stället för Varor, tager reda Penningar i betalning för Landets Producter, man lika fult blir lidande på denne Handel, i fall Producterne blifvit sålde til mindre än hvad de, efter et uträknat *godt pris,* hade bordt gälla. Nationen lider då i dess tilbörliga Revenue, ty härofvantil är bevist, at et *godt pris* på Producter och Varor är det enda som kan bidraga til desse Producters reproduction, hvaruti Nationens egenteliga Rikedom består. Man dömer således ofta orätt, när man tror en nation drifva en fördelaktig Handel, endast derföre at hon indrager reda Penningar i stället för Varor, hvilket man lika orätt kallat Öfver-Balance i Handeln.[39]

Accentförskjutningen är tydlig. Quesnay betonar, att man bör ge akt på vad man säljer och köper: Frankrike producerade råvaror med

[38] Du commerce. *FQ II,* s. 838, 840.

[39] Maxime XXIV. *FQ II,* s. 955; [*Scheffer*], Bref til Herrar Riksens Råd XX.

"störst profit" och borde i möjligaste mån importera manufakturprodukter. "Le bon prix" hör inte hemma i detta sammanhang. Utrikeshandeln var en kostsam nödfallsutväg; inte exporten utan exportfriheten gav upphov till det goda priset. Som dess resultat borde tvärtom utrikeshandelns bas krympa, då någon större jordbruksexport inte kunde påräknas; följaktligen nöjer sig Quesnay i detta sammanhang med att bagatellisera den påstådda förmånen av ökad ädelmetallförsörjning genom utrikeshandeln.[40] Scheffer å sin sida är främst angelägen att framhålla, att det land, som tar betalt för sin export i reda penningar, ofta inte för sina produkter får vad de efter ett uträknat gott pris bort gälla och därigenom äventyrar reproduktionen. Ståndpunkten är plausibel men avviker såtillvida från Quesnays, som det är "överbalansen", betalningen i reda penningar, inte utrikeshandeln i och för sig, som görs ansvarig.

Vad avses med det uträknade goda priset? *Bref til Herrar Riksens Råd* ger i annat sammanhang en definition, enligt vilken ett gott pris är produktionskostnadspriset plus en skälig vinst för producenten. För denna definition har Scheffer emellertid måst gå ifrån sin förlaga, Quesnays *Maximes générales*. Den text han använt leder visserligen sitt ursprung tillbaka till Quesnay men har avfattats av denne före *Tableau économique* och före det fysiokratiska nettoproduktsbegreppets koncipiering. Med upptäckten av jordbrukets nettoprodukt blir i själva verket en produktionskostnadsteoretisk bestämning av jordbruksprodukternas goda pris meningslös, och det goda priset blir i stället rätt och slätt "le plus haut prix possible", dvs. det pris, som erbjuds av den av exportfriheten öppnade internationella marknaden.[41] Hur Scheffers tankegång åter

[40] Härom *Weulersse,* Le mouvement physiocratique I, s. 552, II, s. 463 ff. Pregnanta formuleringar återfinns i Quesnay, Analyse du Tabl. écon. "Cinquième" och "Sixième observation", *FQ II,* s. 806 ff. och *Le Mercier de La Rivière,* L'ordre naturel, s. 265 ff., 288.

[41] I sin före Tableau économique författade artikel Hommes inkluderar Quesnay i jordbruksprodukternas "prix fondamental", deras produktionskostnadspris, även "taille et fermage", skatt och jordränta. I överensstämmelse härmed hävdas, att jordbruksprodukternas "prix fondamental" inte kan sänkas utan att jordägarnas och konungens inkomster minskar. *FQ II,* s. 529 ff., 555. I den färdigutbildade doktrinen är skatt och jordränta "produit net". Motiveringen härför är just att jordbruksprodukterna, "les productions", är underkastade speciella prisbildningslagar, att deras priser till skillnad från industri- och hantverksprodukter inte bestäms av produktionskostnader: "Les productions, indépendamment des frais

måst laborera med "uträknade" produktionskostnader i alldeles speciell mening, framgår klarare av annat material.

Bland Scheffers papper i Brokindsamlingen finns från sommaren 1769 ett utkast till betänkande i finansfrågan. Det rundmålar den allmänna nöden i riket och härleder den framför allt ur penningbrist och misskredit, som medfört jordbrukets, bergverkens och alla näringars förfall. Penningbristen måste botas av snabbare cirkulation; "en liten penningeståck som röres ofta svarar emot en större som röres trögt". Misskrediten åter måste hävas genom stadga och säkerhet i alla värden, vilket i sin tur kräver, att de nuvarande sedlarna "utan wärde i sig sielfwa" måste förvandlas i ett "beständigt och ingen variation underkastat silfwermynt". Då nu tillräckligt med silver ej torde finnas i landet utan delvis måste köpas med exportprodukterna, järnet framför allt, bör förvandlingen ske efter följande princip. 1 skeppund järn lär genomsnittligt kunna från utlänningen ge 12 lod silver, efter nuvarande myntfot 6 specieriksdaler. Banksedelns hela värde består i "den nytta som deraf, i sakernas närwarande ställning åstadkommas kan"; denna nytta i sin tur består däri, att man med den kan erhålla allt det arbete, som framdrar och förädlar jordens produkter, t.ex. malmen, som förädlad till stänger tjänar att bytas mot utlänningens silver. Som ett medium — vissa bruksägare kan behöva mer, andra mindre, — kan ett skeppund stångjärn f.n. tillskapas av 72 (överstruket: 80) dlr kmt, om bergshanteringen skall drivas med bestånd. Alltså är 1 skeppund stångjärn, 72 (överstruket: 80) dlr kmt, 12 lod silver och 6 specieriksdaler "wärden som aldeles swara mot hvarannan", och mot varje riksdaler bör alltså bytas 12 (överstruket: 14) dlr kmt. Emellertid bör för

---

de culture, ont leur prix réglé par la quantité et par la concurrence des acheteurs, dont les besoins surpassent toujours la masse de la reproduction. Donc l'épargne qu'on fait sur les dépenses du cultivateur, quoiqu'elle augmente la portion qui excède les frais, n'en diminue pas le prix, et par conséquent la reproduction n'en est pas moins richesse. Au contraire, dans les ouvrages de l'artisan il n'y a nul surcroit de richesse au delà de ses dépenses, comme on l'a prouvé ; ainsi plus on épargne sur ses dépenses, moins ses ouvrages sont richesses." Quesnay, Sur les travaux des artisans, *FQ II*, s. 910.

Artikeln Hommes förblev under Quesnays livstid otryckt. Dess kalkyler och diskussion av jordbruksprodukternas fundamentala och goda pris infördes emellertid i [*Patullo*], Essai sur l'amélioration des terres. 1758. Härifrån har denna passus vandrat vidare till den av Scheffer utnyttjade broschyren från år 1768. Nedan, n. 45.

cirkulationens och kreditens återställande realisation verkställas omedelbart utan att avvakta den erforderliga silverimporten, så att alla nu utelöpande kopparmyntsedlar bytas mot tillsvidare oinlösliga riksdalersedlar enligt den sålunda beräknade kursen av 48 mark. Växelförordningen — maximeringen av växelpriset till 42 mark — bör upphävas och istället bör stadgas kursens uträkning efter svenska riksdalers förhållande till andra länders myntsorter. Innebörden härav preciseras. De oinlösliga riksdalersedlarna har ett reellt värde: man bör kunna köpa en växel på 100 Rdlr på Hamburg eller Amsterdam för 100 Rdlr i sedlar, "som betekna et deremot swarande quantum utskeppat järn eller andra wahror". Emellertid kan det hända, bortsett från de 1—3 % variation, som handelns momentana ställning eller förhållandet mellan mynten kan verka, att växlar uppsättas ända till 10 à 20 % eller mer "hwilket wisserligen skulle minska Rdlr Sedlarnas credit, samt rubba wahrupriserna här hemma"; till att förekomma sådant bör en utväg finnas "dock icke af den beskaffenhet at den här omröras kan" — uppenbarligen en antydan om de vid denna tidpunkt aktuella förhoppningarna om franska subsidier, vilka alltså här tänks erbjuda möjligheter till kursens styrande. Betänkandet tillfogar till sist, att banken nu måste "på wisst sätt och med wissa willkor öpnas til låns" för hjälp till jordbruk, bergsbruk, manufakturer och andra näringar.[42]

I sak argumenteras här för sedelmyntets bibehållande och för en fixering av kursen till 48 mark. Argumenteringen förankras i föreställningen om en värdebeständig enhet: ett skeppund utskeppat järn. Men detta värde manifesterar sig i likviden, de utländska växlarna. Om då dessa växlar också har ett pris, så måste detta pris vara bestämt av järnets inhemska produktionskostnader. Här har man emellertid att söka bakgrunden till ett "uträknat godt pris" i *Bref til Herrar Riksens Råd*. Den fysiokratiska definitionen av "le bon prix" som det högsta möjliga producentpriset har finansbetänkandets författare varit ur stånd att acceptera. Han har själv räknat ut, att ett produktionspris på 80 mark/skeppund stångjärn givit honom 53 à 56 marks kurs i stället för den åsyftade 48 markskursen. Och av kursen var proprietärernas reveny, således landets rena inkomst avhängig.

Enligt fysiokraterna kan den av ett högre spannmålspris framtvingade

[42] Konc. rörande finansfrågan, dat. 3 juli 1769. Brokind vol. 15. Kulla-Gunnarstorps arkiv.

löne- och produktionskostnadsstegringen inte beskära annat än "fiktiva" revenyer, såtillvida som samma högre spannmålspris antas medföra en produktionsökning, som gör nettoproduktens, den verkliga revenyns, ökning större än tillväxten av den sterila klassens lönekostnader.[43] Ökade löner och produktionskostnader för icke-agrikulturella näringar är det goda prisets ofrånkomliga och av fysiokraterna villigt erkända konsekvens. Den mest utmanande formuleringen uppträder i Quesnays maximer — som not till Maxime XIX: "Le bon marché des denrées n'est pas avantageux au petit peuple" — där det hävdas, att spannmålens dyrhet, förutsatt att den är konstant i en jordbrukande nation, är en större förmån för småfolket, eftersom daglönen naturligen rättar sig efter spannmålspriset och vanligen uppgår till en tjugondel av priset pr septier: efter att ha tillgodosett familjens behov av brödsäd får alltså daglönaren dubbelt så mycket pengar över, då spannmålen är dubbelt så dyr![44] Men just här lämnar Scheffer, som annars noga följer sin förlaga i dess apologi för dyrheten och dess kritik av strävandena efter låga varupriser, Quesnays text och vänder sig till en annan källa, för att därur hämta den redan nämnda, produktionskostnadsteoretiska definitionen på ett gott pris. Alla varor har ett fundamentalt pris ekvivalent med deras produktionskostnader; måste de säljas under detta pris, så kallas det vanpris och medför ren förlust. Men

> Kunna de säljas så, at, utöfver det Fundamentale priset, ägaren eller tilvärkaren finner en tilräckelig vinst, at upmuntras til dylika Producters eller Varors frambringande eller tilvärkande ånyo, så heter det at de äga et *skäligit och godt pris*. Händer åter, at de, genom brist upstiga til et än högre värde, som är Köparen til last, så är det *dyrhet*.

Det vore, tillfogas det, förmånligt med ett beständigt högt spannmålspris, som "nog ansenligen" överstege det fundamentala; proprietärerna bleve då istånd att sysselsätta fler arbetare och att betala dem väl, och dessas utkomst vore då bättre trots det höga sädespriset än om arbetet tröte och dagpenningen vore liten.[45] Härigenom åstadkommes en avse-

[43] För Tableau économiques behandling av problemet, se Herlitz, The Tableau économique and the doctrine of sterility. *The Scand. ec. hist. rev.* 9 (1961), s. 28 ff.

[44] *FQ II*, s. 973.

[45] [*Scheffer*], Bref til Herrar Riksens Råd XVI. Det franska originalet är Examen de l'Examen des Principes sur la Liberté des grains. Suppl. au onzième Tome des Ephémérides du Citoyen, s. 86 ff. Det av Scheffer översatta stycket härstam-

värd retuschering av de quesnayska maximernas ståndpunkt. Det goda priset har blivit ett skäligt pris, ett pretium justum, noga skilt från den för köparen tyngande dyrheten. Quesnays oförskräckta hävdande av att priset måste slå igenom på löner och produktionskostnader har undvikits. Kostnadssynpunkten skjuts i bakgrunden med hjälp av ett sysselsättningsargument.

Hörnstenar i den fysiokratiska lärobyggnaden hotas här av rubbning. Ett gott pris — ett stigande — på jordbruksprodukterna är den primära faktorn vid restaureringen av en jordbrukande nations välstånd, enligt vad Quesnay själv betecknade som vetenskapens a och o. Men det höjda spannmålspriset — frukten av utrikeshandelns frihet — måste betalas på den inhemska marknaden; det måste följaktligen framtvinga en justering av löner och kostnadsnivå. Väsentliga inslag i fysiokraternas omdömen — deras apologi för dyrheten, "cherté-inflamme"-ståndpunkten och sterilitetsdoktrinen — har i denna tankekedja en grundläggande förutsättning. Scheffer har haft andra utgångspunkter. Den vara, som i förfrågningen till Mirabeau figurerar som värdebeständig, som oföränderligt mått på proprietärernas nettoprodukt, tänks producerad utöver de inhemska behoven och kräver alltså avsättning utomlands; finansbetänkandet preciserar den till "utskeppat järn". Det handlar alltså om exporterade jordens produkter, som förutsättes kunna göra anspråk på obegränsad efterfrågan och lika värdebeständiga motprestationer från utlänningens sida. På denne — inte på den inhemska cirkulationen — faller uppgiften att betala det i denna mening goda priset. Utrikeshandeln är alltså ingalunda steril, den producerar tvärtom en nationell vinst, som har det faktiska bytet med utlänningen till nödvändig förutsättning, och som konstituerar nettoprodukten. Men — och häri ligger den schefferska antagonismen mot köpmannasystemet — de exporterade produkterna tycktes inte kunna betalas till sitt fulla värde i silver. En silvertillströmning — en "balance en argent" — tenderade att stegra den inhemska prisnivån, produktionskostnaderna, det fundamentala priset, och som en följd härav att minska vinsten i det internationella bytet. Silverimport kunde emellertid motverkas vid pappersmyntfot genom kursens "styrande", så att varuimporten premierades. I

---

mar från Quesnays otryckta artikel Hommes, men förf. till Examen har använt [*Patullo*], Essai sur l'amélioration des terres. 1758, s. 222 ff.

så fall åstadkoms, att utlänningens silver "n'entreroient pour rien" vid evalueringen av landets produkter. En stegring av den relativa prisnivån förhindrades. Papperet ombesörjde den inre cirkulationen, försäkrat av landets verkliga rikedomar, d.ä. av den vinst som utrikeshandeln kunde ge, då den befriats från nödfallsutvägen att ta emot utlänningens silver.

3. Fysiokraternas ståndpunkter

Scheffers frågor har föranlett Mirabeau till ett tämligen utförligt svar. Det vidgar sig till en hel liten explikation av *Tableau économique,* "flambeau nécessaire de toute spéculation politique".

Påståendet, att "inkomsterna i ett land bestämmer den cirkulerande penningmängden, och att resten av metallerna endast är richesse mobiliaire", får inte, framhåller Mirabeau, fattas som ett försök att fixera den faktiskt cirkulerande kvantiteten av mark guld eller mark silver i en nation, "chose réellement impossible", blott att bestämma hur mycket "représentations de Biens ou richesses", som bör cirkulera i samhället för att fullgöra produkternas evaluation, distribution och reproduktion. Vi förnekar inte alls, att förtroendet kan ersätta silvret, ge bytesvärde åt allt, papper, ord, varor, eller påskynda silvrets omloppshastighet; det kan alltså fördubbla, tredubbla eller hundrafaldiga effekten av den sysselsatta numerären, "vilket lika mycket minskar dennas kvantitet". Vi är alltså överens på denna punkt, tillfogar han.

Vilket uppenbarligen är oriktigt. Scheffers ståndpunkt innebar, att penningmängdens förändringar förorsakade ändrade priser och inkomster, medan Mirabeau utan närmre motivering behandlar bytesekvationens ena led, produkten MV, som konstant, hävdande att en ökning av V medför motsvarande minskning av M. Han vidhåller alltså sin negering av penningmängdens aktiva roll. Den fortföljande utredningen om tablån ger ett slags motivering till denna inställning.

Tablån, säger Mirabeau, drar först och främst en gräns mellan å ena sidan jordbrukarens "reprises", som oåterkalleligen är destinerade att ägnas reproduktionen, och å andra sidan nettoprodukten, den s.k. disponibla delen, som på intet sätt inkräktar på jordbruksutgifterna, och som därför måste bestrida alla utgifter, allt livsuppehälle och arbete, som ej är jordbruksutgifter, alltså ej betalas av jordbrukarnas "reprises". Denna nettoprodukt är det enda, som allt utanför den produktiva klassen kan ta till sig av kakan — bortsett då från vad den sterila klassen av sina "avances" kan tillhandla sig direkt (och lämna

ersättning för)[46] — och denna regel att dessa delar ensamma kan avhändas producenterna — in natura, genom byte, i arbete, i pengar — är helig och okränkbar vid straff av jordbrukets, produktionens, livsmedlens och mänskligheten undergång. Tablån skildrar nu den monetära cirkulationen mellan de tre klasserna som ett kanalsystem mellan tre olika bassänger: proprietärernas med tillflöde från den produktiva klassen och avlopp till den produktiva och den sterila, den sterila klassens med tillflöde från proprietärerna och från den produktiva klassen och med avlopp till den produktiva klassen, den produktiva klassens slutligen med tillflöden och avlopp från båda de övriga. Antag nu, att den produktiva klassens entreprenörer vid etablerandet av sitt jordbruk i förskott betalar dels proprietärerna deras andel i den kommande produktionen i pengar, dels likaledes i pengar den sterila klassen för verktyg, kläder och andra varor, som de behöver; den metalliska cirkulationen utgår från den produktiva klassen liksom allt i själva verket börjar där. Ni ser, att om denna cirkulation skall kunna ta vid på nytt följande år, måste alla dessa pengar återvända till den produktiva klassen; mankerar det i pengarnas retur, måste producenterna för följande års betalningar inskränka på sina jordbruksutgifter för att utfylla bristen, med jordbrukets och samhällets förfall som följd; återvänder däremot mer pengar än vad som utgått, så stannar detta surplus hos den produktiva klassen som ökade "avances", utvidgad produktion och fördelar för hela samhället. Det sistnämnda kan ske i två fall. Antingen stiger produkternas saluvärde: jordbrukaren betalar kontrakterade 2 000 liv. till proprietären, vilka vid ett pris av 20 liv./septier motsvarar 100 septier, men vilka, om priset stiger till 25 liv./septier, endast representerar 80 septier, varvid jordbrukaren erhåller 20 septier över sina nödvändiga "reprises" till att förbättra sitt jordbruk och förstäka sina jordbruksutgifter. Därjämte kan produktionen öka som följd av de förstärkta jordbruksutgifterna, och då arrendet vanligen fixerats för ett visst antal år, åtnjuter den produktiva klassen och jordbruksutgifterna hela vinsten under detta intervall "au grand avantage de la société".

Mirabeau exemplifierar den bland fysiokraterna gängse uppfattningen om spannmålsprisstegringens önskvärda konsekvenser: att ge producenten en temporär vinst "pendant le bail", en vinst som tydligen i detta fall exakt svarar mot minskningen av den för improduktiv konsumtion disponibla revenyn.[47]

På så sätt vill han tydligen föra över uppmärksamheten från det allmänna sambandet mellan penningmängd och priser till frågan om jordbruksproduktionens priser. Därvid varnar han för rubbningar i tablåns

[46] Tillägget om den sterila klassens inköp av jordbruksprodukter utöver nettoprodukten rekapitulerar ett betydelsefullt steg i tablåns utveckling. Se Herlitz, a.a., s. 13 ff.

[47] Jfr föregående kap., s. 140.

kanalsystem, som kan äventyra pengarnas återvändande till den produktiva klassen.

I själva verket är fysiokraternas penninguppfattning utpräglat antikvantitetsteoretisk. Det gäller i varje fall Quesnays och Mirabeaus.[48]

De kanske mest belysande formuleringarna möter i ett par nyfunna brev från Quesnay från tiden för *Tableau économiques* tillkomst. Här bestrids uttryckligen sambandet mellan penningmängd och penninginkomster: "penningmängden skulle kunna tredubblas, utan att jag, om min egendom inte ökade min reveny eller mitt arbete inte betaltes dyrare, hade en enda écu mer". Synpunkten byggs under med en hänvisning till cirkulationshastigheten, den frekvens varmed pengarna används i köp och försäljning av varor och arbete, vilka efter kvantitet och saluvärde utgör ett lands årliga rikedomar. Men härtill fogas den belysande synpunkten, att pengarna också är en vara, som det kan finnas för mycket av — på samma sätt som glasen i vinstugan, vilka också har sitt pris, men som det också kan finnas för mycket av i förhållande till vinförsäljningen, utan att vare sig omsättning eller vinst därför ökar.[49]

Det ligger möjligen någon idé om "likviditetspreferens" i denna tankegång. Men Quesnay har inte bara tänkt på kassahållning eller skattläggning. Hans synvinkel är långt mer exklusiv. I sin fortsatta argumentering hävdar han ståndpunkter, som sedan skulle utvecklas till den fullt utbyggda sterilitetsdoktrinen. Till nationens inkomster bör endast räknas den första försäljningen av en vara som producerats av naturen och "nått sitt värde", däremot inte förnyade köp och försäljningar av samma vara, vilka blott är "doubles et triples emplois". Även industriproduktionen representerar "double emploi". Byggnadsarbetarna ger ut sin lön på bröd, vin, kött och kläder, och husets byggherre betalar i löner bara

[48] Quesnay, Tableau économique. *FQ II*, s. 680, n. 1; jfr Analyse du Tabl. écon. (1766), *FQ II*, s. 810 n. 10: "Il n'est pas douteux que la découverte de l'Amérique a procuré en Europe une plus grande abondance d'or et d'argent, cependant leur valeur avait commencé à baisser très sensiblement par rapport aux marchandises, avant l'arrivée de l'or et de l'argent de l'Amérique en Europe. Mais ces variétés générales ne changent rien à l'état du pécule du chaque nation, qui se proportionne toujours aux revenus des biens-fonds, abstraction faite de celui qui fait partie du fonds du commerce extérieur des négociants, et qui circule entre les nations, comme celui d'une nation circule entre les provinces du même royaume."

[49] Quesnay till Forbonnais, 1 sept. 1758. *FQ I*, s. 295 f.

ut vad arbetarna betalat själva: "c'est une double vente : ainsi point d'accroît de richesses." Huset är endast två gånger försålda jordbruksprodukter. På så sätt måste begreppet cirkulation fattas "dans la réalité et dans le vrai"; blotta penningcirkulationen betyder ingenting för kännedomen om ett lands rikedom. Den sanna kunskapen om cirkulationen består i att skilja ut den första fonden av rikedom, naturens produkter och deras första pris, från de upprepningar av samma pris som sedan uppträder i successiva försäljningar och köp, det må vara som betalning för arbete, för varor eller i ömsesidig handel och byte.[59]

Vad Quesnay ville gendriva var anspråken på att kronans inkomster i silver skulle förökas i proportion till den antagna förökningen av landets metalliska numerär. Spannmålspriser, löner och jordräntor hade under de senaste två århundradena inte stigit i takt med denna penning- eller silvermängdens ökning. Sedan år 1683 hade de tvärtom sjunkit enormt, och silvret hade blivit dyrare. I förlängningen av denna tankegång ligger det kommande förslaget att binda statens inkomster vid jordens nettoprodukt, jordägarnas reveny "en argent", och förbjuda alla andra "fiktiva" skatteobjekt.

Alldeles i sin ordning är det, att Mirabeau avslutar sitt svar till Scheffer med en uppmaning att betrakta skatten, även då den erläggs av jordbrukaren som en del av den disponibla nettoprodukten; den kan följaktligen inte ökas på annan väg än genom en produktionsbefrämjande prisstegring på jordbruksprodukter, som gör silvret billigare för producenten. Han lägger ner pennan med den reflexionen, att han endast velat visa vägen för människor av god vilja. Att Scheffers goda vilja räckt till för att acceptera fysiokraternas exklusiva syn på penning- och prisproblemen, kan betvivlas. Tidigare har redovisats, hur han bedömt den svenska parallellsituationen: sedelinflationens inverkan på priser och inkomster, och hur hans bedömning gick stick i stäv mot fysiokraternas påståenden om silvertillströmningens följder. Enligt Scheffer hade det representativa myntets ansenliga förökning dels kommit jordbruksprodukterna att stiga exceptionellt — mer än metallerna — och dessutom underlättat uppodlingen genom att göra lånade pengar billigare för jordägarna. Att han betraktat statsinkomsterna som med hänsyn härtill förfördelad part är ställt utom allt tvivel.

Tio år senare har han också på nytt tagit upp förhållandet mellan

[59] Quesnay till Forbonnais, 19 sept. 1758, *FQ I*, s. 298 ff.

penningmängd och priser till diskussion med Mirabeau; det sker f.ö. i direkt anslutning till dennes definitivt negativa besked rörande statskassans möjligheter att få ekvivalent ersättning för de indirekta skatter, som den borde avstå från.[51] Av Mirabeaus svar framgår, att Scheffer tagit fasta på ett anmärkningsvärt påstående, som han funnit i de nu tjuguåriga klassiska skrifterna: att en septier spannmål Parismått så långt underrättelser kan erhållas alltid varit värd 1/3 mark silver — bortsett då från av politik och skördeutfall betingade ständiga och periodiska fluktuationer — och skall så förbli. Han syns ha frågat, om inte silvermängden ökat, och hur i så fall samma silvermängd skulle kunna räcka åt jordbrukaren idag som för tusen år sedan. Mirabeaus svar förtjänar att återges ordagrant:

"Certainement, Monsieur, l'argent a crû non seulement en valeur dénominative mais en quantité, et même en l'excès, et par conséquent en valeur rélative au prix de compensation, c'est-à-dire au prix des denrées et marchandises qui s'offrent au commerce et qui sont le fruit du travail des hommes."

Mirabeau uttrycker exakt samma tankegång som Quesnay: silvret har ökat till överflöd, dvs. inte stegrat varupriserna i proportion till sin ökade mängd, och i denna mening fördyrats i förhållande till varupriserna. För denna tolkning talar också det material, som Mirabeau hänvisar Scheffer till som belägg: statistikern Dupré de Saint Maurs prishistoria och en i *Ephémérides du Citoyen* 1770 publicerad bearbetning av dennes material.[52] Ingendera bestyrker spannmålsseptierns konstanta ekvivalens med 1/3 mark silver. Dupré de Saint Maur redovisar 1500-talets prisstegring men diskuterar däremot ingående varför spannmålspriset inte även efter början av 1600-talet reflekterar den ökning av silvermängden, som han förutsätter som självklar: karakteristiskt nog antyder han sjunkande cirkulationshastighet och ökad lyx som alterna-

[51] Mirabeau t. Scheffer, Paris 22 maj 1780. Samma brev i renskrift i vol. VI, Scheff. saml. RA.

[52] [*Dupré de Saint-Maur, Nic.-Fr.*], Essai sur les monnoies ou Réflexions sur le rapport entre l'argent et les denrées. — Comparaison entre le prix de l'argent & celui des denrées dans le siècle dernier & dans le commencement de celui-ci. Lettre de M. H. à l'Auteur des Eph. du Cit. *Eph. 1770: 7*, s. 43 ff. Mirabeau säger sig också för sina äldre arbeten ha använt annat material, som ställts till hans förfogande av "le vénérable docteur... homme infatigable", men som han nu förlorat.

tiva förklaringar.[53] Bearbetningen i *Ephémérides du Citoyen* tecknar med Duprés material prisutvecklingen 1610—1745 och syftar till att visa, att medelpriset under denna tid sjunkit; till den ändan korrigeras de noterade priserna först med hänsyn till ändringar i silvrets räknevärde — "valeur dénominative" — därpå med hänsyn till dess köpkraft, som antas ha minskat successivt med 1/3.[54] I Mirabeaus egen framställning i *Philosophie rurale* stöds påståendet om septierns naturliga silverpris behändigt av ett par spridda uppgifter från medeltiden — från Charlemagne till Saint-Louis samt under Charles IX — som efter omräkning efter silvrets räknevärde visar sig vara lika med det nu gällande priset i England, där utrikeshandeln med spannmål är fri. Att silvrets värde ändrats av ändrad tillgång bestrids ingalunda. Under Louis XI kostade sålunda silvermarken 15 septier, men denna "rareté générale ou la cherté de l'argent" var ingen olägenhet, då landets produkter ständigt bevarade det saluvärde, som gällde bland de handlande nationerna, och då "silvrets ökade reella värde åt andra rikedomar lånade samma mått av saluvärde". Upptäckten av Amerikas gruvor åter har på intet sätt berikat vår kontinent, endast lämnat guld- och silversmederna mera råvaror, förbilligat deras produkter och stimulerat lyxen.[55] Om Mirabeau således är i stånd att idealisera den tid, då spannmålsseptiern endast kostat 1/15 mark silver, är han å andra sidan i brevet till Scheffer av år 1780 helt beredd att medge, att det naturliga priset, 1/3 mark, nu inte vore tillräckligt. Därtill kan han emellertid också ge en förklaring till varför spannmålspriset inte kan förväntas stiga i proportion till den ökade kvantiteten silver. Dels, påpekar han, har silvret idag att fullgöra en mängd uppgifter, som i brist på konster, hantverk och manufakturer var okända en gång, då silvret i sin helhet gick till brödets och till produkternas evaluering. Dels är det silvrets egenart att kunna tjäna som borgen och säkerhet för dem som inte har någon annan. Just detta förklarar det stora onda, som numerärens tillväxt åstadkommer i ett land. Allt det som tidigare tjänade som säkerhet — värdighet, favör, anseende, förtjänst, blodsband och erkänsla — sjunker i värde. Så snart man kan nå målet med pengar, är detta den kortaste vägen, som människan alltid strävar att följa. Således söker sig allt till pengarna och lämnar

[53] [*Dupré de Saint-Maur*], a.a., s. 19 ff., 35, 68 ff.
[54] *Eph. 1770: 7*, s. 45 ff.
[55] [*Mirabeau*], Philosophie rurale III, s. 284 ff. särsk. s. 293, 301 f.

resten åsido. Men i det ursprungliga tillståndet var det pengarna som på grund av sin sällsynthet uppsökte de primära behoven. Det överflöd av pengar, som sedan tillkommit, har medfört en tillväxt av konster och lyx, ett sedernas fördärv, en lystnad hos de anspråksfulla, som blivit girigbukar, ett slöseri av de dårar, som inte fördubblar sin dagliga brödportion.

Som ofta hos Mirabeau urartar här de fysiokratiska ståndpunkterna i en hjälplös moralism. Quesnays överflödiga vinglas har blivit den självständigt verkande orsaken till sedlig och ekonomisk nedgång. Det har sitt intresse att notera att Mirabeaus uppfattning om verkningarna av en förökad penningmängd kommer avsevärt närmre den svenska sedelexpansionens frihetstida kritikers än Scheffers. Men det viktigaste är alltjämt de praktiska statsfinansiella konklusionerna. Endast stigande jordbrukspriser och/eller en växande nettoprodukt i pengar kunde för fysiokraterna motivera anspråk på stigande penninginkomster från statens sida. En växande penningmängd kunde det inte, lika lite som en tillväxt av handel och industri.

4. Sammanfattning

Scheffer tillskrev Mirabau för att få stöd för vissa specifika ståndpunkter i den penningpolitiska diskussionen i Sverige, ståndpunkter som också föranledde en del justeringar i hans översättning av Quesnays maximer. Ett lands proprietärer, som försålde en del av jordens rena avkastning till utlänningen, behövde inte låta sig betalas med silver. De kunde med större fördel ta betalt i "jouissances", i varor, och den inre cirkulationens behov kunde tillgodoses med papperspengar. I denna mening kunde *Bref til Herrar Riksens Råd* ansluta sig till Quesnay: att jaga efter utlänningens guld och silver, efter en förmånlig handelsbalans, var att offra proprietärernas och statens intressen åt ett köpmannasystem.[56]

Det begärda stödet uteblev och måste utebli. Fysiokraterna bestred varje möjlighet till nationell vinst genom utrikeshandeln, också den vinst som låg implicit i Scheffers tankegång. Utrikeshandelns — eller rättare: exportfrihetens — enda uppgift var att garantera jordbruks-

[56] *Bref til Herrar Riksens Råd* VI; *FQ II*, s. 963.

produkterna högsta möjliga priser i producenternas händer. De bestred vidare det samband mellan penningmängd och priser, som för Scheffer var en given utgångspunkt, och framför allt bestred de att en ökad penningmängd i sig hade positiva verkningar på jordbrukspriserna. Deras exklusiva producentsynpunkter gjorde det svårt att mobilisera dem i den apologi för sedelmerkantilismen, som var ett konstitutivt drag i Scheffers "fysiokratism".

Kap. VIII

DE STERILA NÄRINGARNA

1. De handlandes vinst

Enligt *Bref til Herrar Riksens Råd* bör en regering uppmuntra produktiva depenser och handel med råvaror samt låta "det öfriga" gå av sig själv. "Det öfriga" motsvaras i Quesnays original av uttrycket "dépenses stériles", improduktiva utgifter.[1] Scheffer synes ha väjt för beteckningen — varför?

Industrins produkter, heter det därpå i anslutning till Quesnay, är för en nation "et ämne til Depense, icke en Källa til Inkomst". Deras försäljning till utlänningen kan tillskynda vinst endast åt sådana länder, där lönerna hålls nere på grund av låga livsmedelspriser, en för egendomarna och deras avkastning ganska ofördelaktig situation. Efter att ha hoppat över en passage, där Quesnay med välbehag dröjer vid den fria spannmålshandelns och det goda prisets följd: att "lyckligen förstöra den lilla profit", som genom manufakturexporten tagits ut på bekostnad av jordbruksprodukternas låga priser, återupptar Scheffer översättningen på följande vis:

On ne confond pas ici le produit net ou le revenu annuel pour la nation avec le gain des commerçants et entrepreneurs de manufactures ; ce gain doit être mis au rang des frais par rapport à la nation : il ne suffirait pas, par exemple, d'avoir de riches laboureurs si le territoire qu'ils cultiveraient ne produisait que pour eux.

Man sammanblandar icke här Nationens Inkomst med de Handlandes Vinst, hvilka sednare snarare bör räknas til Nationens Utgifter.

Quesnays resonemang må för tydlighetens skull rekapituleras i sitt sammanhang. För en nation är industriproduktionen något man betalar

[1] *FQ II*, s. 951. [*Scheffer*] Bref til Herrar Riksens Råd, VI.

för, inte berikar sig på. Vinsten av utlänningen är illusorisk, i realiteten vunnen på jordbrukets bekostnad och lyckligen förintad i naturens ordning. Individuell vinst — "gain" — åt företagare inom handel och industri är däremot en realitet. Men den får inte förväxlas med nettoprodukten, nationens årliga inkomst. Den är i stället, ur nationens synpunkt, att betrakta som en kostnad — "frais". Den tillfogade anmärkningen preciserar denna "nationella kostnad" som absolut ofrånkomlig på grund av den sociala arbetsfördelningens nödvändighet: det vore meningslöst med rika jordbrukare, vilka producerade enbart för sin egen konsumtion. Kostnaden måste bestridas med produktionens disponibla del, med proprietärernas nettoprodukt.[2]

I Scheffers översättning är denna tankegång medelst förgrovad terminologi och uteslutningar nästan helt ramponerad. Industrins alster, heter det, medför utgifter, inte inkomster för nationen, och en vinstgivande försäljning utomlands förutsätter en för jordägarna ofördelaktig jordbruksprisnivå — men Quesnays kompletterande synpunkt, att "utgifterna" täcker vissa av den samhälleliga arbetsfördelningen nödvändiggjorda kostnader, däribland entreprenörernas "vinster", är helt utraderad.[3] I stället utpekas demonstrativt "de Handlandes Vinst" som en kategori, som inte får förväxlas med nationens inkomster utan "snarare" hör hemma bland dess utgifter. Det brutna sammanhanget, den terminologiska förvanskningen och den vaga och lösliga formuleringen har förvandlat originalets stramt doktrinära tes till en insinuant antydning.

2. De svenska fabrikerna

Synpunkter på de svenska manufakturerna hade Scheffer framlagt tidigare. Här må användas två uttalanden från tidpunkter, då de faktiska förhållandena bör ha tett sig ytterst olika.

I den s.k. striden om de svenska fabrikerna åren 1755—56 drog Scheffer i två broschyrer i härnad mot manufakturkontorets förespråkare, J. F. Kryger, hävdande att "alt twång måtte skiljas ifrån slögdernas handtering", dvs. för en relativt liberal nyetablerings- och privilegierings-

[2] *FQ II*, s. 962. Jfr Herlitz i *The Scand. ec. hist. rev. 9 (1961)*, s. 39 ff., 141 ff.
[3] Om den "förfysiokratiska" bakgrunden till detta synsätt, Herlitz, a.a., s. 130 ff.

politik.[4] Hans broschyragitation har karakteriserats som en från "hattpartiets ekonomiska program" avvikande egen linje.[5] Det kan fastslås, att åsikterna i hans broschyrer både punktvis och till sin allmänna tendens helt överensstämde med de markerat antioligopoliska strävanden, som vid denna tid gjorde sig gällande i rådets ställningstaganden såväl som dess framställningar till ständerna.[6] Kryger hade tryckt på

[4] *Kryger,* Tankar om svenske fabriquerne 1755; ds., Svar på anmärkningar vid Tankar om svenske fabriquerne 1756. [*Scheffer*], Anmärkningar vid Herr commissarien Johan Fredric Krygers Tankar om svenske fabriquerne 1755, ds., Tillägning til Anmärkningarna 1756. Till diskussionen hör även en översättning från franska: [*Gournay*], Tvänne memorialer ang. frihet i handel och slögdenäringar 1756, vars förord återfinns i koncept av Scheffers hand i Scheff. saml. vol. I, RA. Ett parallellt meningsutbyte om samma fråga men med delvis andra synpunkter från ömse håll pågick samtidigt mellan [*Salander*], Genväg til slögder 1754 och [*Nordencrantz*], Påminnelser vid manufactur-commissarien Eric Salanders så kallade Genväg til slögder 1756. Diskussionen återges med utförliga referat i *Petander,* De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige sådana de framträda i litteraturen 1, vars renodlat idéhistoriska perspektiv, dominerat av motsatsparet merkantilism—liberalism, avviker från det här anlagda.

[5] *Brolin,* Hattar och mössor i borgarståndet 1760—1766, s. 330, jfr s. 347. Av *Petander,* a.a., s. 129, betecknades Scheffers ståndpunkt som avgjort radikalt näringsfrihetsvänlig; som predestinerande till en liberal uppfattning angavs den av *Heckscher,* Sv. ek. hist. II: 2, s. 854.

[6] Scheffers och Krygers broschyrdiskussion kan betraktas som en offentlig fortsättning av ett föregående meningsutbyte mellan regeringen och manufakturkontoret åren 1753—55, föranlett av det sistnämndas upprepade klagomål över den alltför stora ökningen av fabrikanter, *Arnberg,* Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi, s. 148 ff. Scheffer syns regelbundet ha utformat regeringens repliker. Ett koncept av Scheffers hand till Adolph Fredriks brev t. manufakturkontoret 29 maj 1755 finns bevarat, Brokind vol. 11: 23. De för såväl detta brev som för de schefferska broschyrerna karakteristiska synpunkterna: kritiken av fabrikanternas "yppighet" och alltför stora "förlag" i byggnader och råvaror samt häremot förespeglingarna om lägre utlåningsränta genom allmänna författningar, återvänder även i Scheffers ad. prot. i rådet ang. husvävnad till salu, Brokind vol. 11: 24. Den 27 okt. 1755 dikterade Scheffer också ett prot.-utdrag till ständerna, där stöd begärdes för av rådet ofta enhälligt omfattade liberala principer vid manufakturprivilegierandet. Rådsprot. inr. civ. är. 1755: III, RA.

Om regeringens markerat polypoliska strävanden vid såväl 1755—56 års som följande riksdag, *Söderlund,* Hantverkarna II, s. 211 ff.

Ett exempel på att hattsinnade ämbetsmän ställde sig positiva till Scheffers — och rådets — ståndpunkt och kunde uppfatta broschyrdiskussionen som varsel om ökade möjligheter att ge luft åt en mot manufakturkontoret kritisk uppfatt-

det stora kapitalbehovet; småföretagen tenderade att bli lotterier, ägnade att "kladda ut" andra jämte sig själva genom att framför allt driva upp arbetslönerna; de som hänvisade till Frankrike borde observera, att tillverkarna därstädes, "les maîtres fabricants", visserligen hade små verkstäder och föga kapital, men att i gengäld "les marchands fabriquants" ägde stora förmögenheter, var förläggare för flera verkstäder, svarade för råvaruförsäljning och avsättning, och utgjorde fabrikernas verkliga huvudmän, för vilka de övriga arbetade.[7] Scheffer förfäktade "den lilla idkarens" företräden. Denne undgick att lägga ner ett stort och fördyrande kapital i byggnader, där "utom byggnadens rymd, jemwäl dess anseende och stora beqwämligheter för idkaren måste sökas". Därjämte "tilwänjer han både hustru och barn at sitta vid Wäfstolen, och deras arbetslöner blifwa likaledes sparde". Som ett av hans incitament angavs "det säkra hopp, at få sätta upp sin egen wärkstad", som ett annat en lagstadgad arbetsplikt: idkare, som varken med eget eller andras förlag förmår upprätthålla sin rörelse, borde åläggas arbete i annans fabrik eller inmanas i offentliga arbetshus.[8] Till frågan om kapitalförsörjningen betonar Scheffer vikten av yttersta stränghet vid handhavande samt snabb domstolsbehandling av tvister rörande kontrakt mellan "idkare, som icke ägde egit förlag" — som alltså enligt Kryger och manufakturkontorets åsikt ej borde privilegieras — "och dem af hvilka de et dylikt förlag kunde erhålla".[9] I korrespondens med detta betonande av kreditfinansieringens roll apostroferar Scheffer redan inledningsvis ett "odödeligit namn", den engelske 1600-talsförfattaren Josiah Child, och dennes

---

ning kan anföras ur en samtida privatkorrespondens: "Striden emellan Monopolier och polypolier wid fabriques wäsendet har emot Rdagen åter upkommit. De förre förswaras genom två tractater af hr Salander och hr Krüger, mycket wäl, men wederläggas ej mindre grundl genom en Anonymi utgifne Anmärkningar, dem man tillskrifver H. Exc. RRt Schefer, som gynnar frihet i slögder, oaktadt han sielf deruti är en förläggare." — "Il n'étoit près qu'aussi dangereux il y a quelque tems d'approuver d'autres maximes que celles que nous suivons en fait de Manufactures. Mais grace à S. E. le S. B. Schfr, une controverse agitée par plusieurs imprimés, à l'hombre de sa protection, a rétabli la liberté de penser sur ce sujet, et l'on ose ouvertement blâmer le monopole." G. W. Sillén t. C. Leuhusen (komm.-sekr. i Konstantinopel), Stockholm 6/1, 29/6 1756. Börstorp, vol. 54. RA.

[7] *Kryger,* Tankar, s. 21 ff., 30 ff., 49 f.; Swar, s. 24 f., 44.

[8] [*Scheffer*], Anmärkningar, s. 23 ff.; Tillägning, s. 21, 23, 37.

[9] [*Scheffer*], Tillägning, s. 35 f.

principer: "Penninge-interessets nedsättande genom en Lag, och alt slögde-twångs uphäfwande igenom en annan lag".[10] Denna hänvisning är signifikativ. "Riddaren Childs" tankar cirkulerade i översättning bland 1755—56 års riksdagsledamöter. Dem lämnades tillbörlig tribut, då bankofullmäktige samma år bl.a. beslöt att maximera bankens utlåningsränta till 4 %. Kryger hade i en av sina broschyrer hävdat, att privaträntan inte kunde betvingas av lag eller tvång utan bestämdes av utbud och efterfrågan på lånemedel.[11] Det var man också i bankofullmäktige helt på det klara med. Men synpunkten kunde turneras: privaträntans höjd indicerade således, att "rörelsekapitalet" inte — som från många håll påstods — var för stort utan tvärtom genom utvidgad bankkredit borde mångdubbelt ökas.[12]

Sambandet mellan den peningpolitiska optimismen och näringsfrihetsvänligheten 1755—56 är tydligt: karakteristiskt nog gisslar Scheffer också Krygers pessimism och manar manufakturisterna till en löftesrik exportoffensiv, ägnad att stimulera till bättre kvalitet och lägre priser.[13] Perspektivet är ett annat tio år senare. I en mémoire, tillställd Lovisa Ulrika år 1766 och tydligen skriven före deflationskrisen, beklagar Scheffer det hopplösa läge, vari de nya etablissemanger nu befinna sig, som ännu för 10 à 12 år sedan tycktes förebåda en framtida fullkomning. Tre svårigheter har dessa haft att kämpa mot: lättjan, "vice inhérent à notre nation", bristen på tävlan, "vice provenant de nos loix", och slutligen den stora penningvärdes- och prisrevolution, som särskilt drabbat arbetskostnaderna, och som varit så mycket farligare som den kommit helt oförutsett. Men varken en klimatiskt betingad lättja eller prisrevolutionen kan tillskrivas huvudansvaret. Ingenstans är arbetskraften så dyr som i England, där likväl maskiner, som förkortar arbetet, jämte det allmännas uppmuntran, ofelbart verkar till konkurrensens återställande. Huvudorsaken är i stället att de frikostigt givna uppmuntringarna till hälften hamnat i förslagsställarnas egna fickor, till åter en del gått åt för att underhålla en onödig och skadlig samling deputerade, kommissarier och inspektörer, och slutligen till återstoden fördelats efter favörer, varvid den i system satta bestickningen lagt en prisfördyrande skatt på själva fliten. Som angeläget framstår nu inrättandet

[10] [*Scheffer*], Anmärkningar, s. 8.
[11] *Kryger,* Swar, s. 31 f.
[12] *Sjöstrand,* Mynt- och bankpolitik under hattväldet 1738—1764, s. 225 ff.
[13] [*Scheffer*], Tillägning, s. 24 ff.; jfr *Kryger,* Tankar, s. 11, 56; Swar, s. 11, 45.

av sällskap efter mönster av exempelvis dem i Dublin och London, utmärkta framför allt av den gemensamma anda, den nit och den kärlek till det allmänna bästa, som bildat och alltjämt underhåller dem.[14]

I dessa båda diametralt motsatta bedömningar av de svenska manufakturernas problem kan likväl en gemensam nämnare urskiljas. I båda fallen är argumenteringens udd riktad mot manufakturisternas — manufakturkontorets — egna analyser. I det första fallet har den riktat sig mot påståenden om att utsträckt privilegiering motverkade en för manufakturerna nödvändig kapitalbildning; häremot mobiliseras räntesänkningen. I det andra fallet har den vänt sig mot den från omkr. år 1760 alltmer ihärdigt framförda åsikten, att sedelinflationens kapitalförstörande verkningar ödelagt manufakturerna; häremot hänvisas till korruption, konkurrensbegränsning och därav föranlett bristfälligt utnyttjande av det allmännas stöd till teknisk utveckling såsom regressens huvudorsaker.[15] I båda fallen avvisas manufakturernas kapitalanspråk och identifieras med suspekta vinstkrav. Polemiken leder till att själva problemet om industrins kapitalförsörjning negeras, suddas ut och får lämna plats för alternativa lösningsförsök. Såtillvida begränsar sig skillnaden mellan Scheffers båda bedömningar därtill, att Riksbanken 1766 avlösts av Patriotiska sällskapet.

3. Köpmännens system

Det finns tydliga beröringspunkter mellan Scheffers inställning till de svenska fabrikerna och vissa inslag i den fysiokratiska sterilitetsdoktrinen: tablåns negativa behandling av den sterila klassens kapital såväl som det för fysiokraterna karakteristiska sättet att betrakta den sterila klassen såsom jordägarnas och jordbrukarnas "salariés". *Bref til Herrar Riksens*

[14] "Mémoire à la Reine 1766." Scheff. saml. vol. I. RA.

[15] Enligt den år 1756 tillsatta Handels- och ekonomikommissionens betänkande till 1760 års riksdag hade bankpolitiken medfört, att den "reella" krediten fått lindrigare och den "personella" en högre ränta, till nackdel särskilt för industrin, som ansågs särskilt förknippad med den senare, *Malmström,* Sv. pol. hist. V, s. 56, Montgomery, Riksbanken och de valutapolitiska problemen 1719—1778, s. 32. Synpunkten har utvecklats redan vid denna kommissions sammanträde d. 15 mars 1758 i anslutning till att ledamöterna på sekr. (Faggots) initiativ studerade Forbonnais, "Afhandling om Credit" (Elemens du Commerce, chap. X), då kom-

Råd uppvisar emellertid en avgörande skillnad. Quesnay erbjuder en kompensation: han legaliserar entreprenörernas vinstkrav genom att beteckna dessas vinst som en oundviklig kostnad för nationen. Scheffer stryker denna synpunkt. Möjligen har han uppfattat den som en inkonsekvens. Men det betyder i så fall också, att han stått främmande för de tendenser och avsikter i den nya läran, som gjorde dylika "inkonsekvenser" ofrånkomliga.

Också till det aggressiva utpekandet av "de Handlandes Vinst" som nationens utgift kan en erforderlig bakgrund tecknas.

Framhållandet av särskilt utrikeshandelns "vinstkrav" som en ödesdiger kategori, vars verkningar det åvilade den ekonomiska politiken att neutralisera, är i 1700-talets Sverige inte någon originell synpunkt. Det är rimligt att betrakta den i sammanhang med — och t.o.m. som en variant av — den äldre, vid behov återuppväckta tesen om den svenska handelns gäldbundna tillstånd. Antagandet om de svenska köpmännens beroende av utländska förläggare med tyngande räntekrav på den svenska utrikeshandeln utgjorde som bekant ett slags teoretiskt fundament, en oumbärlig orsaksförklaring, till den undervikt, som den ekonomiska politiken, bank-, valuta- eller handelspolitik, hade till uppgift att bekämpa genom varierande stödåtgärder åt den inhemska produktionen. Som sådant hävdade det också sin ställning väl i den ekonomiska debatten. När Tessin i rådet år 1756 levererade sin kända kritik av kommerskollegiets beräkningar av undervikten — en kritik som särskilt tog fasta på de "osynliga posternas" betydelse — tillfogade han skyndsamt, att han ingalunda ville dra rikets underbalans som sådan i tvivelsmål. Det var, framhöll han, angeläget att av utlänningen framdeles dra den båtnad, som han av oss hittills haft. Vad kommerskollegium i sina överdrivna beräkningar av divergenserna mellan import och export förbisett var att den utrikes gälden var "den rätta och sannskyldiga undervikten", möjlig att upphjälpa med 6 à 700 000 Rdlr specie. Även övriga råds-

---

missionen stannade inför ämnet "hurusom den enskilta krediten här i riket märkligen avtagit och förminskats genom ett allt större bruk av den allmänna krediten" varav följt en faktisk förmögenhetsminskning, eftersom "all förminskning uti privatorum förmåga att utnyttja deras credit är en verklig diminution uti en privat mans förmögenhet". Handels- och ekonomikommissionens prot. 15 mars 1758, RA. I samma riktning rör sig de teoretiska resonemangen om följderna av penningmängdens ökning hos *Edv. Runeberg,* Tankar om penningars värde, s. 24 ff.

medlemmar betygade sin tro på underviktens existens och fann den uppenbara sig framför allt i den stigande växelkursen.[16] Betraktelsesättet var de facto oumbärligt, i varje fall i de ständernas granskning underkastade rådsprotokollen.

I princip var det ingenting — annat än politiska kombinationer — som hindrade, att ansvaret för nationens av kursstegringen förorsakade förluster överflyttades från de utländska fordringsägarnas räntekrav till de inhemska handlandenas vinstkrav. 1762 — det år, då kursstegringen kulminerade — kallades representanter för Stockholms grosshandlare att inför rådet redovisa sina åsikter om den höga växelkursens orsaker. De hänvisade till rikets utrikes gäld, till den inhemska penningstockens beskaffenhet, till en allmän penningbrist i Europa, anspänd kredit och förlägenhet i Hamburg, och slutligen till årets stora spannmålsbehov samt denna varas pris. Export och import hade vägt jämnt under åren 1758—60. Några särskilda operationer hade inte påverkat kursen. Exportörerna försäkrade sig ha med riket gemensamma intressen i fråga om kursen; de hade för att tillgodose växelbehovet utnyttjat sin kredit utomlands och trasserat utöver värdet av sina exporter. Några artificiella utvägar kände de inte; palliativer hade prövats och förkastats. Något kursfall var inte att vänta; endast sparsam hushållning och exportökning kunde med tiden hjälpa. Försiktigt antyddes önskvärdheten av brännvinsförbud.[17] Några månader senare analyserades i rådet kursstegringens orsaker av Scheffer. Han avsåg att gendriva ett av Löwenhielm framfört förslag om tillsättandet av en särskild kommission i frågan; en sådan vore enl. Scheffer överflödig, då problemet kunde reduceras till några få enkla data. Under en lång följd av år 1748—1755 mottogs och söktes bankens smärre transportsedlar, sin oinlöslighet till trots, till just det värde, som de betecknade. Grundvalen för deras värde var då endast förtroendet, som tillika underhölls av att de med samma lätthet som plåtarna kunde bytas mot reda pengar utomlands. Mot slutet av år 1755 började emellertid kursen att stiga — som det då påstods till följd av utländska bankrutter efter Lissabonkatastrofen. Då därigenom importerade nödvändighetsvaror och därmed levnadskostnaderna steg, upptäckte man skillnaden mellan sedel och plåt, och förtroendet för sedlarna tog en ände. Härigenom har emellertid kursstegringen, väl inledd,

[16] Rådsprot. i inr. civ. är. 15 jan., 21 jan., 10 febr. 1756. RA.

[17] Särsk. Prot. rörande Vexelcoursens stigande för åren 1762 och 1763, 6 jan. 1762. RA.

genom kedjereaktioner utlöst sin egen fortsättning. Då förtroendet rubbats blev växelkursen nämligen måttstocken till sedlarnas värde. Lätt uppkom då den tanken, att man enbart genom kursens stegring kunde förskaffa sig stora summor i sedlar; kursens uppsättande blev för alla dem, som hade kredit utomlands eller effekter att dra på, ett medel att ständigt öka sitt kapital här hemma, vilket måste medföra kursens stegring mer och mer. Vidare har exportprodukter hemma stegrats i takt med kursen, dvs. måst lösas med så mycket större antal sedlar, som dessa genom kursen blivit mindre värda, varför exportören för att hålla sig skadeslös måst hålla kursen uppe åtminstone så högt som då effekterna köptes; de exportabla produkternas av kursen stegrade pris har således i sin tur medfört "åtminstone dess bibehållande". Slutligen har sedlarnas misskredit hos en stor del av rikets invånare väckt tankar på att realisera pappret antingen i kapitaltillgångar utomlands eller i utifrån införskrivet silver, varigenom rikets gäld i samma mån ökat och kursens stegring ånyo stimulerats.[18]

I denna analys — tydligt utformad som en replik till köpmännens yttrande — är det "de handlandes Vinst", som blivit "rätt och sannskyldig undervikt", kursstegringens primus motor. Det är som sådan man återfinner samma vinst i *Bref til Herrar Riksens Råd* intrangerad "snarare" bland nationens utgifter. Det köpmannasystem, åt vilket proprietärernas inkomster enligt *Bref til Herrar Riksens Råd* offrats, anteciperas uppenbarligen i 1762 års replikskifte om kursstegringens orsaker, där Scheffer — noggrant utelämnande varje antydan om verkningarna av sedelstockens storlek — tecknar bilden av ett exportörernas systematiska undergrävande av sedelmyntets värde. Det har emellertid — år 1769 — genomgått en viss utveckling, vars viktigaste moment också hör till den svenska "fysiokratismens" förutsättningar.

Vad möjliggjorde trassenternas spekulationer? Det faktum, sade Scheffer i rådet år 1762, att sedlarna intet värde hade i sig själva, och att man följaktligen nödgades betala, vad växelgivaren äskade och begärde. Följaktligen måste banksedlarna förskaffas ett determinerat värde, oberoende av både varors pris och växelkurs, "då sedlarna reglerar dem bägge". Så kunde ske, om banken snarast upptog en successiv inlösning av sedlarna mot silver med kursens successiva sänkning ned till pari —

[18] Särsk. Prot. rörande Vexelcoursens stigande för åren 1762 och 1763, 6 och 12 oktober 1762. RA.

[19] Särsk. prot. . . . 12 okt. 1762. RA.

36 mark — som riktpunkt och definitiva resultat.[19] Det är svårt att avgöra, om detta f.ö. vagt utformade förslag, vars grundval enligt förslagsställarens egna försäkringar var "le plus religieux accomplissement de tous les engagemens de la Banque", överhuvud var allvarligt menat — förslagsställaren kunde hänvisa till sin egen okunnighet om bankens ställning och så småningom också till bankofullmäktiges motstånd.[20] I brev från början av följande år hävdar Scheffer i stället en närmast extrem tilltro till möjligheten att stärka bankens kredit, kurs och penningvärde, medelst en opinion, grundad på "chimärer", dvs. i detta fall förespeglingar om finansiella kraftåtgärder — med andra ord: ett återinförande av "förtroendet" som enda värdegrundval.[21] Att riksdagen 1765—66 med dess omfattande publicitet kring de bank- och valutapolitiska problemen gjorde sådana perspektiv mindre gångbara är uppenbart. Den utmynnade ju också i ett visserligen katastrofalt men i gengäld handfast försök att tillgodose den dubbla målsättningen: myntets "determinering" plus det "religiösa fullgörandet av bankens förpliktelser".[22]

[20] Scheffer karakteriserar själv sin oktoberplan i ett brevkonc. 3 febr. 1763 — möjligen till Fabrian Wrede d.ä., dåv. ägare till Fogelsta, där ett sammanträffande mellan brevskrivare och adressat anges ha ägt rum. Rådet har — heter det — ingalunda antagit något nytt finanssystem. Grundvalen för min plan var "le plus religieux accomplissement de tous les engagemens de la Banque"; jag insisterade på övergång från koppar till silver, jag föreslog en ny myntcirkulation, som — efter vad jag visade — skulle låta banken inom en viss tid indra tillräckligt många sedlar för att de, som skulle och för det allmänna bästa borde vara kvar i handeln, skulle löpa absolut "au pair de la valeur qu'ils représentent"; jag visade denna operations nödvändiga inverkan på växelkursen, och jag bevisade, att detta framgångssätt, ehuru långsamt och omärkligt, likväl var det enda praktikabla och säkre, det enda som utan våld kunde återupprätta affärerna och rädda staten utan att ruinera enskilda förmögenheter, något som jag ser som den finansiella lagstiftningens främsta ändamål. Likväl omintetgjordes denna plan av bankens motstånd. Brokind. Vol. 15. Kulla-Gunnarstorps arkiv.

[21] Brevkonc. 7 febr. 1763. Brokind, vol. 15. Kulla-Gunnarstorps arkiv.

[22] Ännu 1770 har Scheffer sökt skjuta i förgrunden de katastrofala verkningarna av 1765—66 års ständers diskreditering av bankens ledning på bekostnad av de reella bankpolitiska problemen. På en handskriven stridsskrift mot 1769 års "finanssystem" har han gjort följande marginalanteckning: "Il n'est pas vrai que les Etats de 1765 ont trouvé les affaires de la Banque dans le plus grand désordre. Mais pour discréditer l'administration précédente ces Etats ont fait tout leur possible pour établir dans le public l'opinion d'un désordre qui n'existoit pas. C'est une vérité bien évidemment prouvée par le Mémoire de M. de Löwen,

De penningpolitiska åsikter, som Scheffer arbetat efter år 1769, och som ligger under framställningen i *Bref til Herrar Riksens Råd,* har analyserats i föregående kapitel. Anspråken för sedelmyntets vidkommande har nu sänkts till 48 mark. Men detta värde hos ett oinlösligt sedelmynt anges nu som "determinerat" — i stånd att reglera kursen. Värdegrundvalen är dock inte förtroendet. Den är i stället den nytta sedeln gör vid tillskapandet av en ren inkomst, en kvantitet exportabla jordens produkter, vars pris i Hamburg eller Amsterdam bestämmer det inhemska sedelmyntets nytta och värde. Myntets determinering förutsätter således ett de exporterade produkternas absoluta pris eller värde utomlands. De handlandes vinst belastade landets rena inkomst, om myntet förlorade i värde. Enligt Quesnay var en sådan belastning oundviklig till följd av utrikeshandelns icke-värdeskapande karaktär: lyckligtvis var själva utrikeshandeln en temporär nödfallsutväg. En dylik synpunkt hade gjort Scheffers penningpolitiska ståndpunkter illusoriska. Han kan inte ha delat den. Valutapolitiska åtgärder kunde neutralisera utrikeshandelns kostnader och göra den i eminent mening värdeskapande och bidragande till landets rena inkomst.

4. Sammanfattning

Fysiokraterna hävdade att handel och industri — till skillnad från den med kapital försedda jordbruksproduktionen — inte producerade något överskott. De bestred därmed inte att det fanns vinster i handeln och industrin. Men de menade att köpmännens och industriföretagarnas vinster inte var producerade inkomster utan transfereringar från jordbruket. De tillhörde alltså en jordbrukande nations kostnader — eller snarare: dess omkostnader. De borde minimeras, och i den mån de var ofrånkomliga måste de belasta nettoprodukten.

Directeur de la Banque et Membre du Com. secret à cette même Diette ; Mémoire qui fut presenté à l'occasion du rapport qu'on fit aux Plena de l'Etat de la Banque, lequel M. de Löwen, quoique d'ailleurs attaché au parti dominant, fut obligé par conscience de déclarer faux et exagéré dans tous ses points, montrant au même tems que les affaires de la Banque étoient plus solidement établies que celles d'aucune banque en Europe." "Détail sur le système de finances adopté en Suède par la Diette Commencée à Norrköping en 1769 et finie à Stockholm en 1770." F 467, nr 11. UUB.

I Scheffers återgivning bör de handlandes vinst snarare räknas till nationens utgifter. Påståendet har ett annat underlag än den fysiokratiska sterilitetsdoktrinen. Uppfattningen att utrikeshandeln var improduktiv har Scheffer inte delat. Ett land kunde berika sig på utlänningens bekostnad; dess utrikeshandel kunde producera ett överskott. Den fysiokratiska karakteristiken av köpmännens vinst förlorar därmed sitt sakliga underlag och reduceras till ren aggression. Så ligger den också väl i linje med de attityder till de svenska fabrikerna och den svenska handeln som Scheffer i andra sammanhang gav uttryck åt.

Kap. IX

FYSIOKRATISMEN I SCHEFFERS TAPPNING

EN SAMMANFATTNING

1. Agromani och fysiokratism

1700-talets mitt präglas i flera länder av en bred strömning av reforminriktad jordbrukslitteratur. Ibland har denna strömning sammankopplats med föreställningen om en agrikulturell revolution som dess reella grundval. En sådan förbindelse är inte belagd och heller inte nödvändig. Agromanin i den ekonomiska litteraturen kan i första hand antas reflektera de negativa manifestationer av jordbrukssektorns nyckelroll i form av stigande priser på jordbruksprodukter och stigande jordräntor, som en utveckling av befolkning, industri och handel framkallade. En sådan situation erbjöd en jordmån för agrikulturella reformförslag. Den gav däremot ingen garanti för förslagens förverkligande.[1]

Inom denna jordbruksreformatoriska strömning markerar fysiokraterna sin egenart. De reser kravet på en socialekonomisk omstrukturering av det franska jordbruket till ett kapitalistiskt produktionssätt. Sina mönster söker de i engelska jordbruksförhållanden och i "det stora jordbruket" i Frankrikes mer avancerade nordöstliga delar.[2] Dessa mönster generaliseras till den bild av en jordbrukande nation i statiskt reproducerad prosperitet, som Quesnay tecknade i sin *Formule du Tableau économique*.

När jordbruksentusiasterna talade om jorden som källan till all rikedom talade fysiokraterna om jordbrukskapitalets exklusiva produktivitet. Det var inte jorden, inte heller jordbruksarbetet, som skapade en nettoprodukt. Nettoproduktens förutsättning var kapitaltillgångar i jordbrukarnas händer, kapital i form av dragare och redskap, som minskade arbetskostnaderna. "Les fermiers riches", kapitalister och jordbruks-

[1] *Morineau,* Les faux-semblants d'un démarrage économique : agriculture et démographie en France au XVIIIe siècle, s. 6—11 med där anf. litt.
[2] *Morineau,* a.a., s. 31—38.

arrendatorer till skillnad från jordbruksarbetare, småbrukare och hälftenbrukare, bildar den produktiva klassen i fysiokraternas samhällsuppfattning. De är å ena sidan producenter av samhällets enda merprodukt, å andra sidan de som definitionsmässigt omvandlar alla egna profitinkomster till produktivt kapital. Det är i jämförelse med dem, som handel och industri framställs som sterila.

Det fysiokratiska programmet för jordbrukets restaurering syftar då till gynnsamma betingelser för en kapitalbildning i jordbrukarnas händer. Till dessa betingelser hör å ena sidan det goda — dvs. det högsta möjliga — priset på jordbruksprodukter. Det antas förverkligat dels av en fri inrikeshandel och en fri export av jordbruksprodukter, dels av en minskad sparbenägenhet hos fursten, proprietärerna och den sterila klassen. Till kapitalbildningens betingelser hör å andra sidan frihet från beskattning. Fysiokraterna förordar ett ersättande av alla andra beskattningsformer med en proportionell beskattning av proprietärernas nettoprodukt. De underbygger sitt förslag med hänvisningen till att endast merprodukten, dvs. jordbrukets nettoprodukt, är en för improduktiva utgifter disponibel inkomst. Om emellertid en del av nettoprodukten stannar som profit i jordbrukarnas händer, så betraktar de även denna inkomst som icke disponibel, dvs. destinerad till kapitalbildning.

För realiserandet av sina programpunkter vädjade fysiokraterna — i likhet med de merkantilistiska författarna — till den existerande samhällsordningens politiskt dominerande skikt och dess egenintressen. I realistisk insikt om intressekonflikterna kring deras krav förespråkade de en statsform, där lagstiftande och utövande makt förenades i händerna på en ärftlig monark, vars intressen via beskattningen var sammankedjade med jordägarnas och med nettoprodukten.

Till sin politiska funktion erinrar fysiokraternas nettoprodukt såtillvida om merkantilisternas förmånliga handelsbalans. Det är i båda fallen den hägrande nationella vinsten, källan till statens makt och rikedom. Nettoprodukten är emellertid mer gripbar och därmed också mer omedelbart aptitretande. Fysiokraterna värjer sig mot konsekvenserna härav. De ställer sina växlar om svällande statsinkomster på framtiden, på den tid då jordbruket restaurerats och landet fyllts av rika jordbrukare. Det finns i fysiokratismen ett uppenbart spänningsförhållande mellan å ena sidan dess renodlade producentsynpunkter, å andra sidan dess exaltering av den nettoprodukt som producenterna förutsätts betala ifrån sig till proprietärerna och fursten.

2. Särdragen i den schefferska fysiokratismen

I föregående kapitel har Scheffers fysiokratiska verksamhet åren 1767—70 granskats. Grundmaterialet är inte så stort, och det framstår vid första påseende inte heller som särskilt självständigt. Det består väsentligen dels av två broschyrer, som båda är och framträder som översättningar av fysiokratiska skrifter, dels av två brevledes framförda och besvarade förfrågningar, vilka båda rör begränsade frågeställningar med utgångspunkt i skrifter som Scheffer studerat.

Översättningarna har granskats genom detaljerad parallellställning med originalen. Samtliga avvikelser — utelämningar, ändringar, tillägg — har registrerats, även när de kvantitativt sett är obetydliga. Dessa avvikelser kan sägas ha pressats hårt på innehåll och syften. Motiveringen härför är att en översättning är en översättning, att översättaren är hårt bunden till sin förlaga, och att endast starka skäl kan förmå honom att frångå den. Avvikelserna måste därför tolkas som starka och förhållandevis precisa indikationer på egna uppfattningar och avsikter hos översättaren; denne tvingas att bekänna färg i högre grad och med större tydlighet än om han exempelvis skulle ha verkställt en mer självständig kompilation. De registrerade avvikelserna har sedan satts i relation till varandra inbördes, till de korrekt återgivna partierna, till helhetsframställningen, till synpunkter och uttalanden i brev och andra sammanhang samt till den svenska diskussionen. Strävan har varit att rekonstruera det tanke- eller argumentationsmönster i vilka de låter sig inpassas. Förutsättningen är då att ett sådant mönster finns, att de enskilda synpunkterna och argumenten uppvisar en viss grad av konsistens eller inre sammanhang.

Den schefferska versionen av fysiokratism markerar sin egenart på följande huvudpunkter.

I framställningen av det fysiokratiska skatteprogrammet vidtogs genomgripande förändringar. Den fysiokratiska förutsättningen om den beskattningsbara nettoprodukten såsom en marknadsbestämd arrendeinkomst åt jordägarna utplånades helt. Nettoproduktsbeskattningen framställdes som en rättvis kameral jordbeskattning, som skulle tillförsäkra jordägarna deras rätt till jordens rena inkomst utan att inkräkta på jordbrukets nödvändiga kostnader. För säkerhets skull apostroferades kronotiondebeskattningen.

I motsvarande grad drabbades fysiokraternas "grande culture" av en

kraftig retuschering. Heckscher observerade uteslutningen ur Quesnays maximer av en rekommendation av stora arrendegårdar åt rika odlare, vilken han fann realistisk med hänsyn till svenska förhållanden.[3] Denna uteslutning gick emellertid samman med en genomgående och drastisk reducering av grundförutsättningen i den fysiokratiska teorin: kravet på kapitalstarka jordbrukare. Därmed omvandlades också de fysiokratiska föreställningarna om jordbrukets kapital och kapitalackumulation. Fysiokraternas jordbrukare ackumulerar kapital i de former deras egenintresse hänvisar dem till under frihet från beskattning och med stöd av jordbruksprodukternas goda pris. Hos Scheffer tillmättes frågan om hästar eller oxar ett otillbörligt intresse, och kapitalbildningen blev en fråga om pengar eller förlag till jordbruket och om proprietärernas goda vilja.

Fysiokraternas intresse för prisbildningen koncentreras till jordbruksprodukternas relativa priser, som förutsätts kunna lyftas upp med en fri spannmålsexport. Hos Scheffer dominerade däremot sambandet mellan penningmängd och priser, och i hans översättning insmög sig föreställningen om ett pappersmynt för den inre cirkulationen, vars värde garanterades av utrikeshandeln. Utrikeshandeln var i denna konception produktiv i ett slags omvänd merkantilistisk mening: den tillförsäkrade landets proprietärer "jouissances" på utlänningens bekostnad. I Scheffers översättningar kunde pris-specie-mekanismen användas för att påvisa det futila i en "förmånlig" handelsbalans; den kunde däremot inte vändas till att utesluta den motsatta möjligheten. Scheffer angrep följaktligen "de handlandes vinst" från helt andra utgångspunkter än fysiokraterna. Handeln var inte steril, och köpmännens vinster var inte ett nödvändigt ont, ofrånkomliga överföringar från jordbrukets nettoprodukt, utan ett otillbörligt tillägnande av i utrikeshandeln förvärvade vinster åt landet.

3. Fysiokratismen i 1760-talets svenska diskussion

I Sverige introducerades fysiokratismen i en specifik situation. Man kan skilja mellan omedelbara och mer långsiktiga betingelser.

[3] Heckscher, Fysiokratismens ekonomiska inflytande i Sverige. *Lychnos 1943*, s. 14.

De omedelbara betingelserna är det politiska läget efter 1765—66 års riksdag. Det var i detta läge inte bara den fysiokratiska statsteorin som erbjöd sina tjänster åt planerna på konstitutionella förändringar i Sverige. Även fysiokraternas ekonomiska läror kom omedelbart att användas i kritiken av den ekonomiska politik, som regimskiftet 1765 hade medfört. Förutsättningarna för en sådan användning fanns dels i den allmänt sparfientliga tendens som fysiokraterna företrädde, dels i den ökade tyngd, som deflationen hade gett de beviljade penningskatterna. Användningen blev dock selektiv. Vad som i första hand kunde brukas polemiskt var fysiokraternas generella kritik av överflödsförordningar, den del av deras utrikeshandelsuppfattning, som förhånade strävandena efter en förmånlig handelsbalans, samt deras avvisande av indirekta och personella skatter. De positiva sidorna i det fysiokratiska programmet var i detta begränsade perspektiv mindre användbara. Men redan i Scheffers första översättning genomfördes här en karakteristisk anpassning: kravet på rika arrendatorer med stora "avances" försvenskades till ett krav om förlag till jordbruket. Det kom därmed att omedelbart anknyta till den brännpunkt i den svenska debatten, som bankens utlåningspolitik utgjorde.

Sett i ett något längre perspektiv centrerades den svenska 1760-talsdiskussionen till olika värderingar av den sedelexpansionism, som präglat huvuddelen av den senare frihetstidens politik. Där fanns grovt sett två huvudalternativ. Det ena var den populationistiska kritiken. Den angrep sedelexpansionen som lyxfrämjande, folkförödande och därmed jordbruksfientlig. Det andra hade en apologetisk tendens. Den hävdade att inflationen hade stimulerat näringarna och av dem särdeles jordbruket men medgav, att passiva rentierer samt kronans löntagare hade blivit förfördelade.[4]

I sin schefferska tappning införs nu fysiokratismen i den svenska debatten på det senare alternativets sida. Det finns skäl att understryka detta faktum, som förefaller bryta något mot annars relativt etablerade sammanhang. Det innebär, att om vi identifierar "hattarnas ekonomiska politik" med "merkantilism", så skall vi inte finna någon dominerande antimerkantilistisk hållning i den svenska fysiokratismen. Och omvänt: om vi associerar "mössornas ekonomiska program" med "för-fysiokratiska" idéer, så skall vi finna den svenska fysiokratismen i klar front-

[4] *Herlitz,* Jordegendom och ränta, s. 363 med n. 27.

ställning mot sina föregivna föregångare.[5] Men sådana paradoxer upplöser sig så snart man inser att varken merkantilism eller fysiokratism kan betraktas som självständiga historiska agenter, att de i stället bildar ideologiska komplex inom vilka motsatta strävanden och intressen kan bryta sig.

Det låg i sakens natur att den svenska diskussionen i hög grad var fixerad vid de penningpolitiska frågorna. Andra, kanske viktigare processer kom endast indirekt till uttryck. Populationisterna insåg helt riktigt det avgörande sambandet mellan befolkningens och jordbrukets utveckling. Det fanns å andra sidan också skäl för uppfattningen att en expansion av jordbruksproduktionen faktiskt hade gynnats. Men inflationen spelade härvid en relativt begränsad roll. Avgörande var att tillväxten av arbetskraft, åkerareal och produktion på skatte- och kronojord gick relativt fri från beskattning, dvs. inte medförde någon förökning av mantalet och heller inte av den reella grundskattebördan per mantal.[6]

Det är detta förhållande som får sitt negativa uttryck i den schefferska versionen av fysiokratism: en fiskal fysiokratism, där "nettoproduktens beskattning" blir en omskrivning av kravet på höjda grundskatter. Idéöverföringen äger alltså rum med en närmast total perspektivförskjutning. Den genuint fysiokratiska utgångspunkten — sann eller falsk — var att jordbruksproduktionen spolierats av merkantilsystemet genom jordbrukarnas utarmning. Den schefferska utgångspunkten var den motsatta: de svenska bönderna hade gynnats på kronans och andra ränteägares bekostnad.

Fysiokraternas ekonomiska teori kunde i en så betingad överföring till svensk miljö inte undgå genomgripande förvanskningar. Men dessa var till en del självförvållade. Fysiokratismen bjöd ut sig själv till att exploateras av fiskala reaktioner i och med att den presenterade sig som ett för furstar och proprietärer attraktivt politiskt alternativ. Motsättningen mellan samhällsekonomiska mål och politiska medel var konstitutiv och uppenbarade sig var gång någon av Europas herdefurstar tog den nya läran i sitt förkrossande beskydd.

[5] Om mössornas ekonomiska program och förfysiokratiska idéer, se senast *Öberg,* De yngre mössorna och deras utländska bundsförvanter, s. 65 ff.

[6] *Herlitz,* Jordegendom och ränta, s. 361, 364.

4. Bönder och jordbrukare

Var fanns de svenska motsvarigheterna till fysiokraternas proprietärer respektive producenter? Vi har följt Scheffers bemödanden att manövrera in de fysiokratiska kategorierna inom den svenska kameralistikens råmärken. Uppgiften kunde framstå som nog så grannlaga. I svensk kameralistik var de proprietärer, som ägde sin jords nettoprodukt, inte beskattningsbara, medan de, som var beskattningsbara, inte ägde nettoprodukten av sin jord. De kamerala distinktionerna höll på att sprängas sönder av jordägandefördelningens faktiska utveckling. De skapade inte desto mindre svårigheter vid identifieringen av de fysiokratiska begreppen i den svenska verkligheten.

Det reella problemet var emellertid detta: var dra gränsen mellan vad som var disponibelt för beskattning och vad som inte var det? Fysiokraterna angrep detta problem genom att isolera en helt passiv jordägarklass och dess marknadsbestämda "rena jordränta". Som icke disponibelt och fritt från beskattning gick då alla den aktive jordbrukarens kostnader och egna vinster. Detta utnyttjades av fysiokraterna som ett slags "idealtypiska" förhållanden, som på ett gripbart sätt angav beskattningsprogrammets syfte och inriktning: att särskilja och fixera det produktiva jordbrukskapitalet, framhäva dess roll och ge immunitet åt dess kostnader, avkastning och tillväxt. Att de faktiska jordegendomsförhållandena kunde gestalta sig annorlunda var sedan av underordnad betydelse. I Scheffers fiskala version är det däremot beskattningsobjektet, "jordens rena inkomst", som fixeras och framhävs, medan jordbrukets kostnader, "jordbrukarens undantag", framstår som dess negativa skrankor. Från en marknadsbestämd ren inkomst av jordegendom förvandlas här nettoprodukten till det överskott över nödvändiga kostnader, som jord- och ränteägaren kan göra anspråk på.

Vad detta betraktelsesätt i realiten drabbar är jordbrukaren-kapitalisten, "le cultivateur", den produktiva klassen i dess specifikt fysiokratiska mening: bäraren och bildaren av det exklusivt produktiva jordbrukskapitalet. I Scheffers tillämpning av läran hade detta begrepp ingen funktion att fylla, det var däremot farligt, och det rensas följaktligen ut. Tendensen är klar och genomgående: från Baudeau-översättningens "förlag till jordbruket" över de patriarkaliska bekymren om hästar och oxar i brevväxlingen med Mirabeau till de systematiska retuscheringarna i *Bref til Herrar Riksens Råd*. Den drar också med sig

ett utplånande av den fysiokratiska läran om det goda priset på jordbruksprodukterna.

Vad återstår av fysiokratism när jordbrukskapitalet och dess bärare fallit bort? Det återstår givetvis allmänna formuleringar om jorden som källa till all rikedom — formuleringar som är commune bonum i den senmerkantilistiska litteraturen, och som på intet vis behöver innebära att jordbruksproduktionen ges någon särställning. Det återstår vidare aggressiva formuleringar om köpmännens vinster, formuleringar som emellertid hos Scheffer till skillnad från fysiokraterna baserar sig på en uppfattning om utrikeshandeln som produktiv, dvs. vinstgivande på utlänningens bekostnad. Men det återstår framför allt en reaktion mot frihetstidens sociala utvecklingstendenser. De svenska bönderna kunde av kamerala skäl ännu svårligen identifieras med fysiokratismens proprietärer. Men de kunde av ekonomiska, sociala och politiska skäl omöjligen identifieras med fysiokraternas produktiva klass.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Riksarkivet, Stockholm (RA)

Rådsprotokoll i inrikes-civilärenden.
Särskilda protokoll rörande växelkursens stigande för åren 1762 och 1763.
Ekonomi- och handelskommissionen, 1757.
  Protokoll.
Börstorpssamlingen.
  Vol. 54. Brev till C. Leuhusen.
Schefferska samlingen.
  Vol. 1. Skrifter av C. F. Scheffer.
  Vol. 4—6. Brev till C. F. Scheffer.

Uppsala Universitetsbibliotek (UUB)

Gustavianska samlingen.
  F 419. Brev från Gustav III till C. F. Scheffer.
  F 467. Avhandlingar och memorialer rörande Sveriges statsförfattning, politik, finanser och ekonomi.
  F 514. Brev från C. F. Scheffer till Gustav III.

Kulla-Gunnarstorps arkiv

Brokindsarkivet.
  Vol. 11, 15. Koncept av C. F. Scheffer.

Tryckta källor och samtida litteratur

[Accarias de Sérionne, J.], Les intérêts des nations de l'Europe, développés relativement au commerce. Paris 1766.

Baudeau, N., Première introduction à la philosophie économique, ou analyse des états policés. 1767. Publ. avec notice et table analytique par A. Dubois. Paris 1910. (Collection des économistes et des réformateurs sociaux de la France. 2.)

Berch, A., Inledning til almänna hushålningen, innefattande grunden til politie,

oeconomie och cameral wetenskaperne. Til deras tiänst, som biwista de almänne föreläsningar inrättad. Stockholm 1747.

Boije, C. G., Säkra rön och påliteliga medel til wälmågo och förmögenhet, eller den igenom många års egna försök förfarna swenska landthushållaren ... Stockholm 1756.

[Botin, A. af], Beskrifning om swenska hemman och jordagods. D. 1—2. Stockholm 1755—56.

Brauner, J., Systematisk indelning af all landtmannens brukbara jord, til ständig afkastning utan hwila; med twänne bifogade tabeller til uplysning. Stockholm 1765.

Brauner, J., Tankar och försök om åker och äng, med dertil nödiga redskap ... Stockholm 1752.

Brauner, J., Tankar wid skötseln och nyttan af boskap och fjäderfä, med botemedel i wanlige och mäst tilfällige sjukdomar, samt skogens bruk och missbruk i alla derå grundade hushållsmål ... 2. upl. Stockholm 1772.

Cantillon, R., Essai sur la nature du commerce en général. Texte de l'édition originale de 1755, avec des études et commentaires par A. Sauvy ... Paris 1952. (Institut national d'études démographiques.)

Carleson, C., Hushåls-lexicon, hwaruti det förnämsta, som angår jordens behöriga skjötande, efter alphabetisk ordning, är sammanletat. Stockholm 1756.

Carl Friedrichs von Baden brieflicher Verkehr mit Mirabeau und Du Pont. Bearb. und eingeleitet durch einen Beitrag zum Vorgeschichte der ersten französischen Revolution und der Physiocratie von G. Knies. Bd. 1—2. Heidelberg 1892.

Christiernin, P. N., Utdrag af föreläsningar angående den i Swea rike upstigne wexel-coursen, til dess beskaffenhet, orsaker och påfölgder, samt botemedel emot wexel-prisets ytterligare uplöpande. Stockholm 1761.

Dupont de Nemours, P. S., De l'exportation et de l'importation des grains ... Paris 1911. (Collection des économistes et des réformateurs sociaux de la France. 6.)

Dupont de Nemours, P. S., De l'origine et des progrès d'une science nouvelle ... Paris 1910. (Collection des économistes et des réformateurs sociaux de la France. 1.)

[Dupré de Saint-Maur, N.-F.], Essai sur les monnoies, ou Réflexions sur le rapport entre l'argent et les denrées. Paris 1746.

[Ehrenheim, F. W. von], Tessin och tessiniana. Biographie med anecdoter och reflexioner samlade utur framledne riksrådet m.m. grefve C. G. Tessins egenhändiga manuscripter. Stockholm 1819.

Fersen, F. A. v., Riksrådet och fältmarskalken, m.m. grefve Fredrik Axel von Fersens historiska skrifter. Utg. af R. M. Klinckowström. D. 3—5. Stockholm 1869—70.

[Frietzcky, C.], Tankar om närwarande tider, jämte upriktig granskning af de wälmente anmärkningar, som krigs-rådet wälborne Herr Carl Wadenstierna utgifvit wid en utkommen skrift, kallad: Bref til en wän, angående de allmänna författningarne emot öfwerflöds-warors bruk, med mera. Utaf en wälmenande bergsman. Stockholm 1767.

[Gournay, V. de], Tvänne memorialer angående frihet i handel och slögdenäringar. Öfversatte ifrån fransyskan. Stockholm 1756.

Gustav III & Lovisa Ulrika, Brevväxling. Utg. av H. Schück. D. 1—2. Stockholm 1919. (Ur Svenska akademiens arkiv.)

[Helsingius, D.], Mathematiskt försök til förswar af den, genom några lagtolkare, wanskapade Swea rikes regerings-forme. Stockholm 1769.

Hume, D., Politiske afhandlingar om handel och yppighet. Stockholm 1767.

Hume, D., Writings on economics. Ed. and introduced by E. Rotwein. Edinburgh . . . 1955.

Kongl. maj:ts och riksens cammar-collegii underdåniga berättelse om landets tilstånd. Af den 25 october 1768. Stockholm 1768.

[Kryger, J. F.], Samtal, imellan en landtman och en fabriques-idkare, angående swenska fabriquerne. Stockholm 1765.

Kryger, J. F., Swar på anmärkningarne wid tankar om swenske fabriquerne. Stockholm 1756.

Kryger, J. F., Swar på den, af Kongl. vetenskaps academien, för sistledit år 1763, framstälde frågan: Hvad kan vara orsaken, at sådan myckenhet svenskt folk årligen flytter ur landet? Och genom hvilka författningar kan det bäst förekommas? Stockholm 1764.

Kryger, J. F., Tankar om swenske fabriquerne. Stockholm 1755.

Le Mercier de la Rivière, P. F. J. H., L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques, 1767, publ. avec une notice par E. Depitre. Paris 1910. (Collection des économistes et des réformateurs sociaux de la France. 3.)

[Leuhusen, C.], Tankar om de rätta och sanskyldiga medel till Sweriges wälmåga. D. 1—2. Stockholm 1761—63.

[Löwenhjelm, C. G.], Bref til en wän, rörande allmänna författningarne emot öfverflödswarors bruk med mera. Stockholm 1767.

[Mirabeau, V. de], Philosophie rurale. 1—3. Amsterdam 1763.

Mirabeau, V. de, Théorie de l'impôt. Pour servir de suite au traité intitulé L'ami des hommes, du même auteur. La Haye 1761.

[Nordencrantz, A.], Påminelser wid manufaktur-commissarien Eric Salanders så kallade Genwäg til slögder . . . Stockholm 1756.

Några utländske philosophers tankar om yppighet och om sumptuariska lagar, utdragne och på swenska öfwersatte, ur en lärd journal, kallad: Ephémérides du Citoyen ou Bibliotheque raisonée des sciences morales et politiques. 1. Tome. 1767. Öfwersätning. Stockholm 1768.

Pattullo, H., Essai sur l'amélioration des terres. Paris 1758.

Physiocrates. Quesnay, Dupont de Nemours, Mercier de la Rivière, l'abbé Baudeau, Le Trosne, avec une introduction sur la doctrine des physiocrates, des commentaires et des notices historiques, pas E. Daire. P. 1—2. Paris 1846. (Collection des principaux économistes . . . 2.)

Quesnay, F., Analyse de la formule arithmétique du Tableau économique de la distribution des dépenses annuelles d'une nation agricole. (François Quesnay et la physiocratie. 2. Textes annotés. Paris 1958, s. 793—812.)

Quesnay, F., Deux lettres de Quesnay à Forbonnais. (François Quesnay et la physiocratie. 1. Préface — Études — Biographie — Bibliographie. Paris 1958,

s. 295—300.)
Quesnay, F., Du commerce. Premier dialogue entre M. H. et M. N. (François Quesnay et la physiocratie. 2. Textes annotés. Paris 1958, s. 815—858.)
Quesnay, F., Explication du Tableau économique. (François Quesnay et la physiocratie. 2. Textes annotés. Paris 1958, s. 675—682.)
Quesnay, F., Fermiers. (François Quesnay et la physiocratie. 2. Textes annotés. Paris 1958, s. 427—458.)
Quesnay, F., Grains. (François Quesnay et la physiocratie. 2. Textes annotés. Paris 1958, s. 459—510.)
Quesnay, F., Hommes. (François Quesnay et la physiocratie. 2. Textes annotés. Paris 1958, s. 511—578.)
Quesnay, F., Impôts. (François Quesnay et la physiocratie. 2. Textes annotés. Paris 1958, s. 579—617.)
Quesnay, F., Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole. (François Quesnay et la physiocratie. 2. Textes annotés. Paris 1958, s. 949—976.)
Quesnay, F., (Premier) problème économique. (François Quesnay et la physiocratie. 2. Textes annotés. Paris 1958, s. 859—877.)
Quesnay, F., Questions intéressantes sur la population, l'agriculture et le commerce proposées aux Académies et autres Sociétés savantes des Provinces. (François Quesnay et la physiocraties. 2. Textes annotés. Paris 1958, s. 619—666.)
Quesnay, F., Second problème économique. (François Quesnay et la psysiocratie. 2. Textes annotés. Paris 1958, s. 977—992.)
[Reuterholm, E. C.], Uplysning för swenska folket om anledningen, orsaken och afsigterne med urtima riksdagen 1769. Stockholm 1769.
Riksens höglofliga ständers secrete utskotts betänkande, rörande finance-werket. Af den 30 oktober 1769. Stockholm [1769].
Rosenhane, S., Oeconomia. På uppdrag av Lärdomshistoriska samfundet utg. av T. Lagerstedt. Uppsala 1944. (Lychnos-bibliotek. 8.)
Runeberg, E. F., Tal om varors värden, hållit för Kongl. Vetenskaps Academien vid Praesidii afläggande, d. 7 febr. 1760. Stockholm 1760.
Runeberg, E. F., Tankar om penningars värden, eller afhandling om wäxelcoursen, grundad uppå theorien af penningars värden i inländska handelsrörelsen. Stockholm 1762.
Runeberg, E. O., Beskrifning öfwer Lajhela socken i Österbotten. (Kongl. Vetenskapsacademiens handlingar 19 (1758), s. 108—162.)
Runeberg, E. O., Försök til en politisk värdering på land och folk, i anledning af Lajhela socken. (Kongl. Vetenskapsacademiens handlingar 20 (1759), s. 187—198.)
Runeberg, E. O., Tankar om et rätt kammar och skattläggnings wärk. Stockholm 1761.
[Rålamb, Å. C.], Adelig öfning. 1. Stockholm 1690.
[Salander, E.], Genwäg til slögder. Stockholm 1754.
[Scheffer, C. F.], Anmärkningar wid Herr Commissarien Johan Fredric Krygers Tankar om swenske fabriquerne. Stockholm 1755.

[Scheffer, C. F.], Bref, til deras excellencer Herrar Riksens Råd, i et angeläget ämne. Stockholm 1769—70.

[Scheffer, C. F.], Tankar om Sweriges närwarande tilstånd, i anseende til välmåga och rikedom. Stockholm 1761.

[Scheffer, C. F.], Tillägning til anmärkningarne wid herr Commissarien Joh. Fredrich Krygers Tankar om swenske fabriquerne. Stockholm 1756.

Schönberg, A., Svar, på den af Kongl. vetensk. academien, för år 1763 framstälde frågan: Hvad kan vara orsaken, at sådan myckenhet svenskt folk årligen flyttar ur landet? Och genom hvilka författningar kan det bäst förekommas? Stockholm 1764.

Schönberg, A., Åminnelse-tal öfwer framl. h. exc. Herr Riks-Rådet m.m. grefve Carl Fredric Scheffer, hållet för Kongl. Vetenskaps Academien den 16 april 1788. Stockholm 1791.

Smith, A., An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Ed. by C. J. Bullock. New York 1937. (The Harvard classics. 10.)

Turgot, A. R. J., Oeuvres de Turgot et documents le concernant. Avec biographie et notes par G. Schelle. T. 1—5. Paris 1913—23.

Utdrag utur alle ifrån den 7. Decemb. 1718 utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer, som riksens styrsel samt inwärtes hushållning ock författningar i gemen, jämwäl ock Stockholms stad i synnerhet angå . . . D. 9. Stockholm 1777.

Wadenstierna, C., Wälmente anmärkningar, vid en nyligen utkommen skrift, kallad: Bref til en wän, angående allmänna författningarne emot öfwerflödswarors bruk, med mera. Stockholm 1767.

Periodica

Afton-bladet. Stockholm. 1784.

Allmänna tidningar. Stockholm. 1770.

Aristarchus. Stockholm. 1770.

Ephémérides du citoyen ou Bibliothèque raisonée des sciences morales et politiques. Paris. 1767—1772.

Hushållnings-journal, utg. genom Kgl. Patriotiska Sällskapets föranstaltande. Stockholm. 1776—1777.

Kongl. Bibliotekets tidningar om lärda saker. Stockholm. 1768.

Lärda tidningar. Stockholm. 1767.

Nytt och gammalt. Stockholm. 1768.

Stockholms Post-tidningar. Stockholm. 1767.

Bearbetningar

Allmoge och hemslöjd. Bidrag till en uppländsk kulturhistoria utg. under red. av A. Julius. Uppsala 1915.

Almén, F., Gustav III och hans rådgivare 1772—89. Arbetssätt och meningsbrytningar i rådkammare och konseljer. Diss. Uppsala 1940.

Arnberg, J. W., Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi. 1. Handeln och näringarna. Upsala 1868.

Bauer, S., Zur Entstehung der Physiocratie. Auf Grund ungedruckter Schriften François Quesnays. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. N.F. 21 (1890), s. 113—158.)

Bilimovič, A., Das allgemeine Schema des wirtschaftlichen Kreislaufes. (Zeitschrift für Nationalökonomie 10 (1941/44), s. 199—241.)

Blanck, A., Den nordiska renässansen i 1700-talets litteratur. En undersökning af den götiska poesiens allmänna och inhemska förutsättningar. Diss. Uppsala. Stockholm 1911.

Blanqui, A. J., Histoire de l'économie politique en Europe, depuis les anciens jusqu'à nos jours, suivie d'une bibliographie raisonnée des principaux ouvrages d'économie politique. 2. éd. T. 1—2. Paris 1842.

Bloch, M., Les caractères originaux de l'histoire rurale française. Oslo ... 1931. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Ser. B. 19.)

Bloomfield, A. J., Foreign-trade doctrines of the physiocrats. (The American economic review 28 (1938), s. 716—735.)

Boberg, S., Gustav III och tryckfriheten 1774—1787. Diss. Göteborg. Stockholm 1951.

En bok om Mälarlandskapen. Bygd och näringar genom tiderna. Utg. av Mälarprovinsernas hypoteksförening i anledning av dess 100-årsjubileum 1953. Stockholm 1953.

Braunreuther, K., Über die Bedeutung der physiocratischen Bewegung in Deutschland in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts ... (Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin. Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe 5 (1955/56), s. 15—65.)

Brolin, P.-E., Hattar och mössor i borgarståndet 1760—1766. Diss. Göteborg. Uppsala 1953.

Bygdén, L., Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. 1—2. Upsala 1898—1915.

Carlquist, G., Carl Fredrik Scheffer och Sveriges politiska förbindelser med Danmark åren 1752—65. Diss. Lund 1920.

Edler, P. J., Om börd och befordran under frihetstiden. Diss. Lund. Stockholm 1915.

Einaudi, M., The physiocratic doctrines of judicial control. With an introduction by C. H. McIlwain. Cambridge 1938. (Harvard political studies.)

Emminghaus, A., Karl Friedrichs von Baden physiocratische Verbindungen, Bestrebungen und Versuche, ein Beitrag zur Geschichte des Physiocratismus. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 19 (1872), s. 1 ff.)

Essén, Å. W., Johan Liljencrantz som handelspolitiker. Studier i Sveriges yttre handelspolitik 1773—1786. Diss. Stockholm. Lund 1928.

Evers, A., Den svenska brännvinslagstiftningens historia. 2. Brännvinsfrågan under frihetstidens sista skede (1765—1772). Lund 1931.

Forsman, K., Studier i det svenska 1700-talets ekonomiska litteratur. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 312 (1947), s. 78—262.)

Geijer, E. G., Konung Gustaf III:s efterlemnade och femtio år efter hans död öppnade papper. Öfversikt, utdrag och jemnförelse. D. 1. Upsala 1843.

Hebbe, P. M., Den svenska lantbrukslitteraturen. Bibliografisk förteckning på uppdrag av Kungl. Lantbruksakademien uppgjord ... 1. Från äldsta tid t.o.m. år 1800. Uppsala 1939.

Heckscher, E. F., Fysiokratismens ekonomiska inflytande i Sverige. (Lychnos. Lärdomshistoriska samfundets årsbok 1943, s. 1—20.)

Heckscher, E. F., Merkantilismen, ett led i den ekonomiska politikens historia. D. 1—2. Stockholm 1931.

Heckscher, E. F., Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa. D. 2. Det moderna Sveriges grundläggning. Stockholm 1949.

Hegeland, H., The quantity theory of money. A critical study of its historical development and interpretation and a restatement. Diss. Göteborg 1951.

Hennings, B., Gustav III som kronprins. Diss. Stockholm 1935.

Herlitz, L., The concept of mercantilism. (The Scandinavian economic history review 12 (1964), s. 101—120.)

Herlitz, L., Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden. Diss. Göteborg. Lund 1974. (Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet. 31.)

Herlitz, L., The Tableau économique and the doctrine of sterility. (The Scandinavian economic history review 9 (1961), s. 3—55.)

Herlitz, L., Trends in the development of physiocratic doctrine. (The Scandinavian economic history review 9 (1961), s. 107—151.)

Högberg, S., Kungl. Patriotiska Sällskapets historia. Med särskild hänsyn till den gustavianska tidens agrara reformsträvanden. Stockholm 1961.

Kjellin, G., Rikshistoriografen Anders Schönberg. Studier i riksdagarnas och de politiska tänkesättens historia 1760—1809. Diss. Lund 1952.

Krebs, A., J. A. Schlettwein, der „deutsche Hauptphysiocrat". Ein Beitrag zur Geschichte der Physiocratie in Deutschland. Leipzig 1909.

Labrousse, C. E., Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au 18e siècle. Préface de H. Sée et de R. Picard. T. 1—2. Paris 1933. (Collection scientifique d'économie politique. 3.)

Landry, A., Les idées de Quesnay sur la population. (François Quesnay et la physiocratie. 1. Préface — Études — Biographie — Bibliographie. Paris 1958, s. 11—50.)

Lindner, F., Charles de Butré. Ein französischer Physiokrat des 18. Jahrhunderts an einem deutschen Fürstenhofe. Ein Beitrag zur Geschichte der Physiokratie. Bern 1906.

Lindroth, S., Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739—1818. Utg. av Kungl. Vetenskapsakademien. 1. [Tiden intill Wargentins död 1783.] Stockholm 1967.

Löfberg, D., Det nationalekonomiska motivet i svensk pedagogik under 1700-talet. Diss. Uppsala 1949.

Malmström, C. G., Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. 2. uppl., delvis omarb. D. 4—6. Stockholm 1899—1901.

Marx, K., Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. 2. Der Zirkulations-

prozess des Kapitals. Berlin 1953.
Montgomery, A., Riksbanken och de valutapolitiska problemen 1719—1778. (Sveriges riksbank 1668—1918. Bankens tillkomst och verksamhet. 3: 1. Stockholm 1920.)
Meek, R. L., The economics of physiocracy. Essays and translations. London 1962. (University of Glasgow social and economic studies. N.S. 2.)
Morineau, M., Les faux-semblants d'un démarrage économique : agriculture et démographie en France au XVIIIe siècle. Paris 1971. (Cahiers des Annales. 30.)
Neill, T.-P., Quesnay and physiocracy. (Journal of the history of ideas 9 (1948), s. 153—173.)
Nyström, P., Thomas Thorilds lära om harmonien och dess idéhistoriska bakgrund. En linje i den gustavianska tidens politiska ideologibildningar. (Scandia 12 (1939), s. 1—31.)
Odhner, C. T., Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering. D. 1. 1771—1778. Stockholm 1885.
Ohlin, B., Kvantitetsteorien i den svenska litteraturen. (Nationalekonomiska studier tillägnade professor David Davidson = Ekonomisk tidskrift 21 (1919): 2, s. 99—146.)
Oncken, A., Die Maxime laissez faire et laissez passer, ihr Ursprung, ihr Werden. Ein Beitrag zur Geschichte der Freihandelslehre. Bern 1886. (Berner Beiträge zur Geschichte der Nationalökonomie. 2.)
Oncken, A., Geschichte der Nationalökonomie. T. 1. Die Zeit vor Adam Smith. Leipzig 1902.
Petander, K., De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige sådana de framträda i litteraturen. 1. 1718—1765. Diss. Stockholm 1912.
Phillips, A., The Tableau économique as a simple Leontief model. (The quarterly journal of economics 69 (1955), s. 137—144.)
Renvall, H., Fysiokratian vaikutus Ruotsi-Suomen kansantaloudelliseen kirjallisuuteen XVIII vuosisadan loppupuoliskolla. Diss. Helsinki 1899.
Renvall, H., Några ord om fysiokrati och fysiokrater. (Tidskrift, utg. af Juridiska föreningen i Finland 36 (1900), s. 485—514.)
Richner, E., Le Mercier de La Rivière. Ein Führer der physiokratischen Bewegung in Frankreich. Zürich 1931. (Zürcher volkswirtschaftliche Forschungen . . . 19.)
Rist, C., Histoire des doctrines relatives au crédit et à la monnaie depuis John Law jusqu'à nos jours. 2. éd. Paris 1951.
Rosenhane, S., Anteckningar hörande til kongl. vetensk. akademiens historia framlagde i ett tal vid Praesidii nedläggande d. 13 Feb. 1805 . . . Stockholm 1811.
Rothlieb, C., Johan Fischerström. En studie i upplysningstidens tankeliv. Lund 1926. (Skrifter utg. av Fahlbeckska stiftelsen. 7.)
Rudelius, K.-E., Författningsfrågan i de förenade deputationerna 1769. (Statsvetenskaplig tidskrift 38 (1935), s. 331—365.)
Salleron, L., Le produit net des physiocrates. (François Quesnay et la physiocratie. 1. Préface — Études — Biographie — Bibliographie. Paris 1958, s. 131—152.)
Say, J.-B., Traité d'économie politique ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses. 2. éd. T. 1—2. Paris

1814.
Schauman, G., Om fysiokratin och dess inflytande på den svenska nationalekonomien. Ett genmäle. Helsingfors 1901.
Schauman, G., Rec. av Renvall, Fysiokratian vaikutus ... (Tidskrift, utg. af Juridiska föreningen i Finland 36 (1900), s. 393—432.)
Schauman, G., Studier i frihetstidens nationalekonomiska litteratur. Idéer och strömningar 1718—1740. Helsingfors 1910. (Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. 13: 1.)
Schelle, G., Du Pont de Nemours et l'école physiocratique. Paris 1888.
Sirén, O., Kina och den kinesiska tanken i Sverige på 1700-talet. (Lychnos. Lärdomshistoriska samfundets årsbok 1948/49, s. 1—84.)
Sjöstrand, E., Mynt- och bankpolitik under hattväldet 1738—1764. Diss. Uppsala 1908.
Söderlund, E., Hantverkarna. 2. Stormaktstiden, frihetstiden och gustavianska tiden. Stockholm 1949. (Den svenska arbetarklassens historia.)
Thomson, A., Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809—1866. Ett bidrag till lantmannapartiets förhistoria. 1. Lund 1923.
Utterström, G., Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. D. 1—2. Diss. Stockholm 1957. (Den svenska arbetarklassens historia.)
Waller, S., Rutger Macklean och 1809—1810 års riksdag. En studie över hans politiska verksamhet och åsikter mot idéhistorisk bakgrund. Lund 1953. (Skrifter utg. av Fahlbeckska stiftelsen. 39.)
Viner, J., Studies in the theory of international trade. New York & London 1937.
Weulersse, G., Le mouvement physiocratique en France de 1756 à 1770. T. 1—2. Paris 1910.
Wieselgren, O., Yppighets nytta. Ett bidrag till de ekonomiska åskådningarnas historia i Sverige under det adertonde århundradet. Uppsala 1912. (Skrifter utg. af K. Hum. Vet.-samf. i Uppsala. 14: 3.)
Woog, H., The Tableau économique of François Quesnay. An essay in the explanation of its mechanism and a critical review of the interpretations of Marx, Bilimovič and Oncken. Bern 1950.
Åmark, K., Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719—1830. Diss. Stockholm 1915.
Öberg, A., De yngre mössorna och deras utländska bundsförvanter 1765—1769. Med särskild hänsyn till de kommersiella och politiska förbindelserna med Storbritannien, Danmark och Preussen. Diss. Uppsala 1970. (Studia historica Upsaliensia.)

Använda förkortningar

Eph. *Ephémérides du citoyen.*
FQ *François Quesnay et la physiocratie.* I—II. Paris 1958. (Institut national d'études démographiques.)

Meddelanden från
Ekonomisk-historiska institutionen vid
Göteborgs universitet

1. *Sture Mårtenson:* Agiot under kreditsedelepoken 1789—1802. 1958.
2. *Marianne Nilsson:* Öresundstullsräkenskaperna som källa för fraktfarten genom Öresund under perioden 1690—1709. 1962.
3. *Rolf Adamson:* Den svenska järnhanteringens finansieringsförhållanden. Förlagsinteckningar 1800—1884. 1963.
4. *Rolf Adamson:* De svenska järnbrukens storleksutveckling och avsättningsinriktning 1796—1860. 1963.
5. *Martin Fritz:* Gustaf Emil Broms och Norrbottens järnmalm. En studie i finansieringsproblematiken under exploateringstiden 1891—1903. 1965.
6. *Gertrud Wessberg:* Vänersjöfarten under 1800-talets förra hälft. 1966.
7. *Rolf Adamson:* Järnavsättning och bruksfinansiering 1800—1860. 1966.
8. *Sture Martinius:* Befolkningsrörlighet under industrialismens inledningsskede i Sverige. 1967.
9. *Ingemar Nygren:* Svensk sparbanksutlåning 1820—1913. En analys av de större sparbankernas kreditgivning. 1967.
10. *Carin Sällström-Nygren:* Vattensågar och ångsågar i Norrland under 1800-talet. 1967.
11. *Martin Fritz:* Järnmalmsproduktion och järnmalmsmarknad 1883—1913. De svenska exportföretagens produktionsutveckling, avsättningsinriktning och skeppningsförhållanden. 1967.
12. *Martin Fritz:* Svensk järnmalmsexport 1883—1913. 1967.
13. *Gösta Lext:* Mantalsskrivningen i Sverige före 1860. 1968.
14. *Martin Fritz:* Kirunagruvornas arbetskraft 1899—1905. Rekrytering och rörlighet. 1969.
15. *Jan Kuuse:* Varaktiga konsumtionsvarors spridning 1910—1965. En indikator på välståndsutvecklingen i Sverige. 1969. (Akademiförlaget.)
16. *Ingela Elison:* Arbetarrörelse och samhälle i Göteborg 1910—1922. 1970.
17. *Sture Martinius:* Agrar kapitalbildning och finansiering 1833—1892. 1970.
18. *Ingemar Nygren:* Västsvenska sparbankers medelplacering 1820—1913. 1970.
19. *Ulf Olsson:* Lönepolitik och lönestruktur. Göteborgs verkstadsarbetare 1920—1949. 1970.
20. *Jan Kuuse:* Från redskap till maskiner. Mekaniseringsspridning och kommersialisering inom svenskt jordbruk 1860—1910. 1970.

Meddelanden från
Ekonomisk-historiska institutionen vid
Göteborgs universitet

21. *Sture Martinius:* Jordbruk och ekonomisk tillväxt i Sverige 1830—1870. 1970.
22. *Ingemar Nygren:* Svenska sparbankers medelplacering 1914—1968. En undersökning av de större sparbankerna. 1970.
23. *Jan Kuuse:* Inkomstutveckling och förmögenhetsbildning. En undersökning av vissa yrkesgrupper 1924—1959. 1970.
24. *Ulf Olsson:* Regionala löneskillnader inom svensk verkstadsindustri 1913—1963. 1971.
25. *Kent Olsson:* Hushållsinkomst, inkomstfördelning och försörjningsbörda. En undersökning av vissa yrkesgrupper i Göteborg 1919—1960. 1972.
26. *Artur Attman:* The Russian and Polish markets in international trade 1500—1650. 1973.
27. *Artur Attman:* Ryssland och Europa. En handelshistorisk översikt. 1973.
28. *Ulf Olsson:* Upprustning och verkstadsindustri i Sverige under det andra världskriget. 1973.
29. *Martin Fritz:* German steel and Swedish iron ore 1939—1945. 1974.
30. *Ingemar Nygren:* Svensk kreditmarknad under freds- och beredskapstid 1935—1945. 1974.
31. *Lars Herlitz:* Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden. 1974.
32. *Hugo Kylebäck:* Konsumentkooperation och industrikarteller. Kooperativa förbundets industriföretag före 1939 med särskild hänsyn till margarin-, kvarn-, gummi- och glödlampsbranscherna. 1974. (Rabén & Sjögren.)
33. *Martin Fritz:* Ernest Thiel. Finansman i genombrottstid. 1974.
34. *Jan Kuuse:* Interaction between agriculture and industry. Case studies of farm mechanisation and industrialisation in Sweden and the United States 1830—1930. 1974.
35. *Lars Herlitz:* Fysiokratismen i svensk tappning 1767—1770. 1974.

ISBN 91-85196-08-8

Pris kr 30: —